

RENDSZERVÁLTÓ SZEMLE

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR FOLYÓIRATA

XI. évfolyam | 1. szám

Nemzeti ügyek

Strausz Péter
Időzavar

Havasi Dániel
Interjú Nyári Gáborral

Nagymihály Zoltán
Jegyzetek a Bethlen Gábor Alapítvány
történetéhez

RETÖRKI

2026. TAVASZ

Nemzeti
Kulturális
Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

MAGYAR KULTURÁÉRT
ALAPÍTVÁNY

Tartalomjegyzék

MŰHELY

STRAUSZ PÉTER: Időzavar	2
Havasi Dániel: Nagyhatalmak és nemzeti mozgáster magyar nézőpontból. Interjú Nyári Gáborral, a RETÖRKI ügyvezető igazgatójával	7
ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN: Szuverenitás kényszerpályán. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc alkotmányos dilemmái	10
MÉSZÁROS ANDOR: Itthon Közép-Európában	15
POPÉLY ÁRPÁD: A Beneš-dekrétumok egykor és ma	20
SOÓS VIKTOR ATTILA: A hatalom egyháza – Az egyház hatalma	31
NAGYMIHÁLY ZOLTÁN: „Magyar kulturális Szolidaritás”? Bethlen Gábor szellemében, alapítványában és „történelmi ritmusérzékét” követve – Jegyzetek egy magánalapítvány történetéhez	38
CSÓTI GYÖRGY: Antall József nemzetpolitikája, a külhoni magyarok érdekében tett erőfeszítései	54
KÁNTOR ZOLTÁN: Nemzetpolitika és külhoni magyar közösségépítés	60
SZADAI KÁROLY: A diskurzuselemzés alkalmazása a Kádár-rendszer kutatásában	64
SOLTÉSZ MÁRTON: Az ördög <i>Pravdát</i> olvas. Nagy Péter irodalomtörténész találkozása Arthur Koestlerrel	69
FEJÉRDY GERGELY: A Habsburg Ottó Alapítvány gyűjteménye. Az utolsó magyar trónörökös hagyatékának Budapestre érkezése	75
BARTHA ÁKOS: A szociográfia múltja, jelene és jövője – gondolatok egy új folyóiratról	78

RECENZIO

HÁZI BALÁZS: A káosz krónikája: a darabokra hulló világrend és Magyarország	81
NAGYMIHÁLY ZOLTÁN: Egy világrendszerváltás földrajza	84
RAPALI VIVIEN REGINA – PÁLINKÁS BARNABÁS: A Tanár úr füveskönyve. Gondolatok Sallai Zsófia Nemeskürty-kötetéről	87
SZÉNASI DOROTTYA: Az „amerikás forinerek” emlékezete	89
GÖBEL ÁGOSTON: Ne éljünk félmegoldásokkal! Romzsa Tódor életpéldája a mozivászonon	91

AKTUÁLIS

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	93
Summaries	97
A Rendszerváltó Szemle 2026/1. számának szerzői	104

A borítón: Tavasz képe, 1965. Fortepan / Gábor Viktor, 193883

RENDSZERVÁLTÓ SZEMLE

Lektorált folyóirat.

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Levéltár Nonprofit Közhasznú Kft.

Felelős kiadó:

Nyári Gábor

Kiadó székhelye:

6065 Lakitelek, Szentkirályi út 4.

Főszerkesztő:

Strausz Péter

Olvasószerkesztő:

Nagy Mihály Zoltán

Szerkesztőség tagjai:

Házi Balázs, Kovács Balázs, Pálinkás Barnabás

Szerkesztőbizottság elnöke:

Riba András László

Szerkesztőbizottság tiszteletbeli elnöke:

M. Kiss Sándor

Nyomdai munka: Tama Solutions Kft.

Creative Commons Nemzetközi Licenc

Szerkesztőbizottság tagjai:

Csetz Balázs, Cseh Gergő Bendegúz, Fejérdy Gergely,
Fodor Richárd, Germuska Pál, Kaposi József, Kiss Gy. Csaba,
Kukorelli István, Medgyesi Konstantin, Müller Rolf, Szekér Nóra,
Ujváry Gábor, Varga Zsuzsanna, Vizi László Tamás,
Zachar Péter Krisztián

Nyelvi lektor:

Tóth Attila

Szerkesztőség elérhetősége:

1145 Budapest, Columbus utca 27–29/b.

szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 2732–379X (nyomtatott)

HU ISSN 2939–5496 (online)

A folyóirat megjelenését a Magyar Kulturáért Alapítvány,
a Petőfi Kulturális Ügynökség és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Kulturális
Alap

KÖZÖS ÜGYEINK

Nem sok olyan náció lehet, aki annyi nemzeti ügyet tart számon, mint a magyarság. Nem szégyen és nem érdem ez, „csupán” közvetlenül következik utóbbi fél évezredünk történelméből, ami – talán nem meggondolatlanság ezt kijelenteni – fordulatosabb volt és több kihívást támasztott, mint nem egy nyugat-európai nemzeté. Sok nehéz, nem ritkán kritikus helyzet, nagyhatalmi fenyegetés hol délről, hol nyugatról, hol keletről, idegen megszállás, függetlenségünk elvesztése, és mindezek miatt sokszor másokhoz képest kései és ellentmondásos társadalmi-gazdasági fejlődés. Volt, amikor a „haza” elveszett, vagy három részre szakadt, esetleg a magasba kellett költöznie. A tét pedig azóta folyamatosan nagyon nagy: rossz döntésekkel, válasszokkal nem hatalmi ambícióinkat, hódításainkat veszíthetjük el, hanem magát nemzeti létünket.

Mivel az elmúlt ötszáz évben legtöbbször nem voltunk szuverén irányítói saját sorsunknak, ez gondolkodásunkra, hithez, valláshoz való viszonyunkra, a magyar közélet és az abban szerepet vállaló társadalmi csoportok jellegére is kihatott. A független magyar állam hiánya okán más entitások vették át vagy próbálták ellátni annak egyik, vagy másik feladatát. Egyházak és egyesületek, kisközösségek jelentették a magyar identitás mentővárát (nemcsak a régmúltban, de a határon túli magyarság tekintetében Trianon óta máig), az irodalom és az előadóművészet nemzetmegtartó szerepet kellett, hogy vállaljon. A polgári kor közeledtével a „haza és haladás” kettős problémaköre vetett fel olyan ügyeket (jobbágyfelszabadítás, társadalmi-gazdasági modernizáció vagy nemzetiségi kérdés), amelyek „nemzetivé” váltak. A 20. század Trianonnal, két világháborúval, német, majd szovjet megszállással, nyilas, majd kommunista diktatúrával, hősi és példaszerű, de elbukott 1956-os forradalommal, megtorlással, majd kényszerű konszolidációval és sokak által sokáig várt rendszerváltással – és ezek mentén tovább szaporodó nemzeti ügyekkel – „gazdagított” minket. A kihívások sora azóta sem szakadt meg, „rég” közös ügyeink pedig újakkal gyarapodtak. Ezek nem csupán a magyar nemzet összetartozását szimbolizálják, de a magyarság körében egyetemes szintre emelésük komoly felelősséget is megkövetel intézésük, gondozásuk során.

A *Rendszerváltó Szemle* 2026. évi 1. száma ezen nemzeti ügyek, kérdések közül kíván néhányat az Olvasó figyelmébe ajánlani. A lapszám koncepciójának kialakítása és a szerzők felkérése során arra törekedtünk, hogy vizsgálódásunk ne csupán a szigorúan vett múlt keretén belül történjen, hanem lássuk a kapcsolatot történelem és jelen, múlt és a ma nemzeti ügyei között is. A lap hasábjain így olvasható írás többek között a magyar szuverenitás 1848/49-es problematikájáról, az egyházak 20. századi magyar történelemben játszott szerepéről ugyanúgy, mint a rendszerváltás utáni nemzetpolitikáról vagy a Bethlen Gábor Alapítvány magyar megmaradás érdekében kifejtett tevékenységéről, missziójáról.

Természetesen nem vállalkozhattunk arra, hogy nemzeti ügyeink teljes leltárát felvázoljuk, de a lapszám talán szemléletes benyomást adhat arról, mennyire változatos ezen kérdések köre és milyen kiemelt súllyal bírtak a múltban és bírnak jelenünkben is. Olyan célkitűzések mentén fogalmazódtak meg és olyan kezdeményezések, sokszor áldozatos erőfeszítések állnak mögöttük, ami miatt valóban közös, mindannyiunkat érintő nemzeti ügyeinknek tekinthetjük őket.

Strausz Péter

Időzavar

Egy nemzetnek sem adatott meg soha az a kegyelem, hogy egyszerre csak egy fontos dilemmájára tudjon koncentrálni. A „szerencsésebb történelmi fejlődésű” országok – és ezt a kifejezést általában nyugat-európai államokra használjuk – előtt is mindig több megoldandó kérdés állt. A britek egyszerre küzdöttek az első és második ipari forradalom szociális feszültségeivel és vetették bele magukat a gyarmatokért folyó nagyhatalmi versenyfutásba. A napóleoni Franciaországnak egyidőben kellett régi és új arisztokráciáját, vezető rétegét olvasztótégelyben megformázni és a *gloire* jegyében első helyet követelni magának az európai Nap alatt. A német nyelvterület államai 1871 előtt egyszerre birkóztak az egyesülés dilemmájával és a megváltozott gazdasági élet miatt egyre gyorsabban átalakuló társadalom problémáival. Mindig mindenkinek többfrontos harcot kell vívnia saját sorskérdései helyes megválaszolása érdekében.

Egyáltalán nem mindegy azonban, hogy ez a többfrontos küzdelem milyen „ellenfelek”, nehézségek ellen és milyen környezetben, helyzetben zajlik. Ezek a tényezők ugyanis nem csupán a „harc” kimenetelét, hanem a küzdelem tétjét is messzemenően meghatározzák. És még a történelmi megítélésre

is hatással lehetnek: arra, hogy melyik nemzet mikor és hogyan (korán, időben vagy megkésve), jól vagy rosszul foglalkozott sorskérdéseivel az utókor alkalmanként könnyen sommás értékelést adó ítései szerint.

Az elmúlt közel két évszázad történelmi értékelése tekintetében nekünk, magyaroknak nem túl jó a bizonyítványunk – még a saját szemünkben sem. Elbukott forradalom és szabadságharc után Magyarország javított ugyan valamennyit a kiegyezéssel (persze ez is vitatott), de aztán energiáit terméketlen közjogi vita kötötte le, az egyre súlyosabb nemzetiségi és szociális problémákat nem oldotta meg, félordalasan polgárosodott, majd világháborút vesztett, s összeomlott-megcsonkult. Emiatt hajlamossá vált a múltba fordulni, valós bajairól továbbra sem szeretett tudomást venni, és mint később kiderült, ábrándokat kergetett. Olaszbarát volt, majd német oldalon újra világháborúba sodródott, aminek újra vesztese lett, egy éven belül két idegen hatalom is megszállta, az utóbbi több évtizedre be is rendezkedett. Társadalma megint félordalasan alakult át-torzult tovább, és a rendszerváltás szabadságának már nem is igen tudott örülni, sokkal inkább tanácstalan volt, mit kezdjen vele. „Innen szép

nyerni” – szokták erre pestiesen mondani.

Van még ezen túl is. Megkésetttség, kizökent idő, összecúszott időhorizontok – ezeket a kifejezéseket is gyakran olvashatjuk-hallhatjuk, ha az utóbbi csaknem két – vagy akár három-négy – évszázad magyar történelméről van szó. Ez mind arra utal, hogy a magyarságnak, a magyar történelemnek, „a magyarok cselekedeteinek” mindig van valami adóssága, mulasztása vagy problémája az idő dimenziójával kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy „mi, magyarok” nem elég, hogy nem azt tettük, amiről később kiderült, hogy tenni kellett volna, de sokszor, ha valami fontosba és hasznosba vágtunk bele, azt meg nem időben: néha túl korán, de legtöbbször nagy vagy nagyon nagy késéssel.

„Mi mindig mindenről elkésünk, / Mi biztosan messziről jövünk” – mondja búsan Ady, és a rezignált megállapítás második sorában ott sejlik az ok: a hosszú út, amit – talán eltérően más nemzetektől – nekünk járni kellett, mire ideértünk, s járni kell a jövőben is, hogy oda jussunk, ahol céljainkat sejtjük. Szép, bár kissé kockázatos gondolat: túl nagy a kísértés, hogy fonálán elindulva a sors hosszú és megpróbáltatásokkal teli úttal megvert áldozatának

állítsuk be magunkat és ezzel felelősségeink közül, amit csak lehet, ledobjunk a vállunkról.

„Timing is everything – minden az időzítésen múlik” – vallja az angolszász bölcsesség, és ebben sok igazság van. Klemens Metternich a nem is sokkal korábban létrejött Osztrák Császárság berlini, majd párizsi követe, később pedig a birodalom, sőt Európa nagy kártyakeverője mindig tisztában volt azzal, hogy a napóleoni Franciaország pusztító létezésével (hát még mozgásaival) sérti országát érdekeit. Hiába kedvelték őt a franciák, ő ha nem is gyűlölte, de semmiképpen nem szerette őket. Mégis ő volt az, aki az 1809-es osztrák vereséget követő schönbrunni béke után sokat tett azért, hogy a franciákat meggyőzze Ausztria jóindulatáról. Még I. Ferenc császár leányát, Mária Lujzát is személyesen kísértte el a „fenevadhoz”, Napóleonhoz Párizsba, s ott volt az osztrák császárlány és a francia császár házasságkötésénél is, ami szimbolikusan is megerősítette a két állam újszülött szövetségét. Az osztrák bakák, cseh tüzérek és magyar huszárok a fekete-sárga lobogók alatt még az orosz hómezőket is megjárták 1812-ben Napóleon segédcsapataiként. Metternich célja azonban mindvégig az időnyerés volt. Kivárni, hogy lehetőség adódjon a korzikai ellen fordulni. Amikor 1813-ban eljött az idő, Bécs nem késlekedett, és visszatért oda, ahova mindig is tartozott, és ahol mindig is maradni szeretett volna: a Napóleonnal szembenálló hatalmak táborába. Metternich időérzékének is köszönhető, hogy Ausztria az 1792-től 1814-ig tartó koalíciós háborúk sorát győztesként fejezte be, és fontos szerepe

volt a Napóleon 1815-ös szánpos uralma által csak rövid időre kiközlent bécsi kongresszus Európa következő fél évszázadát nagyban meghatározó döntéseiben is. Ha nem is minden, de sok minden az időzítésen múlt.

De Metternich – ha úgy tetszik – az utca ellentétes oldalán álló kortársa, Kossuth Lajos és Deák Ferenc is tudott időzíteni – egy-egy alkalommal mindekképpen. Kossuth és a reformpárti ellenzék jól érzékelte az 1848. februári-márciusi párizsi, berlini és bécsi forradalmak által megteremtett lehetőséget, „az idő szavát”, s azt is helyesen látta, hogy a március 15-i pesti események további súlyt adhatnak törekvéseinek. A jó ritmszerző is hozzájárult az „alkotmányos forradalomhoz”: az utolsó rendi országgyűlés által elfogadott és V. Ferdinánd által szentesített áprilisi törvényekhez, amelyek megteremtették a politikai-gazdasági értelemben vett polgári átalakulás jogi kereteit. Ezek végrehajtójaként pedig a Batthyány Lajos által vezetett első felelős magyar kormány is megalakult.

Deák Ferenc egyik tagadhatatlan képessége és érdeme, hogy nagyon tudott kivárni. Ehhez is kell időérzés: mert a deáki kivárás nem pusztán passzív rostokolás, amit az is bizonyít, hogy a megfelelő perc eljövetekor az addig mozdulatlan Deák és köre megmozdult, s az időérzést visszafogottsággal és kompromisszumkészséggel (de alkalmanként kitartó, szelíd makacssággal is) ötvözve sikerült az 1867-ben kiegyezésre jutni Bécs és Pest-Buda között.

Kossuth és Deák a fenti két történelmi helyzetben jól érzékelte a „helyi időt” (bár előbbi

ezt az utóbbitól eltagadta 1867 kapcsán). De a hazai órák a falakon, a kandallópárkányokon és a mellényzsebekben még a saját időzónában is sok esetben késtek, hát még ha az „abszolút időt” nézzük.

Hol, kinek az órája mérte/méri az „abszolút időt” méltóságteljesen vagy épp vészesen kongatva, attól függően, hogy a rá pillantó „időben” vagy „késésben” volt? A 19. században a londoni Big Ben mutatta a történelem „greenwichi idejét”, a modernitás csodáinak ígéretével beközlöntő, de ehelyett az emberi ostobaság és gonoszság infernóját hozó 20. században pedig még a Time Square-en is felállítottak egyet. Kortárs és utókor egyaránt ezekre az órákra nézett és néz, amikor megítéli egy lépés helyét az időtengelyen. Mindig ez a néhány óra által mutatott idő az origó: ha nem az angol (brit), francia vagy amerikai óra ütésével egyidőben kerül sor az iparosodásra, városiasodásra, polgárosodásra, demokratizálódásra akkor az tagadhatatlan megkészettsége okán egyben féloldalas és kicsit (vagy teljesen) lesajnáló is. Az abszolút idő univerzumában jaj annak, aki a késésnek akár csak gyanújába is esik – ennek keservesen megfizeti az árát saját jelenében, és a vele kapcsolatos jövőbeli történelmi emlékezet értékelésében egyaránt.

Nem lehet és nem szabad ugyanakkor ezen elitista időmérés sok tekintetben igazolható voltát eltagadni. Az, hogy az angol, francia és amerikai (de alkalmanként akár a német és egyéb európai) nemzetek-társadalmak-gazdaságok mikor (és hogyan) válaszolták meg alkalmanként szimultán felvetődő problémáikat, nagyban

meghatározta sikerüket és ebből fakadó, nem ritkán világhatalmú nemzetközi súlyukat. A 19. századtól kezdve mégiscsak az angolok „találták fel” az első, majd részben a második ipari forradalmat, hoztak létre egy hatalmas gyarmatbirodalmat és vívtak meg győzelmesen két világháborút. A tőke és szabad vállalkozás másik, az egyén szabadságát kiemelten fontos értéknek hirdető Egyesült Államok pedig a 20. század nagy nyertese, olyannyira, hogy sikereinek hatáshullámai még az ezredfordulón is átcsaptak.

E sikereiket nem vitatja senki, legfeljebb árnyalják vagy az eredményekhez vezető út erkölcsiségét kérdőjelezik meg. Még az 1990 előtti marxista indíttatású történet- és társadalomtudomány is – kimondva-kimondatlanul – a „Nyugathoz” mért mindent – legalábbis a kommunista hatalomátvétel előtti időszak állapotainak tekintetében. Nagy-Britanniához képest indult el késve a polgárosodás, az ottani iparhoz képest volt fejletlen a magyar vagy akár az orosz iparipari szektor. A nyugatihoz képest volt elavult a mezőgazdasági birtokszereket, hatékonytalan a termelés, az amerikai viszonyokhoz képest elmaradott egy-egy társadalom a demokrácia fokának tekintetében.

Az „abszolút idő” urai szigorú ítések: mivel az ő órájuk ütése köszönti mindig elsőként a hajnalt, mindenki más ehhez képest csakis késésre hajlamos, lusta és náluk voltaképpen primitívebb lehet. (E meggyőződésüket alkalomtól és hangulatuktól függően kifejezhetik szofisztikáltan, udvariasan, jóindulatú elnézéssel és megbocsátással vagy épp szigorú, leckéztető

hangon.) Kettős zárójelben: Kérdés, hogy a Boszporusztól vagy a Kaszpi-tenger tengelyétől keletre egészen a csendes-óceáni szigetekig hogyan és mennyire tartják számon ezt az időt, és meddig nem kérdőjeleződik meg abszolút volta. Még sokan tekintgetnek a nyugati óratornyok felé, de nem lehetetlen, hogy – az erdélyi író-költő szóképeivel élve – a csillagok tengelyének olajozása (de még inkább, ami utána következik) az abszolút idő általunk ismert sarokköveinek teljesen más viszonyítási pontokkal történő felváltását is eredményezi majd.

A magyaroknak esélyük sem volt arra, hogy legalább a csak kis késedelemben lévő nációk közé tartozzanak. Az a tény, hogy Magyarország a 19. században nem, hogy gyarmattartó nagyhatalom nem tudott lenni, de még teljes függetlenségét sem tudta kivívni (ráadásul a gyarmatszerzésre szintén nem képes, nagyhatalomnak csak bizonyos megszorításokkal tekinthető Ausztriával szemben), eleve azt is jelentette, hogy nem ő diktálta a tempót (lásd a latinban *tempus, -i (m)*: idő), így késése halmozódott és még kisebb esélye lett arra, hogy egyszer egy óra az ő idejét is mutassa. Ördögi kör. Aki azonban nem akar a világ ura lenni, meg tud tanulni együtt élni ezzel. Csak a késésen érdemes – és kell – mindig annyit lefaragnia, hogy az abszolút és a helyi idő közti eltéréssel együtt, sőt, még inkább annak ellenére azért nagyjából nappal legyen a nappal és éjszaka az éjszaka Londonban és Budapesten egyaránt.

Azonban a „helyi idő” is sokak számára sokszor fejtorést okozott és okoz. Jól

jár-e a politika döntéshozóinak, a hatalom birtokosainak órája, ugyanazt vagy nem nagyon eltérő időt mutatja, mint a nemzeti közösségé, a társadalomé? Kész és képes-e a folyamatokra hatást gyakorló vezetés, az elit alkalmaként óraátállításra, vagy csak azzal reagál az órák mutatóinak eltérő járására, hogy szelíden vagy nem is olyan szelíden győzködi a „népet”: bármit is mutat az órájuk, nincs még hajnal, tessék szépen tovább aludni és kéretik közben nem forgolódni.

Ha egy nemzet ritmusvesztésben van az abszolút idővel szemben, esetleges ambícióit veszítheti el, nemzetközi pozíciói gyengülhetnek, vagy akár függetlensége, szuverenitása kerülhet veszélybe. De ha a helyi idő közös érzékelésével zavarok vannak, akkor voltaképpen annak esélye halványodik vagy épp kerül veszélybe, hogy az adott nemzeti közösség mindent meg tudjon tenni, ami saját erejéből kitelik annak érdekében, hogy fennmaradjon, gyarapodjon, erősödjön. Amikor már nemcsak az abszolút idő, de a helyi idő is döntést, változtatást vagy reformot üt, és mégsem történik semmi, akkor a helyzet gyorsan kritikussá válhat.

Persze ideig-óráig a tevében nem érdekeltek színlelhetik, hogy „voltaképpen, lényegében” minden rendben van. Be lehet zárkózni a tévesen értelmezett nemzeti hagyományba vagy ki lehet jelteni: „nem gyűrűzik be”. De a valóság előbb-utóbb dörömböl a kapukon. Az 1831-es felső-magyarországi koleralázadás rávilágított, milyen feszültségek vibrálnak a mélyben nemes és jobbágy, ráadásul döntően magyar (tudatú) nemes

és nemzetiségi jobbágy között. A reformellenzék jól érzékelte a helyi időt és helyesen vetette össze azt az abszolút idővel: programmá emelte nem csupán az örökváltságot, jobbágyfelszabadítást mint tüneti, ambuláns kezelést, de a hosszú távú megoldást biztosító polgári átalakulást is – politikai és gazdasági tekintetben egyaránt. És mivel a helyi időt Bécsben is mérték és sokan az udvarban csak ott akarták mérni, e program hullámai óhatatlanul kifutottak a szuverenitás kérdésének fővenyére. Reformkori nagyjaink órája, ha egymásétól kis eltéréseket mutatott is, de helyesen járt: az abszolút idő urainak érdekeit, térségünkkel kapcsolatos szándékát, illetve a nemzet akkori erejét is helyesen felmérve Széchenyi István és Kossuth Lajos nem a birodalomtól való elszakadásban, hanem a meglévő államközi struktúrán belüli kvázi-szuverenitási mozgástér konzekvens, de körültekintő módon történő növelésében látta a reális megoldást. A tempóban és a mértékben nem értettek egyet, de a célok tekintetében sok hasonlóságot mutatott álláspontjuk. És ahogy telt az idő, az általuk hirdetett változtatás szükségességével szemben egyre kevesebb reális érvet lehetett felhozni.

Kossuthnak később azonban nem egyszer meggyűlt a baja mind az abszolút, mind a helyi idővel. Amikor 1848. április elején találkozott a magyarországi szerbek küldöttségével, mintha két időzóna beszélt volna el egymás mellett. A napokban kinevezett pénzügyminiszter, volt ellenzéki vezér a hamarosan szentesített áprilisi törvények – illetve saját paradigmája – szellemében vallotta: azok vívmányai

minden magyar állampolgár, így a nemzetiségiek számára is megnyitotta az egyéni szabadság, jogok és gazdasági gyarapodás lehetőségének kapuit, így további nemzetiségi követelésnek nemhogy jogalapja, de oka sincs. A szerb küldöttség azonban nem osztotta Kossuth egy politikai nemzet fogalmát, és az abszolút idő által már megkongatott nacionalizmus mentén nemzeti-nemzetiségi jogokat követelt. Ebből a ritmuszavarból olyan konfliktus lett, amely 1848/49 folyamán nemzetiségi kis háborúkat, rengeteg szenvedést okozott, és a szerb, román nemzetiséget a bécsi udvar oldalára állította. Amikor a Szegedre menekült magyar országgyűlés 1849. július 28-i utolsó ülésnapján elfogadta Európa első, a kisebbségeknek széleskörű jogokat biztosító nemzetiségi törvényét, már késő volt, az idő messze járt. Néhány nappal később Haynau csapatai már a Tisza-parti városban voltak és bő két hét múlva a magyar főserg letette a fegyvert. Ez a lépés mégis formálta a jövőt és – akkor előremutatónak tűnő módon – meghatározta az 1867–68 utáni magyar nemzetiségpolitikát.

A kiegyezés korábban már röviden említett deáki művének elkészülte után némiképp kettős képet mutatott, mintha az időket mérő órák is furcsán jártak volna. Egyrészt minden esetenként féloldalas volta ellenére senki által komolyan nem tagadott gazdasági erősödés, gyarapodás korszaka következett, ami nemcsak az állam és a nemzet egésze, de több, egyre szélesedő társadalmi réteg tagja számára személyesen is érzékelhető és látható volt.

Emellett azonban úgy tűnik, mintha a nemzet – vagy legalábbis annak politikailag potens része – meg is pihent volna, és nem, vagy csak késve pillantott az abszolút és a helyi időt mutató órákra. Az elméleti-szimbolikus síkon fontos, de a napi és havi, éves, évtizedes valóság szempontjából másodlagos közjogi kérdések mentén való birkózás mellett alig rezonált a nemzetiségek erősödő és a magyar államtól egyre inkább elgravitáló törekvéseire, a gazdasági átalakulás nyomán – és attól függetlenül is meglévő – szociális igazságtalanságokra falun és városban egyaránt, illetve az ennek mentén is megfogalmazódó választójogra irányuló követelésekre. Azt sem mindenki és nem időben ismerte fel, hogy az abszolút idő és a helyi idő egyaránt azt eredményezte, hogy Bécs és Budapest viszonyrendszere megváltozott: a századfordulótól kezdve az Osztrák-Magyar Monarchia sokat kárhoztatott keretrendszere, az a tény, hogy hazánk azért mégiscsak egy fél-nagyhatalom számon tartott részét képezi, a korábbi korokkal ellentétben nem akadály, hanem épp védelmezője az integer Magyarországnak az ebben a tekintetben is gyorsulva kedvezőtlenül váló nemzetközi térben.

A történelmi Magyarország nem közvetlenül azért omlott össze, mert a Monarchia vereséget szenvedett az első világháborúban, és nem is a nemzetiségek spontán elszakadási folyamata következtében. A Károlyi-kormányzat ugyanis nem azt nézte, hányat mutat az abszolút idő, hanem hogy hányat üt, ezért a pacifizmus jegyében – és saját hatalma belső stabilizálása érdekében – nem kívánt

a nemzeti sors irányítója lenni, rábízta magát a győztes nagyok és a vesztesből vagy fegyvertársból lett kicsik jóindulatára. A tanácskormány ön- (és kisebb mértékben) honvédelmi indíttatású erőfeszítései későn jöttek: a történelmi pillanat elmúlt, és tudjuk, mi jött utána.

Való igaz, hogy Magyarország nem önszántából lépett át – az egyébként nyugat-európai népek tekintetében is hosszú – 19. századból a 20.-ba. Ha úgy tetszik, a világháború, az összeomlás és megcsonkítva visszanyert állami önállóság rángatott át minket. Mi talán még maradtunk volna a kerti lugasok boldog békeidejében – és igen, a társadalmi egyenlőtlenségek viszonyai között. De tekintve a 20. századot, hogy az mit hozott a magyarságnak, nem is igen volt érdemes sietni elé. A Horthy-rendszernek nevezett politikai-hatalmi szisztéma által meghatározott negyedszázadban a boldog békeidők eltűntek, a társadalmi egyenlőtlenségek nem, és ez utóbbi sebet csak kisebb flastromokkal tudta az akkori elit itt-ott leragasztani. Pedig a helyi idő igazságos és átfogó lépéseket követelt volna, aminek elmaradására nem volt mentség sem a nemzetközi helyzet, sem a Trianon okozta kétségtelenül rossz gazdasági körülmények. Arról ugyan a Horthy-kori politikai elit nem tehetett, hogy Magyarország ott helyezkedik el a térképen, ahol, hogy a Big Ben hamarosan az *appeasement-politika* jegyében a közép-keleti német

térnyerés megengedésének idejét mutatja, hogy egyre inkább a berlini órák hangja lett a régióinkban hallható. De abban hibás, hogy saját órája számlapját fixírozva vágyvezérelt módon nem reagált kellő határozottsággal Sztálingrád és Moszkva ágyúdörrenéssel is felérő órakondulásaira és még mindig a London felőli hangok után fülelt. Az 1944. októberi kiugrási kísérlet túl volt már minden késedelman.

Az 1945 után a szovjet megszállók támogatását élvező, Magyarországon fokozatosan berendezkedő kommunista diktatúra tagadhatatlanul sokban előre állította a helyi időt, még a nyugaton mért abszolút időhöz képest is. A Rákosi-rezsim, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc, a magyar nép óráátállítási kísérletének levezése után érkező, és idővel konszolidálódott Kádár-rendszer komoly eredményeket ért el a modernizáció és a társadalmi mobilitás elősegítése terén. A magyar társadalom azonban mindezért hatalmas árat fizetett emberéletben, emberi sorsokban és anyagi javakban mérve egyaránt. Az erőltetett, ideológiavezérelt és nem szerves, hanem ugrásszerű előrehaladás komoly torzulásokat okozott a magyar gazdaságon és társadalmon, a közösség- és nemzettudaton.

Voltaképpen nem volt természetes, hogy az 1980-as évek derekától kezdve a hatalom bástyáin belüli és kívüli csoportok

meghallották a világ óráinak kondulását. Az még inkább nem volt magától értetődő, hogy az abszolút idő harsány és a helyi idő halkabb változás-hangjaiból az alkalmazkodás, a változtatás következtetését vonták le. (Hiszen nem volt ez mindenhol így a szocialista táboron belül.) Akkor is igaz ez, ha változáson mást és mást értettek pozíciótól, de akár időpillanattól is függően. Nem tévedünk, ha úgy látjuk, „mi, magyarok” – még ha ez valószínűtlen is volt – egyszerre fogadtuk el az abszolút és a vele egyre inkább egybeeső helyi idő szavát, és ha kellett bátran, ha kellett visszafogottan, önmérsékletet tanúsítva, de végigjártuk utunkat a rendszerváltásig.

Nehéz egyszerre több sorskérdéssel viaskodni, ezt ha valaki, hát a magyarság tudja. A figyelem megosztottsága miatt (is) ezért nagy a kudarc kockázata, ahogy erre történelmünk szép számmal szolgál példával. De bizakodással, sőt egészséges önbizalommal töltheti el a nemzetet azon történelmi pillanatok sora, amikor sikerült időben és jól dönteni, erőfeszítést kifejteni. Tapasztalataink pedig a kudarcok, tragédiák révén is gyarapodtak, és úgy tűnik, sokukból tanultunk. Elsajátítottuk a többfelé figyelés készségét, és ha ez felelősséggel párosul, akkor egyre többször meg fogjuk tapasztalni a ma már nem is ismeretlen érzést: értjük az abszolút és helyi idő szavát s választ is adunk rá – nem vagyunk időzavarban.

Nagyhatalmak és nemzeti mozgástér magyar nézőpontból

Interjú Nyári Gáborral, a RETÖRKI ügyvezető igazgatójával

Önhöz közel áll Teleki Pál munkássága, ezáltal a tudományos megalapozottságú politika elemzése. A narratívák napjainkban az átalakuló világról sokszor úgy hatnak, mintha a szereplők egyszerű politikai akaratukkal képesek volnának befolyásolni sorsukat. Azonban a világrendben elfoglalt hely nem egyszerű választás kérdése, hanem földrajzi és gazdasági adottságtól függhet legnagyobb mértékben. Teleki Pál vonatkozásában milyen stratégiai jelentőségű tapasztalatokat alkalmazhat a mindenkori magyar politikai vezetés?

Teleki Pál példája mutatja, hogy a politikai akarat közel sem elegendő a sorsunk irányításához. Földrajztudósként pontosan tudta és hangoztatta is, hogy Németország el fogja veszíteni a második világháborút, de azzal is tisztában volt, hogy Magyarország épp a Szovjetunió és a Harmadik Birodalom érdekszférájában, ütközőzónájában van. Ezt a helyzetet tetézte Trianon öröksége is: nem lehetett nemet mondani a területi revíziók lehetőségére. Teleki személyes tragédiája bizonyos értelemben a nemzeté is: hiába próbált meg minden eszközzel az angolszász hatalmak felé nyitni, ha az életükért küzdő britek elsődlegesen csak egy, a céljaik érdekében kihasználható államot láttak, az Egyesült Államok politikai elitjét pedig nem igazán érdekelte, hogy mi zajlik Közép-Európában, és valljuk be, nem is igazán értette a kontinensen zajló folyamatokat. A jelenlegi helyzetünk más.

Sok jelentős szakértő és gondolkodó társadalomtörténeti vagy ideológiai, filozófiai megközelítésben vázolja fel elméleti világrendmodelljét. Ezek rendkívül meggyőzően hatnak. Ön hogy látja, milyen megközelítést érdemes alkalmazni a kritika és az ellenőrizhetőség érdekében?

Először is talán érdemes különbséget tenni azok között a felvázolt modellek között, amelyek az adott, fennálló világrendet elemzik, és azok között, amelyek egy változó időszakban, a jelen folyamataiból és a múltbéli ismeretekből kiindulva

igyekeznek a jövőbe tekinteni. Az Adam Smith által jegyzett „A nemzetek gazdagsága” azért tekinthető mérföldkőnek, mert tūpontosan írta le, a megváltozott gazdasági alapokból kiindulva, a fennálló rendszer működését. Huntington pedig kiválóan következtetett arra, hogy milyen kihívásokkal kell szembenéznie a világnak a XX–XXI. század fordulóján.

Véleményem szerint nem lehet kizárólag egy tudományterület módszertanát és forrásait használva kialakítani egy világrendmodellt, de szerencsére ez nem is jellemző. Interdiszciplináris megközelítésben többek között a történelem, a földrajz, a közgazdaságtan és a kulturális antropológia eszközeit érdemes segítségül hívni. Összegző világmodell megírására – bár képességei alkalmassá tették volna – lehetősége sem volt, ehelyütt is kiemelném Teleki Pált, aki tehát tudományos és politikai pályájára alapozva igen pontosan látta Európa és a világ akkori helyzetét és jövőjét. Érdemes kezünkbe venni az „Európáról és Magyarországról” című kötetet. Gondolatiságát megismerve egyértelmű, hogy második miniszterelnöksége alatt miért tett meg mindent, hogy ki tudjon törni a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió szorításából, távol tartsa Magyarországot a háborútól, és fenntartsa a kapcsolatokat azokkal a nyugati szövetségesekkel, akiknek győzelmében biztos volt. Egyes közlések szerint halála előtt néhány nappal a következőket mondta Dessewffy Gyulának: „Rossz úton vagyunk. Másodszor is tévúton járunk. A németek elvesztik a háborút, utána teljes összeomlásuk következik. És akkor orosz megszállás alá kerülünk, de ez sem fog örökké tartani, a bolsevizmus is összeomlik, mert embertelen és az emberi természettel ellentétes gondolat.” Mindez hűen tükrözi, hogy Teleki mennyire tisztában volt az akkor fennálló világ helyzetével, változásaival. Érdemes odafigyelni minden olyan elméletre, amely összetett és több tudományterületből meríti érveit.

A nemzeti mozgásterünket jelentős módon befolyásolta az európai, euroatlanti integráció és a globalizáció. Kutatási területe alapján, az emigráció vagy egyfajta „külső” magyar

nézőpontok megismerése által milyen reflexiókat ismert meg helyzetünkkel kapcsolatban a múltból fakadóan?

Az Ön által említett európai, euroatlanti integráció határozta meg elsődlegesen a fiatal magyar demokrácia útját. Elképesztő, hogy napjainkban gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai értelemben milyen szinten érezhető a globalizáció hatása. Szemtanúi vagyunk, hogyan változik meg Nyugat-Európa „arculata”.

A Monarchiából a jobb élet reményében Amerikába vándorlókon kívül, tömeges magyar emigrációk, tehát nagyobb csoportok (1945, 1947, 1956) elmenekültek az országból. Nem a jobb élet, hanem sok esetben az életben maradás reményében. Ezáltal sokkal erősebb maradt a kötődés az anyaországhoz, viszont az a magyarságkép, amely ezeknek a csoportoknak az emlékezetében élt, abban a pillanatban „készült” és „merevedett ki”, amikor elhagyták az országot. Ezért lehetséges, hogy egészen mást gondolt Magyarországról az az egykori katonatiszt, aki a második világháborús nyugati hadifogság után nem mert hazatérni, mint az '56-ban nyugatra menekülő gyári munkás, és ez sokszor kibékíthetetlen ellentéteket szült. Talán ezért nem talált igazán egymásra politikai értelemben 1990-ben az emigráció és az itthoni magyarság. Ugyanakkor erről a magyar emigrációról el kell mondani azt is, hogy amikor a kommunista diktatúra alatt idehaza tiltottak vagy legjobb esetben megtűrték mindent, amire a „nemzeti” jelzőt rá lehetett illeszteni, az emigráció ápolta és gyarapította is a magyar kultúrát. És szintén az emigrációnak köszönhető, hogy magyar témákat, mint '56 vagy a '80-as években Erdély kérdése, világviszonylatban is „hírértékkel” tudtak felruházni.

Napjainkban a tudományos életben is felfokozott érdeklődés övezi a világban zajló folyamatokat és történéseket. Sokszor ellentétes világképekkel találkozunk. Mi a történeti oka ennek a jelenségnek, mely aspektusokkal magyarázható?

Számunkra az alapvető kérdés évszázadokra nyúlik vissza: mi Magyarország helye, szerepe a világban? Ha az utóbbi évszázadok történelmét nézzük, azt látjuk, hogy a függetlenség általában hiányzott. 1541-ben három részre szakadt az ország, majd a török kiűzése után egy birodalom részei lettünk. Trianon után visszanyertük ugyan

a függetlenségünket, de aztán a második világháború végóráiban előbb német, majd szovjet megszállás alá kerültünk, utóbbi pedig kitarított egészen a rendszerváltás időszakáig.

Napjainkban nem csak Magyarország helyzete a kérdés, hanem a világ is változóban van: a negyedik ipari forradalmat éljük; a technikai fejlődésnek köszönhetően felgyorsulnak minden napjaink, és elképesztő, már-már feldolgozhatatlan mennyiségű információt kapunk; a nyugati civilizációban korábban marginálisnak számító társadalmi kérdések kerültek – nyílt agressziótól sem mentesen – a középpontba; miközben olyan krízisekkel is meg kell küzdeni, mint a tömeges migráció, a pandémia vagy a háborúk, amelyek közül az orosz-ukrán konfliktus a közvetlen szomszédságunkban zajlik. Mindez természetesen nem csak a politikát és a közéletet, hanem a tudományt is lázban tartja. Nemzetközi szinten számos példát lehetne hozni Huntingtontól kezdve Paul Johnsonon keresztül, Timothy Garthon Ash-ig vagy Niall Fergusonig. Idehaza érdekes „projekt” volt, amikor két kötetben, számos szerzőt megszólítva jelent meg a „Magyarország globális története” kiadvány, de történészek és társadalomtudósok egész sora – Tomka Bélától Schmidt Máriáig – foglalkozik a világban zajló folyamatokkal, illetve Magyarország szerepével.

Orbán Viktor 2024-es tuskányosi előadásában világrendszerváltásról beszélt, és arról, hogy hogyan lehetnének mi, magyarok, ennek nyertesei. Magam úgy vélem, hogy akkor beszélhetünk rendszerváltásról, ha egy fennálló rendszer működésének alapjai cserélődnek le. Ha körbenézzük a világban, akkor azt látjuk, hogy – főleg Európa, az Egyesült Államok és részben Kína tekintetében – valóban egy világrendszerváltás küszöbén állunk. A politika feladata kialakítani a követendő stratégiát, míg a tudomány elemezheti, értelmezheti – és bizonyos szinten prognosztizálhatja – a folyamatokat.

A többek által is képviselten most multipolárisra váló világban a közép-európai régió, térség számára történelmi esélyként jelentkezhet az átrendeződés? Milyen történelmi előzményeket, eseményeket érdemes ehhez a kérdéshez figyelembe vennünk? A nyugati hegemonia gyengülése és a modernizációs mintákkal kapcsolatos múltbeli tapasztalatok hogyan viszonyulnak a birodalmi törekvések és nemzeti ellenállások kérdéséhez?

Azt mondhatjuk, hogy nekünk elég nagy tapasztalatunk van már ebben. Tudjuk, hogy miként lehet birodalmak szorításában túlélni. Az Ön által is említett átrendeződés lehetőséget adhat a közép-európai régióknak a megerősödéssel. Magyarország más válaszokat adott az elmúlt évek kérdéseire, mint az Európai Unió, és számos esetben bizonyosodott, hogy ez helyes döntés volt. Ez egyszerűen lehet vonzó mások, főleg a hasonló helyzetben lévő államok számára, de erősítheti az ellenszenvet is. Persze, ennek a jelenlegi helyzetnek is megvan az előképe. A Trianon utáni talpra állásban és megerősödésben a kultúrpolitika erősítése és a magas szakértelemre alapozó iparágak behozatala ugyancsak „unortodoxnak” számított. A jelenben talán a legfontosabb kérdés az, hogy Magyarország, illetve a közép-európai régió képes lesz-e egy olyan pragmatikus kapcsolatrendszer kiépítésére a multipoláris világ többi szereplőjével, amelynek keretein belül meg tudja őrizni saját értékeit és identitását, vagyis, ha az ideológiák csapdájából kiszabadulva a kölcsönös és sikeres együttműködésre törekszik.

Napjainkban azt egy ideológiai csapdának vélem, ahogy Nyugat-Európa és az Európai Unió nagy része az orosz–ukrán háborút kezeli. Hangoztatott példa, hogy Ronald Reagan a „Gonosz birodalmának” nevezte a Szovjetuniót, de valójában az a helyzet egészen más volt, a nyerő pozícióban lévő Egyesült Államok használta ki az ideológiai ütőkártyát a győzelme felgyorsításához. Jelen esetben erről szó sincs.

Az Ön kutatásainak egyik központi kérdése a történelmi folytonosság, és ezáltal a törések is. A posztkommunista struktúrák lebontásának igénye hogyan függ össze a korábbi korszakok folytonosságának kérdésével?

Nagyon érdekes megfigyelni, hogy az egyes államok vagy szövetségi rendszerek a döntési helyzetekben milyen történelmi előképhez nyúlnak vissza.

A magyarság történetében a folytonosság fontos kapaszkodó. Bö ezer éve él a magyarság a Kárpát-medencében, és ez idő alatt a történelem súlyos viharait kellett elszenvedni, túlélni. De mindig megvolt az erő, amely a magyar államiság (jog) folytonosságára alapult. A töréseket, amelyek akár több száz évig is tarthattak, az összetartásba vetett hit segítségével lehetett áthidalni, és ezt nevezhetjük akár egyfajta küldetéstudatnak is.

A második világháború után a kommunista diktatúra igyekezett leszámolni az erre a folytonosságra épülő, és valljuk be, 1944-re jelentősen torzult történelmi felfogással. A marxista ideológia magyarságra való átültetése nem volt „siker”, de identitásunk jelentős károkat szenvedett. A rendszerváltás óta zajlik a „közös minimumok” megtalálása, amelyek identitásunk, magyarságtudatunk alapelemei lehetnek.

HAVASI DÁNIEL

Zachar Péter Krisztián

Szuverenitás kényszerpályán

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc alkotmányos dilemmái

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc történeti értelmezésében a szuverenitás kérdése nem csupán jogelméleti, hanem politikai és intézményi problémaként is jelentkezik, amelynek vizsgálata elválaszthatatlan a korszak alkotmányos gondolkodásától és a birodalmi hatalmi viszonyoktól. A magyar politikai elit reformcsomagjaként 1848 áprilisában elfogadott új törvények formálisan megerősítették a történeti alkotmány keretein belül értelmezett önállóságot, ugyanakkor a perszónálunióhoz fűződő jogi kapcsolat megőrzésével a Habsburg Monarchia részleges fennhatóságát is implicit módon elismerték. A szuverenitás tehát e kontextusban nem abszolút állami függetlenséget jelentett, hanem a politikai cselekvőképesség és a törvényes önrendelkezés között megteremtett finom egyensúlyt, amelyet az intézményi és társadalmi tényezők együtt alakítottak. A birodalmi hatalom centralizációs törekvései, a katonai fenyegetettség, valamint a nemzetiségi kérdések komplex együttese azonban rövid időn belül radikálisan módosította ezt az egyensúlyt, így a szuverenitás

kérdése az alkotmányos legitimitás jogi nyelvén megfogalmazott önállóság szintjéről a tényleges függetlenség gyakorlati megvalósításának szintjére emelkedett.

A „TÖRVÉNYES FORRADALOM” ÁLLAMJOGI STRATÉGIÁJA

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc szuverenitás-felfogása csak akkor érthető meg adekvát módon, ha azt nem utólagos, teleologikus nemzetállami narratívákból, hanem a korszak alkotmányos gondolkodásának és politikai cselekvési kényszereinek metszéspontjából vizsgáljuk. A magyar politikai elit 1848 tavaszán nem a Habsburg Birodalomtól való elszakadás programjával lépett fel, hanem a rendi alkotmány modernizálására, illetve a történeti alkotmány keretein belül értelmezett szuverenitás tényleges érvényesítésére törekedett. Ennek fő cselekvői pedig a reformellenzék politikusai voltak.¹ Így az 1848. márciusi–áprilisi magyarországi átalakulás nem spontán forradalmi kitörésként, hanem hosszú reformkori politikai és alkotmányos folyamat betetőzéseként

értelmezhető, amelynek központi intézményi tere a pozsonyi országgyűlés volt.² A reformerek az 1840-es évek végére koherens politikai programmá formálták követeléseiket – felelős kormány, népképviselő, közteherviselés, jogegyenlőség és alkotmányos önállóság a birodalmon belül –, miközben következetesen elutasították a nyílt forradalmi retorikát, és a történeti alkotmány keretein belüli, törvényes átalakulásban gondolkodtak. Mindez ugyanakkor csak külső tényezők hatására indult el a megvalósítás útján. A nemzetközi gazdasági és politikai válság,³ valamint az 1848. februári párizsi forradalom és a márciusi bécsi események alapvetően változtatták meg a hatalmi viszonyokat, és lehetővé tették, hogy a pozsonyi diétán addig blokkolt reformprogram rövid idő alatt áttörje a főrendi ellenállást. Kossuth Lajos március 3-ai felirati beszéde e fordulópont szimbolikus és politikai értelemben is meghatározó momentuma volt, amennyiben a sérelmi politizálást maga mögött hagyva a birodalom egészére kiterjedő alkotmányos megújulás igényét fogalmazta meg.⁴ Az uralkodói engedmények,

¹ Az előzmények tekintetében is lásd: Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. I–III. k. Pest, Ráth Mór, 1871–1873.

² Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, Országgház, 2019.; Szabad György: *A polgári átalakulás megalapozása 1848–49-ben*. In: *A negyvennyolcas forradalom kérdései. Tudományos ülészetek, 1973*. Szerk. Spira György – Szűcs Jenő. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 77.) Budapest, Akadémiai, 1976, 49–64.

³ Urbán Aladár: *Európa a forradalom forgószélében, 1848–1849*. Budapest, Kossuth, 1970, 39–53.

⁴ Urbán Aladár: *Magyarország mint alkotmányos monarchia. Az 1848-as tapasztalatok*. In: Urbán Aladár: *A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról*. Budapest, Magvető, 1981, 582–602.

a bécsi és pesti események kölcsönhatása, valamint az össznemzeti, minden politikai irányzatot egyesítő Batthyány-kormány létrejötte végül megteremtették annak feltételeit, hogy az utolsó rendi országgyűlés a megszokott alkotmányos eljárásrend szerint törvénybe iktassa a reformkor követeléseit, amelyek áprilisi törvényekként⁵ a magyar állami önállóság és polgári átalakulás jogi alapját képezték.⁶

ÖNÁLLÓSÁG, NEM FÜGGETLENSÉG

Az 1848. évi áprilisi törvények átfogó és koherens törvényhozási csomagot alkottak, amely a magyar államiság történetében – a Pragmatica Sanctio óta először – dolgozta ki a modern, alkotmányos önrendelkezés jogi és intézményi feltételeit a Habsburg Monarchia keretein belül. Az államjogi rendelkezések a birodalomhoz fűződő viszonyt tudatosan a perszonálunió elvére alapozták, amely egyszerre biztosította a dinasztikus kapcsolat fenntartását és a sajátos, alkotmányosan körülhatárolt magyar állami különállás jogi megerősítését. A nádor jogkörének szabályozása, valamint a felelős magyar minisztérium felállítása a végrehajtó hatalom tényleges gyakorlását ugyan magyar kézbe adta, ám e kormányzati autonómia továbbra is a közös uralkodó személyéhez kötött alkotmányos kereteken belül maradt. A törvények logikájából kibontható reformnemességi törekvések így nem a birodalmi kötelék felbontására, hanem egy korlátozott, intézményesen biztosított állami önrendelkezés megszilárdítására

irányultak, amit az uralkodói rendeletek miniszteri ellenjegyzéshez kötése és az országgyűlés rendszeres működésének biztosítása is egyértelműen alátámasztott.

Az államszerkezeti átalakítás keretében a törvények megerősítették a magyar állam területi integritását: Erdély unióját az anyaországgal, a határőrvidék polgári kormányzás alá vonását, valamint Horvátország sajátos jogállásának elismerését a felelős kormány fennhatósága mellett. A végrehajtó hatalom alkotmányos kontrollját az ellenjegyzési kötelezettség rögzítette, miközben a nemzeti szimbólumok, a nemzeti őrsereg és a helyi karhatalom megteremtése a politikai önrendelkezés gyakorlati alapjait is lefektette.

A törvénycsomag második nagy egységét a közigazgatás polgári átalakítása alkotta. A vármegyék, városok, községek és autonóm területek jogállásának egységes szabályozása a feudális kiváltságrendszer lebontását és az országos szinten egységes közigazgatás kialakítását szolgálta, jóllehet e reformok végrehajtását a rövidesen kibontakozó fegyveres konfliktusok jelentősen akadályozták. A politikai szabadságjogok terén a törvényhozás elsősorban a sajtószabadság részletes szabályozására, a vallási egyenjogúság kimondására, valamint az oktatás és a kulturális élet autonómiájának biztosítására koncentrált. A bevett felekezetek egyenjogúságának elismerése és állami finanszírozásuk bevezetése a korszakban kivételesen modern megoldásnak számított.

Végül a társadalmi átalakulást szolgáló törvények felszámolták a rendi társadalom már megrendült alapjait: megszűnt a nemesi adómentesség, az úrbéri terhek, a robot és a tized, a jobbágyság pedig tulajdonossá válhatott az általa művelt földeken. Az úriszék eltörlésével megszűnt a személyes alávetettség, megindult a polgári igazságszolgáltatás kiépítése, és előkészítették a modern polgári törvénykönyv megalkotását. A gazdasági modernizációt szolgálta az ősiség felszámolása, a hitelintézeti rendszer és a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének elindítása.

Az áprilisi törvényeket 1848. április 11-én hirdették ki ünnepélyes keretek között, amikor V. Ferdinánd átadta az aláírt törvénycsomagot Batthyány Lajos miniszterelnöknek. Az ellenjegyzéssel a törvények azonnal hatályba léptek, lezárva a rendi országgyűlések korszakát, és megteremtve a modern, alkotmányos magyar állam jogi alapjait.⁷

A SZUVERENITÁS „SZÜRKE ZÓNÁI”

Fontos kiemelnünk, hogy a honatyák az áprilisi törvényeket az út egyik állomásának tekintették. Nem ez volt a végcél, de enélkül a továbbhaladás lehetetlen lett volna. A törvények segítségével korrigálták a fennálló politikai rendszer hiányosságait ott, ahol ezt lehetett, és egyben új megoldásokat vezettek be ott, ahol a javítás már nem segített volna. Viszont abban egyetértettek, hogy a kialakított rendszer nem volt sem tökéletes, sem végleges.⁸

⁵ Az 1848-as áprilisi törvények. In: *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, Franklin, 1896, 216–255.

⁶ Vö. Deák István: *A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. (2. kiad.). Budapest, Gondolat, 1994; Deák, István: *The lawful revolution. Louis Kossuth and the Hungarians, 1848–1849*. New York, Columbia, 1979, valamint Horváth i. m. II. k., 501.

⁷ Barna Attila – Horváth Attila – Máthé Gábor – Tóth Zoltán József: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE, 2014, 81–92.

⁸ Gergely András: A magyar polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban. In: Gergely András: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarországról és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*. Budapest, Osiris, 2001, 93–136.

Az alapos és gyors jogalkotási folyamat éppen ezért mutatott hiányosságokat is, ugyanis számos alapvetően államjogi kérdés tisztázása elmaradt.⁹ Így különösen érzékeny terrén volt az uralkodói felségjogként kezelt összbiriodalmi külügyek kérdésköre. A magyar minisztérium a király személye körüli minisztériumot már a kezdetektől külügyi tárcaként is értelmezte, és az első perctől próbált lépéseket tenni az önálló külügyi működés kivívására, például a frankfurti német gyűlés vagy a párizsi kormányzat irányába, ami a bécsi kamarilla nemtetszését váltotta ki.¹⁰ A szuverenitás gazdasági alapját az önálló magyar pénzügyi rendszer és a „Kossuth-bankók” kibocsátása erősíthette meg, amit a bécsi udvar kezdetől fogva ugyancsak aggályosnak tartott és felségjogai megsértéseként értékelt.

Hasonlóan problémásnak bizonyult a szintén uralkodói felségjognak tekintett hadügyek kérdése. Ugyanakkor az uralkodó által szentesített minisztériumi felosztás, majd törvénycsomag kimondta, hogy honvédelmi ügyekben a király csak a magyar minisztérium által rendelkezhetett, és a magyar hadseregnek az országhatáron kívüli alkalmazásához, katonai hivatalokra való kinevezésekhez az uralkodó személye körüli felelős magyar miniszter ellenjegyzése volt meghatározó. Így, amikor döntés született a felelős magyar minisztériumon belül a honvédelmi tárca felállításáról, ez egyben

előrevetítette az esetleges konfrontáció lehetőségét is az uralkodóval a hadseregszervezés részletkérdéseit illetően.¹¹

Végül, de nem utolsó sorban megoldatlan maradt a nemzeti-ségi probléma, amely alig néhány hónap alatt súlyos konfliktusokhoz vezetett. Bár a polgári átalakulás és a reformkori spontán asszimiláció erősödése növelte a magyar nyelvű lakosság arányát, a Magyar Királyság továbbra is soknemzetiségű állam maradt. A magyar politikai elit a hungarus politikai nemzet nem magyarul beszélő tagjaiként azonosította a nemzetiségeket és a polgári szabadságjogok kiterjesztését elegendőnek tekintette a feszültségek kezelésére. A nemzetiségi vezetők ugyan üdvözölték a polgári átalakulást, a társadalmi változásokat, de a szabadságért cserébe nem mondtak le nemzetiségi követeléseik megfogalmazásáról és saját kollektív igényeiről. Az eltérő értelmezések következtében a kérdés gyorsan eszkalálódott, és végül több irányban és számos helyszínen fegyveres összecsapásokba torkollott.¹²

A KÉNYSZER LOGIKÁJA

Pest-Buda és Bécs között a konfliktus kiéleződése akkor vált elkerülhetetlenné, amikor a császári királyi udvar az alkotmányos kompromisszumot nem új egyensúlyi helyzetként, hanem visszafordítható engedményként kezelte, és a nyugati biriodalomfélben elért sikerek után a biriodalmi teljes

integritás fenntartását a centralizáció eszközeivel kívánta biztosítani. A fordulatot az 1848. augusztus 31-i Staatsschrift (Államirat) jelezte, amely a Pragmatica Sanctio „indivisibiliter ac inseparabiliter” elvére hivatkozva követelte a magyar had- és pénzügyek teljes bécsi alárendelését.¹³ Majd a szeptemberi események, Josip Jelačić nyílt támadása és a császári királyi hadsereg egyes seregtestjeinek fellépése világossá tette, hogy a magyar kormány jogilag ugyan még legitim, de katonailag és nemzetközileg rendkívül sérülékeny pozícióban van. E ponton a szuverenitás kérdése már nem pusztán jogelméleti vita tárgya volt, hanem az állami cselekvőképesség gyakorlati problémája lett.¹⁴

A magyar állami szuverenitás elleni nyílt támadás 1848. október 3-án lépett végérvényesen a fegyveres leszámolás szakaszába, amikor az uralkodói manifesztum a törvényes rend helyreállítására hivatkozva feloszlatta a magyar országgyűlést, érvénytelenítette annak törvényeit, és a királyságot a haditörvények hatálya alá helyezte. Az önálló magyar végrehajtó hatalom jogköreit megkezdve az udvar Jelačić bánt nevezte ki teljhatalmú királyi biztossá és az országban állomásozó összes csapatok főparancsnokává, amivel megkezdődött a „törvényes ellenforradalom” fegyveres kivitelezése. Majd a katonai vezetés súlypontja a hamarosan teljhatalmú fővezérré kinevezett Alfred zu Windisch-Grätz herceg tábornagy kezébe került,

⁹ Lásd ezekre részletesen: Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, Magvető, 1986, 303–310.; Gergely i. m. 2001, 93–136.

¹⁰ Vö. Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 1.). Budapest, Akadémiai, 1957.; V. Waldapfel Eszter: *A független magyar külpolitika 1848–1849*. Budapest, Akadémiai, 1962; Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 108.) Budapest, Akadémiai, 1988

¹¹ Gergely András: Az osztrák és a magyar hadügyminisztérium hatásköri vitája 1848 nyarán. In: Gergely András: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*. Budapest, Osiris, 2001, 137–162.

¹² Hermann Róbert: Nemzetiségek az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban. In: *Az együttélés történelme. Nemzetiségi kérdés Magyarországon*. Szerk. L. Balogh Béni – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba. Budapest, MNL, 2020, 99–120.; Katus László: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben. *Kisebbségkutatás*, 2002/1, 66–76.

¹³ Emlékirat a Magyarországi és a többi osztrák tartományok közt fennálló egységi kötelékről. Közli: *Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifesztumok és szövegekről, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetéseknek*. I-II. k. Buda, Egyetemi, 1849, I. k. Függelék II. dok., 18.

¹⁴ Hermann Róbert: *1848. Forradalom és/vagy szabadságharc?* Rubicon, 2017/10, 24–33.

aki saját küldetését a forradalom morális és katonai legyőzésében, valamint a birodalmi egység restaurációjában látta.¹⁵ Ezzel párhuzamosan a november végén hivatalba lépő, Felix Schwarzenberg által vezetett kormány programja már szakított a perszonális unió alapjaival, és egy centralizált összbirodalom (Gesamtstaat) megteremtését tűzte ki célul, amelyben a Magyar Szent Korona országai különállás nélkül tagozódtak volna be az egységes államtestbe. Ehhez volt szükség az 1848. december 2-i jól ismert trónváltásra is: célja egy olyan erőskezű vezetés létrehozása volt, amely nevével sem kötődik a korábbi alkotmányos engedményekhez.¹⁶ Míg V. Ferdinándot kötötték az áprilisi törvények és a magyar alkotmányra tett esküje, addig I. Ferenc József már egy egységes, tartományi különállások nélküli államtest létrehozását hirdethette meg.¹⁷ Ez a politikai lépés tette lehetővé, hogy az udvar szakítson a perszonális unió gondolatosságával és Magyarországra, mint „lázádot”, meghódítandó tartományra tekintsen.¹⁸ Ferenc József trónra lépése után azonnal bizalmat szavazott Windisch-Grätznek, és fenntartotta teljhatalmát a magyar szabadságharc leverésére. Ennek nyomán a főparancsnok december 12-én adta ki a támadó hadműveletekre vonatkozó végső diszpozícióit, és december 15-én megindította támadását a főarcvonalon.¹⁹

A politikai lépéskényszerben a magyar országgyűlés december 7-én törvénytelennek és semmisenk nyilvánította a trónváltást,

mivel az a nemzet előzetes hozzájárulása nélkül történt. A magyar álláspont szerint az uralkodóváltás nem változtatható Magyarországon önállóságán és sarkalatos jogain, így a nemzet továbbra is Ferdinándot tekintette törvényes királyának. Ez a közjogi ellentét vezetett oda, hogy a magyar hadsereg és a kormány az új uralkodó manifesztumait bitorlásnak tekintette. Ugyanakkor a hadszíntéren folyamatos vereségek, a békekísérletek kudarca, majd tudatos visszavonulás jellemezte az eseményeket. A kormányzat és az országgyűlés maradványa december 31-én Debrecenbe költözött, majd a Tisza vonalán megkezdődött a magyar haderő összevonása és újjászervezése.

A magyar szuverenitás elleni szisztematikus támadás, amelyet az udvar minden irányból (államvezetés, hadügy, pénzügy, nemzetiségi mozgalmak) összehangolt, végül az 1849. március 4-én kibocsátott alamóci (olmützi) oktrojált alkotmányban csúcsosodott ki, amely az új államkoncepciónak megfelelően Magyarországot történelmi különállásától megfosztva, egyszerű tartományként kísérelte meg beolvasztani a centralizált birodalomba.²⁰ Ezzel Bécs végérvényesen elvágta a békés, tárgyalásos rendezés utolsó szálait is, mivel az udvar egyértelművé tette, hogy nem a megegyezést, hanem az abszolutizmus és a centralizáció helyreállítását kereste. A rendkívüli politikai kihívás, valamint az időközben sikeresen megszervezett fegyveres ellentámadás, a tavaszi hadjárat során látványos

sikereket elérő magyar fegyveres erő által teremtett kedvező katonai helyzet – különösen a főváros visszafoglalása és a császári haderő visszaszorítása – tette egyáltalán politikailag elképzelhetővé az 1849. április 14-i debreceni határozat meghozatalát.

A szabadságharc során a magyar politikai gondolkodás fokozatosan eltávolodott az alkotmányos lojalitás korábbi nyelvezetétől, és egyre inkább a népszuverenitás, illetve a nemzeti önrendelkezés modern fogalmi keretei felé mozdult el. Ez a folyamat azonban nem valamilyen antimonarchista radikalizálódásként értelmezendő, hanem kényszerpályaként, amelyet a katonai helyzet, a nemzetiségi konfliktusok és a nagyhatalmi környezet (elszigeteltség, orosz beavatkozás) együttesen alakítottak. A tényleges hatalmat birtokló Kossuth Lajos szuverenitásfelfogása ebben az összefüggésben nem elméleti újításként, hanem a politikai túlélés nyelvi és intézményi racionalizálásaként áll előttünk.²¹

Mindezek nyomán a Függetlenségi Nyilatkozat ennek a folyamatnak nem kiindulópontja, hanem következménye volt: a magyar politikai elit a forradalom és szabadságharc során addig érvényes alkotmányos önállósági törekvések lezárását nyilvánította ki, és egy új, kényszerűen vállalt politikai szakaszba lépett. A nyilatkozat nem valamilyen elvi szuverenitáselmélet megfogalmazása volt, hanem a birodalmi együttélés visszafordíthatatlanná váló felbomlására adott

¹⁵ Lásd erre: *Der k.k. österreichische Feldmarschall Fürst Windisch-Grätz. Eine Lebens-Skizze aus den Papieren eines Zeitgenossen der Sturm-Jahre 1848 und 1849.* Berlin, Wilhelmi, 1886, 180–181.

¹⁶ Angyal Dávid: *Az ifjú Ferenc József.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Franklin, é.n., 47–49.

¹⁷ Ferdinánd leköszönő-nyilatkozatát, valamint a fiatal uralkodó trónbeszédét közli magyarul: Horváth i. m. II. k., 159–163.

¹⁸ Hübner, Alexander Graf von: *Ein Jahr meines Lebens 1848-1849.* Leipzig, Brockhaus, 1891, 310–320.

¹⁹ Lásd részletesen: Zachar Péter Krisztián: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29-december 16.).* Budapest, L'Harmattan, 2008, 113–174.

²⁰ *Kaiserliches Manifest vom 4. März 1849, wodurch der Reichstag von Kremsier aufgelöst und den Völkern Österreichs aus eigener Macht des Kaisers eine Reichsverfassung für das gesammte Kaiserthum Oesterreich verliehen wird.* RGBl. Nr. 149/1849.

²¹ Vö. Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok.* Budapest, Osiris, 2007, 25–53.

politikai válasz, amely a Habsburg-ház trónfosztásával a perszonális unió jogi kereteit is felszámolta. Összességében az olmtüzi alkotmány volt az a katalizátor, amely a magyar szabadságharcot a törvényesség sáncaiba vonuló alkotmányos önvédelemből a teljes állami szakítást célzó függetlenségi háborúvá változtatta, véglegessé téve a szembenállást a dinasztia és a nemzet között. Az 1849. április 13-án Debrecenben, a református kollégium nagytermében tartott zárt országgyűlési ülésen Kossuth Lajos indítványozta Magyarország függetlenségének kimondását és a Habsburg–Lotharingiai-ház trónfosztását. A képviselők közötti heves vitát követően a másnapi, a Nagytemplomban tartott nyílt ülésen a javaslatot a jelenlévő tömeg lelkesedése közepette közfelkiáltással fogadták el.²² A Függetlenségi Nyilatkozat rögzítette Magyarországot és a vele törvényesen egyesült Erdély szabad és független állami létét, kimondta a Habsburg-ház árulását és ennek jogi következményeként a trónfosztást, valamint külpolitikai célként a békés kapcsolatok és baráti szerződések kialakítását jelölte meg minden nemzettel, különösen a volt Habsburg-uralom alá tartozó népekkel. Jelentősége abban állt, hogy a magyar állami önrendelkezést immár nem a birodalmon belüli alkotmányos autonómiaként, hanem teljes állami függetlenségként definiálta. A Függetlenségi Nyilatkozat által körvonalazott magyar szuverenitás teljes, osztatlan állami önrendelkezést tételezett, amely a történeti alkotmány folytonosságára hivatkozva szakította el a magyar államot a dinasztikus perszonálunió kereteitől. Tartalmilag egy központosított, felelős kormányzaton alapuló nemzetállami

szuverenitást fogalmazott meg, amely jogi legitimitációját a belső törvényhozásból, politikai realitását pedig a külpolitikai elismerésből kívánta levezetni. Reális esély az érvényesítésére ugyanakkor csak a katonai siker, a nagyhatalmi elismerés – különösen egyes nyugati hatalmak által nyújtott garancia – és az ország területi-társadalmi integrációjának megszilárdítása nyomán kínálkozott volna. Ezek hiánya végső soron a deklarált szuverenitás gyakorlati korlátait és a magyar szabadságharc bukásának útját jelölte ki.

AZ ALKOTMÁNYOS ÖNRENDELKEZÉS HATÁRAI

A magyar szuverenitásért vívott 1848–49-es küzdelem az alkotmányos önvédelemtől a teljes állami függetlenség kimondásáig és annak fegyveres védelmezéséig ívelt. E folyamat nem forradalmi elszakadásként, hanem egy fokozatosan eszkalálódó alkotmányos önvédelmi folyamatként értelmezhető, amely a birodalmon belüli törvényes önállóság megteremtésétől a teljes állami függetlenség kényszerű kimondásáig vezetett. A rendkívüli jelentőségű áprilisi törvények a magyar állami lét modern, polgári kereteit alkották meg, miközben tudatosan a szuverenitás történeti értelmezésére és a birodalmi együttélés fenntartására törekedtek; e keretet azonban a bécsi kamarilla lassú, de tudatos és folyamatos centralizációs politikája, az ebből fakadó háború, majd az olmtüzi alkotmány nyíltan felszámolta. Ebben az összefüggésben az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat nem egy előre eltervezett politikai végpont, hanem a történelmi magyar alkotmányosság, ezzel a szuverenitás védelmének

utolsó, jogilag és politikailag is konzekvens lépése volt.

1848 tavaszán a magyar kormányzat mindvégig a törvényesség nyelvén és intézményein keresztül igyekezett megőrizni önrendelkezését, miközben a birodalmi központ fokozatosan szűkítette e mozgásteret, végül fegyveres úton kényszerítve ki a konfliktus eszkalációját. A szuverenitás kérdése így nem elvont államjogi vitaként, hanem a politikai túlélés, az intézményi önvédelem és a nemzetközi realitások által meghatározott döntési helyzetek sorozataként formálódott. A szabadságharc katonai veresége ugyan lezárta a szuverén magyar állam kísérletét, de nem érvénytelenítette annak politikai és alkotmányos tanulságait.

Hosszabb távon a nemzet által 1848 idusán kijelölt út igazolását éppen a kiegyezés hozta meg: az 1867-ben létrejött dualista berendezkedés lényegében az áprilisi törvények talaján, azok alapelveit jórészt visszaállítva teremtette meg a birodalom működőképes kompromisszumát. Mindez arra utal, hogy a magyar szuverenitás 1848–49-es története nem kudarcba vezető zsákutca, hanem egy olyan politikai tapasztalat volt, amely egyszerre mutatta meg az alkotmányos önrendelkezés lehetőségeit és annak korlátait egy soknemzetiségű birodalmi térben, s ezzel maradandó módon járult hozzá a 19. századi magyar államiság fejlődési pályájának kijelöléséhez.

²² A magyar nemzet Függetlenségi Nyilatkozata. 529. Debrecen, 1849 április 14–19. In: *Kossuth Lajos Összes Munkái*. XIV. Kossuth Lajos 1848/49-ben IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész. 1849 január 1 – április 14. (S.a.r. és a bevezető tanulmányt írta. Barta István) Budapest, Akadémiai, 1953.

Mészáros Andor

Itthon Közép-Európában

„A megismerés: megértés, a megértés: szeretet.”¹ Ezt a mondatot Németh László majdnem egy évszázaddal ezelőtt, 1933-ban írta le. Közép-európai szomszéd nemzetekkel kapcsolatban. Akiket, ahogy az már talán közismert, tejtestvéreinknek nevezett. Nem vérrokonaink, de ugyanazok a tapasztalataink, ugyanabban a kultúrában nevelkedtünk, mindig egymás közelében éltünk. Barátságban, viszályban, egymással vetélkedve. Sorsközösségben. Németh László ráadásul olyan időben írta ezt le, amikor igazán nem volt okunk kedvelni a szomszédainkat. Többségi magyarként, négyéves kora óta Budapesten élve, Trianont a Toldy Főreáliskola diákjaként átélve. És mégis. Felismerte, baj lesz, ha nem ismerjük egymást, ha ilyen ütemben távolodunk egymástól.

Abban az időszakban a magyar szellemi élet sok tagja ismerte fel azt az egyszerű ténytet, hogy érdekeinkkel ellentétes, ha itt, Közép-Európában nem értjük egymást, nem vagyunk a szomszédaink művelődésével, mindennapjaival

állandó kapcsolatban. Hiszen ekkoriban kezdett felbomlani a német és a magyar közvetítőnyelvre alapuló korábbi szoros kulturális közösség. Egymás nyelvét nem beszélve lassan elvesztettük a kulturális kapcsolatot velük, alig ismertük a szomszédos nemzetek művelődését, irodalmát, politikai életét, mindennapjait. Néhány évtizeddel korábban még a szinte minden kávéházban elérhető német nyelvű lapokból tudhattuk, kitől jelent meg fontos cseh történelmi regény, milyen új darabot mutattak be a zágrábi Nemzeti Színházban, milyen botrány rázta meg Lemberget. A világháború idején felnőtt nemzedék számára viszont úgy tűnhetett, végletesen eltávolodunk egymástól. Mintha a magyar glóbusz körül újonnan felfedezett, hozzánk nagyon hasonló, de ismeretlen bolygók kezdtek volna el keringeni.

Pedig akkor Pesten még sok helyen a sarki trafikost Jerzsábek vagy Novák bácsinak hívták, aki talán jobban beszélt csehül, mint magyarul, a Szent József templomban, a Józsefvárosban még

tele volt a templom a szlovák mise idején, a Monarchiában nevelkedett irodalomtörténész, F. X. Šalda pedig ravasz mosollyal magyarul is kérdezhette a tudáshiány leplezése érdekében rossz cseh nyelvtudásra hivatkozó diákjait a prágai egyetemen. Mi pedig még reménykedtünk, hogy a határok némileg igazságosabbakká válhatnak, de tudtuk azt is, hogy akkor ismét nemzetiségi lakosság hazája is leszünk. A világháború végi elkeseredett föderációs és a Jászi Oszkár-féle Keleti Svájc gondolat kísérlet után,² évtizednyi kihagyással ismét kíváncsian fordultunk térségünk, Közép-Európa³ felé. Megszületett a mi „virtuális Közép-Európánk”,⁴ Németh László, Szabó Zoltán, Bartók Béla már közös, modern, regionális identitásunk mentén gondolkozott. Felfedezve egymásban a közöst, elismerve a közép-európai nemzeti művelődések egyenjogúságát. Így fogadtuk 1934-ben a PEN világkongresszusára érkező térségbeli írókat, vagy az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus közép-európai zarándokait,⁵ ezért látogatott

¹ Németh László: Egy folyóirat terve. https://reader.dia.hu/document/Nemeth_Laszlo-Europai_utas-475 (Letöltés dátuma: 2026. február 7.)

² Jászi Oszkár: *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Uj Magyarország Rt., 1918.

³ Közép-Európa mai fogalma is ekkoriban született meg, Jaroslav Bidlo cseh (szlovák) és Oskar Halecki lengyel történész vitatta meg a régiókijelölés legfontosabb kérdéseit. Megállapításukhoz Szűcs Jenő is csatlakozott (Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3, 313–359.). Eszerint a Frank Birodalom keleti határvonala és a nyugati, illetve a keleti kereszténység európai határvonala közé eső térség kontinensünk az a sajátos történelmi fejlődéssel bíró, multietnikus, soknyelvű régiója, amit Közép-Európának nevezünk.

⁴ Gál István: A Virtuális Középeurópa. *Apolló*, 1934–1935, 80.

⁵ Mészáros Andor: Csehszlovák írók a PEN Club budapesti világkongresszusán. In. *Hungarobohemica Pragensia. Tanulmányok Gál Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. Januška, Jiří – Berkes Tamás. Prága, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 196–206.; Mészáros Andor:

őszinte érdeklődéssel 1930-ban Móríc Zsigmond Prágába, az ottani, szlovákiai magyar egyetemisták meghívására. És lett is a megismerésből megértés, modern hazai szlavisztika, Közép-Európa kutatás a Németh László-i ötlettől felbuzdult Gál Istvánnal, Apolló folyóirattal, a magyar-cseh történelmi kapcsolatok első kutatójával, Sárkány Oszkárrel és másokkal.

Közös sorsunkat, egymásra utalt-ságunkat úgy tűnt, ezután már nem lehet megkérdőjelezni. A második világháború tragikus időszaka után bár Közép-Európa fogalma évtizedekre eltűnt, térségünk összetartozástudata fennmaradt. Mások mellett Sziklay László, Dobossy László, Szalatnai Rezső⁶ építette tovább az egymás nyelvének ismeretére építő összetartozásérzést. És a közép-európai hungarológiai képviselői. Már fiatal koruk óta tudták, a háborút követően nemegyszer véres bosszút eredményező politika minket egymás ellen fordítani kívánó minden igyekezete ellenére közös a sorsunk. Akár akarjuk, akár nem. Tejtestvéreit sem válogat-hatja meg az ember.

Ebben az időszakban, talán a vasfüggöny mögötti kényszerű összezártság miatt, megindultak a rendszeres kapcsolattörténelmi

kutatások is. Szinte kerestük, mikor, kik által kapcsolódott össze a sorsunk, tanultunk egymástól. Hol tanult II. Rákóczi Ferenc Prágában, hol szolgált magyar lelkészek a cseh tartományokban, merre járt Szepsi Csombor Márton, mivel járult hozzá Josef Dobrovský a magyar nyelvrokonság kutatásához, hogyan vettek részt a lengyelek a szabadságharcban. És a 19. század alkalmi próbálkozásai után immár szinte a teljességre törekedve fordítottuk egymás klasszikusait is.⁷ Ez nagy szó. Hiszen, térségünk modern nemzeté válásában az irodalomnak, a nemzeti nyelvű szépirodalomnak hatalmas szerepe volt. A nemzeti önképet és az egymásról alkotott képet közvetítő klasszikus művek pedig ma szinte mind elérhetők a mi nyelvünkön is.

A totalitárius diktatúra sötét idején persze kevés, sokszor titokban megélt őszinte kapcsolat is kialakulhatott. A „szótlan utasok / ötvenhatosok hatvannyolcasok / hetvenhatosok nyolcvanegyesek”.⁸ Kiss Gy. Csaba, Waclaw Felczak, Rákos Péter, Bohumil Doležal, Rudolf Kučera és mások. A 56, 68 és 81, a demokrácia és a nemzeti függetlenség eszméjének őrzői, Milan Kundera, Zbigniew Herbert kortársai, olvasói,

értői. Akik az eltiport szabadság érzésének összetartó erejét is érezték. Közös régiókat vonaton, Lengyelországot autóstoppal beutazva pedig sokszor az otthon elvesztett szabadságot fedezték fel. És tartották ébren a közép-európai szabadság és összetartozás gondolatát, a hazug internacionalizmust hirdető elnyomás éveiben is. Nem is beszélve az egyházi kapcsolatokról, főként az egész térségnek reményt adó, szolgálatát a híres „Ne féljete!” buzdítással megkezdő lengyel pápa, II. János Pál megválasztása után, akiről mi tudtuk, krakkói érsekként járt Magyarországon, Gniezno-ban üzent a „cseh gyerekeinek”,⁹ és többször is meglátogatta hazáját, Lengyelországot.

És együtt élhettük meg 1989-et, az annus mirabilist. Azt a csodálatos időszakot, amikor Közép-Európa visszakapta a modern nemzeti születéséhez is kötődő szabadságszeretetének legendáit. Hiszen 19. századi történelmeinket ismerve nyugaton mindenki azt tudta rólunk, hogy a szabadságszerető, szabadságukért áldozatot is hozni tudó emberek hazája Európának ez az elfeledett, a vasfüggöny mögé, a keletbe száműzött területe. Új álom született Közép-Európáról, arról a régióról, amelyet 1983-ban Milan Kundera híres

Az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszusra érkezett csehszlovák delegáció látogatásának politikai vonatkozásai. *Magyar Sion*, 2021/2, 239–247.

⁶ 1935-ben alapította a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem korábbi tanára, az erdélyi származású Lukinich Imre a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem a Kelet-Európai Történelmi Intézetet. A második világháborút követően kapcsolódtak be az Intézet munkájába a Csehszlovákiából Magyarországra költöző, egyetemi tanulmányaikat a két világháború között Csehszlovákiában végzett fiatal generáció tagjai. A Kelet-Európai Történelmi Intézet 1949-es megszűntetése után Szalatnai Rezső az Egyetemi Könyvtárban, Dobossy László pedig az ELTE cseh szakán folytatta munkáját. Az Apolló munkatársaként jelentkező Sziklay László pedig az egyetem szlovák tanszékének alapítója volt. Mindhárman a modern magyar közép-európai filológiai képzés megalapozói, alapvető irodalomtörténelmi, kapcsolattörténelmi kézikönyvek, szótárak, és az együttélés, a többnyelvűség kérdését vizsgáló művek szerzői voltak.

⁷ Persze a fordítás sok esetben a diktatúra körülményei között a saját alkotás helyett a megélhetést jelentette. Németh László: Az én cseh utam. 1959. https://reader.dia.hu/document/Nemeth_Laszlo-A_felelosseg_szoritasaban-7898 (Letöltés ideje: 2026. február 7.)

⁸ Nagy Gáspár: Válozat. 1982. <https://mek.oszk.hu/02700/02784/html/vers0601.htm> (Letöltés ideje: 2026. február 7.)

⁹ 1979-es, első lengyelországi útján, a Szent Adalbert személyéhez kötődő Gniezno-ban, prédikációja közben II. János Pál észrevette, hogy a tömegben néhányan „Atyánk, emlékezz cseh gyermekeidre” feliratú transzparenst tartanak a magasba. Megszakította előre megírt prédikációjának felolvasását, és ezekkel a szavakkal fordult hozzájuk: „A pápa, aki magában hordozza Szent Adalbert örökségét, nem feledkezhet meg e gyermekekről! Sőt, mi mindannyian, drága testvéreim, akik magunkban hordozzuk a Szent Adalbert-i örökséget, sem feledkezhetünk meg e testvéreinkről!”

esszéje helyezett vissza Európa térképére.¹⁰

Az eufória időszaka is volt ez. Lengyelországban választások voltak, Csehszlovákiában a magyar Panoráma adását nézték, a prágai U Fleku sörözője a bársonyos forradalomra emlékeztetett. A régió déli felén háború tört ki. Új országok születtek. A számunkra kissé ismeretlen Szlovénia, a történelemből ismert Horvátország. Átéreztük azt is, hogy ők is mi vagyunk. A borzalmak a mi borzalmaink is voltak. Ez is a megismerés és az együttműködés imperatívuszát közvetítette. Miközben Közép-Európa sok vonatkozásban ismét szépirodalom lett. Bohumil Hrabal, Josef Škvorecký, Czesław Miłosz, Andrzej Stasiuk, Drago Jančar műveiből ismertük meg egymást. Olvastuk Danilo Kiš, egyetértettünk vele, hogy aki nem beszél a kommunista diktatúra borzalmairól, azt „küldjük a fenébe”.¹¹

Újra lett Közép-Európa. Ismét meg is született a felismerés: egymásra vagyunk utalva. Ha nem fogunk össze, nem ismerjük egymást, egyedül maradunk, egymás ellen fordulhatunk, kijátszhatnak minket egymás ellen. A diktatúra bukásával született demokráciák vezetői, Antall József, Václav Havel, Lech Walesa éppen ezért szorgalmazták a minél előbbi összefogást. 1991-ben, három és fél évtizeddel ezelőtt meg is született a Visegrádi Együttműködés. Egy korábban lehetetlennek tűnő, sikeres együttműködés, amely gazdaságilag, politikailag ugyan virágzó és kevésbé prosperáló időszakokat is megélt, megélt, de kulturálisan töretlen. Voltunk az

euróatlanti csatlakozás idején gazdasági versenytársai egymásnak és térhettek, térhetnek el több vonatkozásban politikai véleményeink egymástól. Nem tagadhatjuk, fontos ez az összefogás. Kifelé, Európa felé is, de számunkra is. Azt sem tagadhatjuk, lett egyfajta visegrádi identitás. Az évtizedek során Visegrád szinte Közép-Európa szinonimája lett. Ennek legtagadhatatlanabb bizonyítéka talán az, hogy az együttműködés rosszabb időszakaiban hányan sajnálják válságát, keresik felélénkítésének lehetőségét, látják benne a saját súlyunkat is növelő tényezőt. Visegrád és egyáltalán, a közép-európai együttműködések sikerének talán legfőbb titka, hogy eltökélt ellenfeleit ma már alig találjuk, csendes hívei viszont rengetegen vannak.

Egy dolog mára azonban nagyon megváltozott. Közép-Európa nyelvi, etnikai sokszínűsége a múlté. Már jobbára homogén, egynyelvű társadalmakban éljük meg közös közép-európai kultúránkat, visegrádi kulturális kódunkat. Szinte teljesen azonos kérdésekkel szembenéző hétköznapi életünket. Alig akad már nagy számban olyan közösség, egész régióinkban szinte csak a külhoni magyaroké, akik számára természetes, hogy kettős identitással, két-három nyelvben is otthon érezve magukat tapasztalják meg közép-európaiságukat. A dualizmus idején egyes magyarországi városokban hétköznapi volt, hogy valaki ugyanolyan jól beszél a magyart, a németet és a szlovákot, de – szenvedélyes tornaegyleti tagként – a cseh tornászok lapját veszi meg az újságosnál. Ez ma már csak

a határok mentén létezik néhol. A többnyelvű magyar kisebbségi területeken, Szlovénia olaszok lakta tengerparti részén vagy a szláv nyelvhatárokhoz közeli helyeken, régióink más, már homogén területén ismeretlen, és – valljuk be – kissé érthetetlen is. Hogy is lehetne valaki aktívan két-, háromnyelvű, akár kettős identitású? Ez ma már például régiós fővárosaink lakói számára gyakran szinte fából vaskarika.

De Közép-Európa tudat van, sőt örömmel láthatjuk, hogy ismét tömegek számára vonzó a régió. Sokan, szívesen utaznak benne. A kilencvenes évek végén még ez is eltűnni látszott, a korábban elzárt, csillogónak látott nyugat és az egzotikus távol sokkal vonzóbb volt. Ma már szerencsére nincs így. Örömmel járjuk egymás városait, természeti tájait, néha úgy is érezzük, ez a tágabb otthonunk. Boldogan fedezzük fel, ha felhívják figyelmünket történelmeink egymásba kapcsolódó láncszemeire.

Az élő közös tudás azonban mégis elveszni látszik. Hiszen, ha síelni indul valaki, gyakran azt a tanácsot kapja már a pesti szomszédától, menjen fel a „Kettesen” Zvolenig, onnan Banská Bisztrica felé és azután lesz Donovali. El sem tudjuk képzelni, hogy Zvolent Zólyomnak kéne hívnunk, a várnál meg talán érdemes lenne megállni, hiszen ott született Balassi Bálint, vagy egy cseh ember nem is gondolja, az esztergomi bazilika azért is fontos, mert tituláris szentje, Szt. Adalbert az a svatý Vojtěch, aki Prága második püspöke volt. Ez a tudás ma már lassan sajnos csak a tudatosan érdeklődők kiváltsága.

¹⁰ Kundera, Milan: *Az elrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája*. Budapest, Európa, 2022.

¹¹ Kiš, Danilo: *Kételyek kora*. Pozsony – Újvidék, Forum – Kalligram, 1994.

A Triglavnál ziplineozni népszerű, de hogy kik a szlovének, már alig érdekel minket. Budapest egy mai szlovák számára egy szomszédos ország idegen, szép fővárosa, de hogy a város egyik nyelve a szlovák volt, és a Deák téren szolgált Ján Kollár, már szinte senki sem tudja. A kilencvenes évek nagy közép-európai reményei egymás megismeréséről valahogy szertefoszlottak. Tankönyveinkben alig jelenik meg régióink más népeinek történelme, átnézünk a szomszédjainkon, nyelvük megtanulását pedig egyszerűen feleslegesnek véljük. Mintha nem tartanánk már olyan fontosnak, hogy ezer éve ezer szál köt szomszédainkhoz. Nem beszélve a hasonló mentalitásunkról és kultúránkról. Horribile dictu politikai érdekeinket tekintve szintúgy. Pedig, aki jobban ismeri a másikat, előnyben van.¹²

Nem tudom, mennyit tud egy átlag svéd a finnekről. De hogy ne lenne Svédországban egy jó csapat értelmiségi, aki nem csak tud finnül, de ismeri történelmét, irodalmát, azt nem hiszem. Hogy a svéd értelmiség csak ún. fun facteket ismerne Helsinkiről.

Pedig különösen számunkra, magyarok számára a szomszédok nyelvét tudni, nemzeti érdek. Nem tudjuk visszafordítani a homogén nemzetek egymás mellett élését soknyelvűséggé. Ezért sem engedhetjük meg magunknak, hogy leginkább csak az aktuális ügyekkel foglalkozó, Közép-Európát és annak egy-egy nyelvét ismerő értelmiségi rétegünk legyen. Pláne most, amikor gazdaságilag, politikailag a korábbinál is szorosabban kötődünk egymáshoz, számítunk

egymásra. Schengen szinte eltüntette a rossz emlékezetű határainkat, természetessé tette a mozgást országaink között, Zágráb, Pozsony, Kassa, Brünn vagy Ljubljana néhány óráos autóútra van. Ahogy a dualista aranykorra emlékezők emlegették, lehet újra Pozsonyból Bécsbe operába járni. Reméljük, ezután már mindig.

Gondolhatjuk persze, hogy az angol nyelv ismerete megold mindent, sőt ma már sokan gondolják azt is, az AI miatt lassan személyes nyelvtudás sem kell majd. Pedig az angol közvetítőnyelv nem hasonlítható az évszázaddal ezelőtt még élő némethez. Az a német nyelvi közösség közép-európai volt. A közép-európai polikulturális mindennapok része, kifejezéseiben, szemléletében közép-európai. A térségben élő németek regionális identitása alapjaiban ugyanaz volt, mint a magyar, a szlovák, a cseh, a lengyel, a horvát stb. identitás. Az angol nyelv területe viszont messze, ezer kilométerekre van tőlünk. Ezért sosem lehet a közös identitásunk közvetítőnyelve. Megértethetjük egymást vele, de megélni közös kultúránkat ezen a nyelvi alapon sosem fogjuk. Sok kulturális jelenségünkre egyszerűen nem is találunk benne megfelelő kifejezést, vagy ami van, nem jó, nem a mi közös nyelvünk szava. Mit kezdünk a nationnel? Vagy elég kifejező-e a rossz emlékezetű termelőszövetkezetre a collective farm?

A kilencvenes évek eufóriájában sorra születtek a szomszédos nyelveket, művelődéseket oktató egyetemitanszékek, tudományos központok. Például a Pázmány

Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarának Käfer István alapította Szlavisztika – Közép-Európa Intézete. Ezek mára szinte teljesen eltűntek. Térségünk nyelveinek, művelődéseinek képzéséért, kutatásáért fellépni Don Quijote-i szélmalomharcnak tűnik. Pedig talán Németh Lászlónál is hangosabban ki kell mondanunk, hogy az itthon, hazai egyetemi képzésben térségünk nyelveit, művelődését, irodalmát, mai viszonyait ismerő értelmiség képzése létérdekünk. Különösen nekünk. Egyedül állva nyelvünkkel. Lengyelországban mindig lesznek sokan, akik tudnak majd szlovákul, csehül. De nálunk? Talán még a külföldi magyarok nyelvtudásában reménykedhetünk. Hiszen a hazai szakemberekből már nagy a hiány. Sorra szűntek meg az ilyen tanszékek. Mert ösztönzés hiányában nem maradt hallgató. Ma már a hazai szlavisztika, Közép-Európa tudomány szakember utánpótlása is kérdéses. Félő, megszakad a Németh László idejéből indult apostoli sor. Egy egész, számunkra nemzeti érdeket képviselő tudományág tűnhet el.

Támogatni kéne e stratégiai tudás megszerzését. A biztos nyelvismeretre épülő, széles (művelődés)történeti háttérrel felvértezett Közép-Európa ismeretet. Nem csak azért, mert nagyon megéri. Munkaerőpiaci haszna van. A hetven milliányi, azonos kulturális gyökerekkel rendelkező, egymást fél szavakból is megértő Közép-Európa nagy gazdasági lehetőségek területe. A világ egyik legdinamikusabban fejlődő gazdasági térsége. Az Adria és a Balti-tenger között fekvő területünk,

¹² Kiss Gy. Csaba: Kell-e még nekünk Közép-Európa? *Interencia*, <https://interencia.hu/kell-e-meg-nekunk-kozep-europa/> (Letöltés ideje: 2026. február 7.)

ha megadatik a lehetőség, óriási fejlődés előtt áll. Tehát nem csak azért, mert megéri, hanem azért is, mert ezáltal ismerni fogjuk tágabb európai hazánkat.

út, a kölcsönös megértés pedig a kiengesztelődés és a közös boldogulásunk alapja.

A közös regionális identitástudat még megvan. Sőt, bizonyosnak tűnik, hogy a felzárkózás, a vágyott utolérés – ahogy közös történelmünkben mindig – egy sajátos, a nyugat-európaiaktól több vonatkozásban különböző, közép-európai minta szerint valósulhat csak meg. Witold Gombrowicz, a 20. század egyik legnagyobb lengyel írója naplójában több helyen is írja: térségünk legfontosabb kérdése mindig Európához való viszonyunk volt. Megkérdőjelezhetetlen európaiságunk azonban nem összeolvadást jelent földrészünk nyugati felével, hanem azt, hogy mi a kontinens sajátos, mással föl nem cserélhető részei vagyunk.¹³ Hogy ismét Németh Lászlót idézzük: „...fölnyílt határainkon a gazdaság keringése is szabadabban folyhat. Akármilyen rendbe kell beilleszkednünk, nagy előny számunkra s a rend számára is, ha együtt illeszkedünk bele.”¹⁴

A világban megfigyelhető rendszerszintű változások is joggal figyelmeztethetnek minket, hogy régióink, Közép-Európa múltjának, mai viszonyainak erős nyelvismereten alapuló ismerete, kapcsolatrendszerünk kiépítése alapvető nemzeti érdekeink egyike. Pedig szomszédaink (és történelmi szomszédaink, a csehek és a lengyelek) nyelvének elsajátítását, megismerésüket evidens nemzeti érdek támogatni, hiszen szomszédaink megértéséhez a saját nyelvükön szólva vezet a legrövidebb

¹³ Gombrowicz, Witold: *Napló 1961–1966*. Budapest, Gondolat, 2025.

¹⁴ Németh László: *Most, Punte, Silta*. (https://reader.dia.hu/document/Nemeth_Laszlo-Europai_utas-475 (Letöltés ideje: 2026. február 7.))

Popély Árpád

A Beneš-dekrétumok egykor és ma

A Beneš-dekrétumok, mint ahogy általában a csehszlovákiai magyarság második világháború utáni jogfosztása és üldöztetése, máig a felvidéki magyar közösség történetének legsúlyosabb traumáját jelentik. Hosszú évtizedeken keresztül abban a hitben éltünk, hogy a dekrétumok, valamint a többi korabeli német- és magyarellenes jogszabály, noha többségüket soha nem hatálytalanították, már csupán történelmi dokumentumok, s nem teremtenek új jogviszonyokat. Az elmúlt években foganatosított szlovákiai földelkobzások ugyanakkor ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak. A földek elkobzása és a korabeli jogszabályok bírálatának 2025. decemberi kriminalizálása a dekrétumokat újra a politikai diskurzus középpontjába emelte, ezért érdemes röviden áttekintnünk azok történetét és utóéletét.

Mindeközben természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy noha a magyarellenes jogalkotást és a magyar kisebbség jogfosztását a Beneš-dekrétumok szimbolizálják, azok csupán egy részét képezték a korabeli kisebbségellenes jogszabályoknak. Az 1945 utáni Csehszlovákia

jogalkotásában ugyanis egyfajta dualizmus érvényesült. Voltak jogszabályok, amelyek hatálya kiterjedt az egész köztársaság területére, míg mások csak a cseh országrészekben, vagy csupán Szlovákia területén voltak érvényesek. Nem jelentettek ez alól kivételt a dekrétumok sem, amelyek egy része szintén csak a cseh országrészekben volt hatályos. A szlovákiai magyarságra így sok esetben nem is az elnöki dekrétumok, hanem a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei vonatkoztak, igaz, azok szellemiségükben és tartalmukban gyakorlatilag megegyeztek a köztársasági elnök dekrétumaival.

AZ ELNÖKI DEKRÉTUMOK GENEZISE

Edvard Beneš, akit 1935-ben választottak meg Csehszlovákia köztársasági elnökévé, a müncheni döntés után, 1938. október 5-én lemondott az államfői tisztségéről, október 22-én pedig elhagyta az országot. A háború kitörését követően, 1939 októberében Párizsban létrehozta a Csehszlovák Nemzeti Bizottságot. Ez Franciaország összeomlásakor, 1940 júniusában Londonba tette át a székhelyét,

majd júliusban kormányfővé alakult át, amelyet 1940–1941 folyamán a szövetséges nagyhatalmak is elismertek. Beneš, a Csehszlovák Köztársaság jogfolytonosságából kiindulva, lemondását erőszak által kikényszerítettnek, egyben semmisnek, önmagát pedig hivatalban lévő államfőnek nyilvánította. Törvényhozó szerv hiányában ő látta el a törvényhozás feladatát is, amit ún. elnöki dekrétumok, illetve alkotmánydekrétumok útján gyakorolt.¹

A dekrétumok genezise még az ún. második Cseh-Szlovák Köztársaság Nemzetgyűlésének 1938. december 15-én kelt 330/1938. sz. alkotmánytörvényére vezethető vissza. A jogszabály kétévi időtartamra felhatalmazta a köztársasági elnököt, aki akkor már Emil Hácha volt, hogy a rendkívüli körülményekre való tekintettel szükség szerint dekrétumokat bocsásson ki.² Hácha a dekrétumok kiadásának lehetőségével soha nem élt, ellenében Benešsel, aki a londoni csehszlovák emigráció vezetőjeként magáévá tette a szabályozást. Legelső dekrétumát 1940. július 21-én adta ki, amellyel létrehozta az Államtanácsot, mint a köztársasági elnök

¹ Edvard Benešre lásd Ádám Magda: *Ki volt valójában Edvard Beneš?* Budapest, Gondolat, 2009.

² *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*. Roč. 1938, č. 110., 1205-1206.

tanácsadó testületét, valamint a Csehszlovák Köztársaság ideiglenes államigazgatásának ellenőrző szervét.³ A törvényhozó hatalom ideiglenes gyakorlásáról rendelkező, a dekrétumok jogalapját megteremtő alkotmánydekrétum, amely a második volt a dekrétumok sorában, 1940. október 15-én született meg. Ez kimondta, hogy a köztársasági elnök halaszthatatlan esetekben, a kormány javaslatára, jogosult dekrétumok formájában a törvények megváltoztatására, hatályon kívül helyezésére, vagy újak alkotására.⁴

Beneš 1940 júliusától kezdődően 1945 októberéig, a háború utáni Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásáig összesen 143 elnöki dekrétumot és alkotmánydekrétumot adott ki. Közülük 45-öt bocsátott ki az emigrációban, vagyis 1945 márciusáig, 98-at pedig a felújított Csehszlovákiába történt visszatérést követően, 1945 áprilisa és októbere között.⁵ A dekrétumokat az 1945. október 28-án megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés is szükségesnek tartotta megerősíteni, s 1946. március 28-án elfogadott 57/1946. sz. alkotmánytörvényével – visszamenőleges hatállyal – törvényerőre emelte azokat.⁶

A dekrétumokat ugyanakkor, noha megnevezésük azt sugallja, mintha megalkotójuk Beneš lett volna, valójában nem

maga Beneš, hanem a kormány fogalmazta. A kormány mellett az Államtanács és az ún. Jogi Tanács is megvitatta, Beneš pedig mint államfő – a kormányfővel és a kormány tagjaival együtt – lényegében csupán a kézjegyével látta el őket. Mindez természetesen semmit nem von le Benešnek a korabeli Csehszlovákia kisebbségellenes politikájáért viselt felelősségéből.

A BENEŠ-DEKRÉTUMOK A SZLÁV NEMZETÁLLAM MEGTEREMTÉSÉNEK SZOLGÁLATÁBAN

A második világháború végén felújított Csehszlovákia politikai elitje a német és a magyar kisebbséget tette meg az ország 1938–1939-ben bekövetkezett felbomlásának egyik fő felelősévé, s kollektív bűnösségükre hivatkozva, célul tűzte ki a kitelepítésüket és az ország szláv nemzetállammá alakítását. A német- és magyar-ellenes intézkedések alapdokumentumává és hivatkozási forrásává az új csehszlovák kormány 1945. április 5-én, Kassán kihirdetett programja vált, amely kilátásba helyezte a megfosztásukat csehszlovák állampolgárságuktól, felelősségre vonásukat, megbüntetésüket, kitelepítésüket, vagyonuk elkobzását és iskoláik bezárását. A kassai kormányprogram közzétételét elnöki dekrétumok és egyéb jogszabályok sokasága követte, amelyek következtében a németek és a magyarok a teljes

jog- és létbizonytalanság állapotába kerültek.

A dekrétumokat, tartalmukat és céljukat tekintve, két csoportba lehet sorolni. Voltak közöttük a csehszlovák állam újjáépítését biztosító dekrétumok, de voltak közöttük a szláv nemzetállam megteremtését célzó, az ország német és magyar lakosságát gyakorlatilag törvényen kívüli állapotba helyező dekrétumok is. A kérdéssel foglalkozó magyar történeti és jogi szakirodalom – anélkül azonban, hogy a konkrét dekrétumokat megnevezné – úgy tudja, hogy a 143 dekrétumból 13 vonatkozott közvetlenül a magyar (és a német) kisebbségre, néhány további pedig közvetve érintette a két kisebbséget.⁷ Ez utóbbiak számát Horváth Attila 20-ban adja meg.⁸

A magyar kisebbségre vonatkozó dekrétumok pontos számát valóban nem könnyű meghatározni. Számuk annak függvényében is változhat, hogy figyelembe vesszük-e a csupán a cseh országrészekben hatályos dekrétumokat, vagy sem. Némelyikük ugyanis, még ha címében és rendelkezéseiben a németek mellett a magyarokat is felsorolta, amint arra már utaltunk, Szlovákiában nem volt hatályos. Másrészt ugyanakkor voltak olyan dekrétumok is, amelyek, noha nem kimondottan a németekkel és a magyarokkal foglalkoztak, közvetve mégis érintették őket.

³ *Úřední věstník Československý*. Roč. I., č. 10.

⁴ *Uo.*

⁵ A 143 dekrétum jegyzékét közli *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. K vydání přípr. Jech, Karel – Kaplan, Karel. Brno, Doplněk – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, 50–58.

⁶ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Roč. 1946, č. 28., 283.

⁷ *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. Szerk. Szarka László. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2005, 26.; Tárnok Balázs: Folytatódnak a földkobzások Szlovákiában a Beneš-dekrétumok alapján – az Európai Bizottság hallgatóságos jóváhagyásával. In: *Szakupolitikai elemzések 2022. I. félév*. Szerk. Fekete, Dániel – Schmidt Laura. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2023, [163–171] 163.; Fiala-Butora, János: Current confiscations of property based on collective guilt under the Beneš Decrees in Slovakia as a violation of international norms – when the past haunts the present. *Europäisches Journal für Minderheitenfragen*. 2024/1–2, [136–164] 138.

⁸ Horváth, Attila: A Beneš-dekrétumok és a hozzá kapcsolódó diszkriminatív intézkedések Csehszlovákiában 1945 és 1948 között. In: *A Beneš-dekrétumok az Európai Parlamentben*. Szerk. Horváth Attila – Korom Ágoston. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014, [17–27] 21., 27.

Ilyenek voltak például az államosítási dekrétumok, amelyek az államosított vagyonért járó kárpótlásból zárták ki a két kisebbséghez tartozókat.

A pozsonyi magyar főkonzulátusnak a magyarellenes jogszabályokról még 1949-ben összeállított tájékoztatója, valamint a Beneš-dekrétumokkal foglalkozó magyar, cseh és szlovák szakirodalom összességében 24 olyan elnöki dekrétumot nevez meg vagy tesz közzé, amelyek valamilyen diszkriminációs rendelkezést tartalmaztak a magyar kisebbséggel szemben.⁹ A 24 dekrétumból 13 hatálya kiterjedt a köztársaság egész területére, 11 dekrétum azonban csupán a cseh országrészekben volt hatályos.

A felvidéki magyar lakosságra nézve három dekrétum, a 33., a 88. és a 108. sz. dekrétum járt rendkívül súlyosabb következményekkel. Közülük is elsősorban az 1945. augusztus 2-án kiadott 33. sz. alkotmánydekrétum, amely a kollektív bűnösség elve alapján a teljes német és magyar kisebbséget megfosztotta csehszlovák állampolgárságától. A 88. sz. dekrétum ugyan nemzetiségi megkülönböztetés nélküli közmunkarendelet volt, azonban erre hivatkozva hajtották végre a szlovákiai magyarság csehországi deportálását. A 108. sz. dekrétum végül a németek és a magyarok minden ingó és ingatlan vagyonának kártérítés nélküli elkobzásáról rendelkezett.

A további dekrétumok közül az 5. sz. dekrétum a németek és magyarok vagyonának ún. nemzeti gondnokság alá helyezését, a 12. sz. mezőgazdasági vagyonuk elkobzását és elosztását rendelte el. Ez a két dekrétum azonban csupán Csehországban volt hatályos, a szlovákiai magyarok vagyonának nemzeti gondnokság alá helyezését, valamint mezőgazdasági vagyonuk elkobzását és szétosztását az SZNT rendeletei alapján hajtották végre. A 27. sz. dekrétum az ún. belső telepítés egységes irányításával, a 28. sz. pedig a németek és a magyarok mezőgazdasági vagyonának csehokkal és szlovákokkal történő betelepítésével foglalkozott. A szlovákiai telepítések szabályozása ugyanakkor a csupán a cseh országrészekben

A magyar kisebbséget közvetlenül vagy közvetve érintő Beneš-dekrétumok (a kurzív betűkkel szedett dekrétumok csupán a cseh országrészekben voltak hatályosak):

1. *5/1945. sz. dekrétum az elnyomás idején kötött egyes vagyoni jogi ügyletek érvénytelenségéről, továbbá a németek, a magyarok, az árulók és kollaboránsok, valamint egyes szervezetek és intézetek vagyonának nemzeti gondnokság alá helyezéséről (1945. május 19.)*
2. *12/1945. sz. dekrétum a németek, a magyarok, valamint a cseh és a szlovák nemzet árulói és ellenségei mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról és sürgős elosztásáról (1945. június 21.)*
3. *16/1945. sz. dekrétum a náci bűnösök, az árulók és segítők megbüntetéséről, valamint a rendkívüli népbíráóságokról (1945. június 19.)*
4. *17/1945. sz. dekrétum a Nemzeti Bíróságról (1945. június 19.)*
5. *27/1945. sz. dekrétum a belső telepítés egységes irányításáról (1945. július 17.)*
6. *28/1945. sz. dekrétum a németek, a magyarok és az állam más ellenségei mezőgazdasági földjének cseh, szlovák és más szláv földművesekkel történő betelepítéséről (1945. július 20.)*
7. *33/1945. sz. alkotmánydekrétum a német és a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezéséről (1945. augusztus 2.)*

⁹ Diszkriminációs rendeletek módosítása. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. doboz, 3802/1949; *Edvard Beneš elnöki dekrétumai avagy a magyarok és a németek jogfosztása*. Szerk. Kövesdi János. Pozsony, Pannónia, 1996.; *Jogfosztó jogszabályok i. m.* 2005.; *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*. Szerk. Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2007.; Horváth *i. m.* 2014.; *Němci a Maďari v dekretach prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940 – 1945. Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik. Studien und Dokumente 1940 – 1945*. Uspoř. Jech, Karel. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 2003.; Beňa, Jozef: *Slovensko a Benešove dekréty*. Bratislava, Belimex, 2002.; Šutaj, Štefan – Mosný, Peter – Olejník, Milan: *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava, Veda, 2002.; *Dekrétý Edvarda Beneša v povojnovom období*. Ed. Šutaj, Štefan. Prešov, Universum, 2004.

8. 50/1945. sz. dekrétum a film területén hozott intézkedésekről (1945. augusztus 11.)
9. 59/1945. sz. dekrétum az elnyomás ideje alatti közalkalmazotti kinevezések hatályon kívül helyezéséről (1945. augusztus 20.)
10. 67/1945. sz. dekrétum a közalkalmazottak fegyelmi és minősítő bizottságai működésének felújításáról, valamint a jogorvoslati eszközök korlátozásáról szóló rendelkezések megszüntetéséről (1945. augusztus 21.)
11. 71/1945. sz. dekrétum a csehszlovák állampolgárságukat elveszített személyek munkakötelezettségéről (1945. szeptember 19.)
12. 81/1945. sz. dekrétum némely intézkedésekről az egyesületek terén (1945. szeptember 25.)
13. 88/1945. sz. dekrétum az általános munkakötelezettségről (1945. október 1.)
14. 95/1945. sz. dekrétum a pénzintézeteknél elhelyezett betétek és egyéb pénzkövetelések, valamint az életbiztosítások és értékpapírok bejelentéséről (1945. október 20.)
15. 100/1945. sz. dekrétum a bányák és egyes ipari vállalatok államosításáról (1945. október 24.)
16. 101/1945. sz. dekrétum az élelmiszeripar egyes vállalatainak államosításáról (1945. október 24.)
17. 102/1945. sz. dekrétum a részvénytársasági bankok államosításáról (1945. október 24.)
18. 103/1945. sz. dekrétum a magánbiztosító intézetek államosításáról (1945. október 24.)
19. 105/1945. sz. dekrétum a közalkalmazottak tevékenységét felülvizsgáló tisztogató bizottságokról (1945. október 4.)
20. 108/1945. sz. dekrétum az ellenséges vagyon elkobzásáról és a nemzeti újjáépítési alapokról (1945. október 25.)
21. 126/1945. dekrétum a különleges kényszermunka-alakulatokról (1945. október 27.)
22. 137/1945. sz. alkotmánydekrétum az állami szempontból megbízhatatlannak tekintett személyek forradalmi időszakban történő őrizetbe vételéről (1945. október 27.)
23. 138/1945. dekrétum a nemzeti becsület elleni némely vétségek megbüntetéséről (1945. október 27.)
24. 143/1945. sz. dekrétum a perlési jog korlátozásáról a büntetőeljárás során (1945. október 27.)

hatályos 28. sz. dekrétum helyett szlovákiai jogszabályok alapján történt. A 71. sz. dekrétum az állampolgárságukat elveszített németek és magyarok munkakötelezettségéről rendelkezett, a szlovákiai magyarok csehországi deportálását azonban nem erre a szintén csak Csehországban érvényes jogszabályra, hanem a már említett 88.

sz. elnöki dekrétumra hivatkozva hajtották végre.

A háborús bűnösök megbüntetésére hivatott népbíróságok és a Nemzeti Bíróság működését a 16., illetve 17. sz. elnöki dekrétum szabályozta. A szlovákiai magyarság fölött azonban nem e jogszabályok, hanem az SZNT-nek a szlovákiai népbíráskodásról kiadott rendelete

alapján ítékeztek. Hasonló volt a helyzet a német és a magyar egyesületek felosztatását elrendelő 81. sz. dekrétummal is. A jogszabály csak Csehország területén volt hatályos, ezért a szlovákiai magyar egyesületek felosztatására az SZNT hasonló rendelete alapján került sor. A 105. sz. elnöki dekrétum a közalkalmazottaknál fegyelmi vétségnek minősítette a német

vagy magyar nemzetiségűnek való jelentkezést, ami azonnali elbocsátásukkal volt büntethető, a 143. sz. dekrétum pedig a német és a magyar lakosság perlési jogát korlátozta.

További jogszabályok, általában az SZNT-nek sokszor az elnöki dekrétumoknál is súlyosabb rendeletei mondták ki többek között a magyar köz-, majd magánalkalmazottak elbocsátását az állásukból, nyugdíjuk és szociális járulékok megvonását, a magyarok kizárását a politikai pártokból, a korábbi önkormányzatokat felváltó nemzeti bizottságokból, az egyetemekről és a főiskolákról. A magyarok választójogát megvonták, iskolákat bezárták, betiltották magyar könyvek és újságok kiadását és behozatalát, a magyar nyelv használatát a közhivatalokban és az egyházi szertartásokon, s több helyütt betiltották és büntették a magyar nyelv nyilvános helyen való használatát is.¹⁰

A német- és magyarellenes jogalkotás jelentős, ugyanakkor csupán az egyik szegmensét képezte a cseh-szlovák nemzetállam megteremtését célzó politikának. Az ország több mint 3 millió német lakosát 1946 végéig nagyrészt áttelepítették Németországba, illetve Ausztriába, a nyugati nagyhatalmak azonban a mintegy 600 ezer felvidéki magyar egyoldalú kitelepítéséhez nem adták a hozzájárulásukat. Csehszlovákia így a magyar kisebbségtől a Magyarországra

rákényszerített lakosságcsere, a közmunka ürügyén végrehajtott csehországi deportálása, valamint az ún. reszlovakizáció útján igyekezett megszabadulni. Az 1947 áprilisában kezdődő és 1948 decemberéig tartó lakosságcsere keretén belül közel 90 ezer felvidéki magyart telepítettek át Magyarországra. A két hullámban, 1945 őszén, majd 1946–1947 telén végrehajtott csehországi deportálás során előbb 10 ezer, majd több mint 40 ezer magyart hurcoltak el erőszakkal a cseh országrészekbe, az 1946 júniusában útjára indított reszlovakizáció keretén belül pedig több mint 400 ezer magyart kényszerítettek nemzetisége megtagadására.¹¹

A cseh-szlovák nemzetállam megteremtésének szolgálatába állították végül a népbíráskodást is. A magyarokkal szembeni nagyszámú népbírósi per és ítélet (a magyarok tették ki a szlovákiai népbíróságok által elítéltek közel 60%-át), különösen pedig a szlovákiai Magyar Párt vezetőjének, Esterházy Jánosnak a halálos ítélete a magyar kisebbség kollektív bűnösségét, jog- és vagyonfosztásának, valamint kitelepítésének jogosságát volt hivatott igazolni.¹²

A MAGYARELLENES JOGSZABÁLYOK HATÁLYTALANÍTÁSÁNAK KÉRDÉSE

A felvidéki magyarság második világháború utáni jogfosztása máig súlyosan terheli a magyar

kisebbség és a többségi szlovák nemzet viszonyát. A Beneš-dekrétumok és a többi magyarellenes jogszabály hatálytalanítása, valamint a korabeli magyarellenes politika átértékelése és a meghurcoltak anyagi vagy legalább erkölcsi kárpótlása ennek ellenére a mai napig várat magára. A jogszabályok hatálytalanításának és az érintettek kárpótlásának, vagy legalább megkövetésének igénye ugyanakkor nem új keletű, s nem is csupán az 1989-es rendszerváltás után jelentkező törekvés. Gyakorlatilag egyidős a magyar kisebbség helyzetében és jogállásában 1948-ban bekövetkezett, igaz, meglehetősen felemás, de azért mégiscsak pozitív fordulattal.¹³

Fábry Zoltán író és Balogh-Dénes Árpád ügyvéd a magyar állami és pártvezetéshez intézett emlékiratában már 1948. július 15-én megfogalmazta azt az igényt, hogy a csehszlovák-magyar viszony rendezésével párhuzamosan egy általános törvény visszamenő hatállyal hatálytalanítson minden magyarellenes jogszabályt és intézkedést, az anyagi kárt szenvedettek pedig teljes kártérítésben részesüljenek.¹⁴ Hasonló javaslatot fogalmazott meg Vándor József pozsonyi magyar konzul is, aki 1949. április 27-én azzal a megjegyzéssel terjesztette fel a magyar Külügyminisztériumba a magyarellenes dekrétumokról, törvényekről és rendeletekről összeállított tájékoztatóját, hogy a csehszlovák félnél

¹⁰ A legfontosabb Beneš-dekrétumokat, valamint a többi magyar- és németellenes jogszabályt magyar fordításban közli Edvard Beneš elnöki dekrétumai *i. m.* 1996.; Jogfosztó jogszabályok *i. m.* 2005.; Beneš-dekrétumok *i. m.* 2007.

¹¹ Vö. Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram, 1993.; Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, Kalligram, 2001.; Popély Árpád: A magyar kisebbség a második világháború utáni Csehszlovákiában, 1945–1948. *Rendszerváltó Szemle*, 2022/3–4, 26–38.

¹² Esterházy Jánosra lásd Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Budapest, Méry Ratio, 2010.

¹³ A magyar kisebbség helyzetében bekövetkezett változásra részletesebben lásd Popély Árpád: A magyar lakosság felemás integrációja Csehszlovákiában (1948–1950). *Pro Minoritate*, 2016, Nyár, 94–107.

¹⁴ „Hívebb emlékezés...” *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Összeáll. Tóth László. Pozsony, Kalligram, 1995, 241–247.

kezdemenyezni kellene azok hatálytalanítását.¹⁵

A magyar Külügyminisztérium a magyarellenes jogszabályok hatálytalanítását a csehszlovák-magyar kulturális egyezménybe próbálta belefoglaltatni. Az egyezmény 1949 júniusában kidolgozott első magyar tervezete szerint az egyezmény kimondta volna, hogy a két szerződő fél kölcsönösen hatályon kívül helyez és jóvátenni igyekszik minden olyan törvényt és intézkedést, amely a másik fél nemzetiségéhez tartozó népesség elnemzetlenítésére és beolvastására irányult.¹⁶ Ez a kezdeményezés azonban, noha már az 1949 decemberében átnyújtott magyar javaslatban is tompított formában szerepelt, a csehszlovák fél ellenállása miatt nem került bele az 1951-ben aláírt egyezménybe.

A magyarellenes vagyonekobbzó jogszabályok hatálytalanításának kérdése eredetileg az 1958 decemberében Csehszlovákiába látogató magyar párt- és kormányküldöttség tárgyalási napirendjén is szerepelt. Miután azonban Kádár János megbetegedett és nem utazott el Csehszlovákiába, a Münnich Ferenc és Marosán György által vezetett magyar küldöttség végül mégsem hozakodott elő a vagyoni jogi sérelmek rendezésének igényével.¹⁷

A csehszlovák pártállam a magyar és a német kisebbség háború utáni meghurcoltatásának kérdését általában tabuként

kezelte, annak felvetésére így egyedül a prágai tavasz szabadabb politikai légkörében nyílt lehetőség. A kezdeményezésben a magyar kisebbség érdekvédelmét ekkor nyíltan felvállaló Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a Csemadok járt az élen. A szervezet Központi Bizottságának 1968. március 12-i ülésén elfogadott, s a prágai tavasz csehszlovákiai magyar alapdokumentumának tekinthető állásfoglalás javaslatai között ott szerepelt egyebek mellett az 1945 után hozott magyarellenes jogszabályok felülvizsgálásának és a diszkriminációs törvények eltörlésének kérdése.¹⁸

A Csemadok KB által felvetettek-nél több szempontból is merészebb javaslatokat fogalmazott meg a Szlovák Írószövetség magyar tagozatának március 22-i állásfoglalása. Ez szükségesnek tartotta volna a kollektív bűnösség vádjának revideálását, az ártatlanul sérelmet szenvedettek rehabilitálását, a jogfosztás ellen tiltakozók pereinek felülvizsgálását, valamint a jogfosztó rendeletek kárvallottjainak anyagi kárpótlását is.¹⁹ Ezen is túlment a Csemadok Galántai Járási Bizottságának március 28-i állásfoglalása, amely már egyenesen a kassai kormányprogram nemzetiségeket érintő revízióját, a reszlovakizáció, a csehországi deportálás és a lakosságcsere átértékelését, az érintettek rehabilitálását és anyagi kárpótlását, valamint ezen akciók szervezőinek

megnevezését és felelősségre vonását sürgette.²⁰

A fent említett és a további hasonló állásfoglalásokban megfogalmazott törekvéseket a szlovák társadalom, a Matica slovenská és a szlovák pártvezetés általában már a prágai tavasz idején is merev elutasítással fogadta. A szlovák reakciók rendre nacionalizmussal, sovinizmussal, sőt revizionizmussal és a második világháború eredményeinek megkérdőjelezésével vádolták a Csemadokot és vezetőit. A Csehszlovákia 1968. augusztusi megszállását követő visszarendeződés és a Gustáv Husák nevével fémjelzett normalizációs rezsim pedig jó két évtizedre ismét lehetetlenné tette a hasonló igényeknek akár csak a felvetését is.²¹

A várakozásokkal ellentétben nem került sor a háború utáni cseh és szlovák kisebbségpolitika átértékelésére, valamint a német- és magyarellenes jogszabályok érvénytelenítésére a kommunista rendszer bukását követően sem. Miután a szlovák törvényhozás 1990 decemberében nyilatkozatban ítélte el a zsidó lakosság háború alatti deportálását, 1991 februárjában pedig a németek kitelepítését és a velük szemben alkalmazott kollektív bűnösség elvét, a két magyar ellenzéki politikai tömörülés, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és az Együttélés képviselői 1992 januárjában egy nyilatkozatjavaslatot terjesztettek elő, amelyben a szlovák parlament elítélte

¹⁵ Diszkriminációs rendeletek módosítása. MNL OL KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 52. doboz, 3802/1949.

¹⁶ MNL OL KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 66. doboz, sz. n./1949.

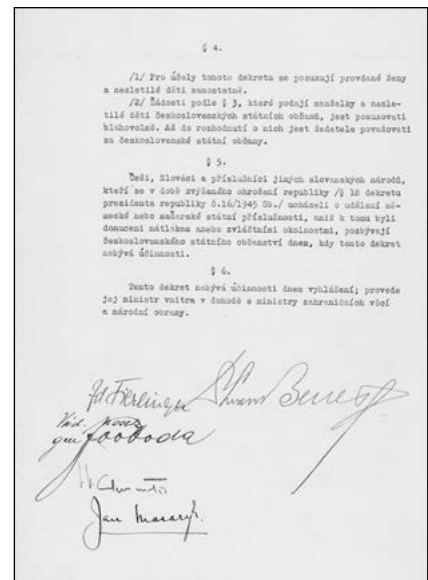
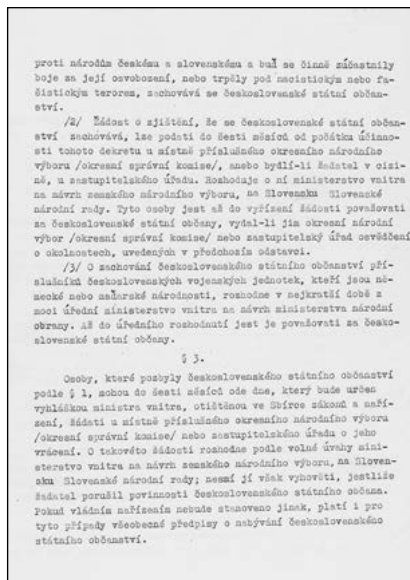
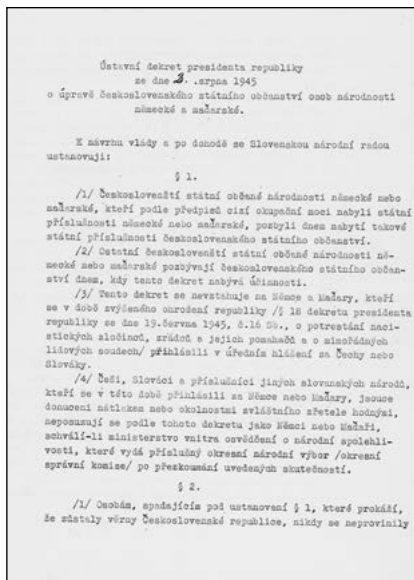
¹⁷ MNL OL KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 78. doboz, 005357/12-1958

¹⁸ A CSEMADOK Központi Bizottságának állásfoglalása a CSKP KB és az SZLKP KB januári határozatához. *Új Szó*, 1968. március 15., 1., 5.

¹⁹ A Szlovákiai Írószövetség magyar szekciója vezetőségének állásponjtja. *Új Szó*, 1968. március 24., 1., 4.

²⁰ A CSEMADOK Galántai Járási Bizottságának állásfoglalása. *Új Ifjúság*, 1968. április 9., 4.

²¹ Vö. Popély Árpád: *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.

A német és magyar lakosságot csehszlovák állampolgárságától megfosztó 33. számú alkotmánydekrétum Edvard Beneš köztársasági elnök, Zdeněk Fierlinger miniszterelnök, valamint Václav Nosek, Ludvík Svoboda, Vladimír Clementis és Jan Masaryk miniszterek aláírásával. Forrás: Cseh Nemzeti Levéltár (<https://www.nacr.cz/la-byrint/1945-rok-zlomu/srpen/02-08-1945>)

volna a magyar kisebbséggel szemben alkalmazott kollektív bűnösség elvét is.²² A javaslatot azonban valamennyi szlovák parlamenti párt elutasította, így az még csak odáig sem jutott el, hogy a parlament plénuma elé kerüljön megvitatásra.

A kérdéssel 1991–1992 fordulóján Prágában is foglalkoztak. Václav Havel köztársasági elnök 1991 novemberében felkérte a nemzetiségügyi tanácsadóját, Hunčík Pétert egy szakbizottság létrehozására azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki javaslatot a magyar kisebbséget ért háború utáni sérelmek orvoslására, s vizsgálja meg a Beneš-dekrétumokkal kapcsolatos kárpótlás lehetőségét. A bizottság a szlovákiai magyar politikai tömörülések képviselőinek részvételével 1992 januárjában meg is kezdte a munkáját. Javaslatai között felmerült a bocsánatkérés lehetősége, valamint hogy Havel elnök létrehozna egy alapot

a csehszlovákiai magyar kultúra támogatására, mint ahogyan azt a két világháború között Masaryk elnök is megtette. Hunčík Péter szerint a szándék azon bukott meg, hogy Duray Miklós, az Együttélés elnöke ebbe nem ment bele, mondván, hogy Havel elnök cseh, a magyarok kitelepítését pedig a szlovákok hajtották végre, ezért ne egy cseh nemzetiségű elnök kérjen mindezért bocsánatot.²³

A JOGSZABÁLYOK MEGERŐSÍTÉSE ÉS A SZLOVÁKIAI FÖLDELKOBZÁSOK

Csehszlovákia megszűnését és az önálló Csehország, illetve Szlovákia 1993. évi megalakulását követően a Beneš-dekrétumok és a többi diszkriminációs jogszabály automatikusan a két utódállam jogrendjének részévé vált, s mindkét ország azóta is jogrendje szerves részének tekinti azokat. A szlovák

politikai elit – párhovatarhozásra való tekintet nélkül – mindmáig folyamatosan elutasítja akár a jogszabályok hatálytalanítása, akár a meghurcoltak kárpótlása kérdésének a megnyitását.

A magyar politikai tömörülések egyesülésével létrejött Magyar Koalíció Pártja az 1998–2002-es választási ciklusban csupán azzal a feltétellel vállhatott a szlovák kormánykoalíció tagjává, hogy nem nyitja meg a kártérítés kérdését. A 2002–2006-os új választási ciklus koalíciós szerződésébe ez a kitétel ugyan már nem került bele, s a párt által delegált miniszterelnök-helyettes, Csáky Pál elő is terjesztett egy kárpótlásra vonatkozó javaslatot, az MKP szlovák koalíciós partnerei azonban nem támogatták azt.²⁴

Csehország és Szlovákia európai uniós csatlakozását megelőzően felmerült, hogy az a tény, hogy a Beneš-dekrétumok továbbra is a két ország

²² Nyilatkozatjavaslat. *Szabad Újság*, 1992. február 5., 6.

²³ *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992*. Szerk. Popély Árpád – Simon Attila. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009., 287–294.

²⁴ Hamberger Judit: A Magyar Koalíció Pártja a szlovák kormányban. In: *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig. I. kötet*. Szerk. Fazekas József – Hunčík Péter. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, [105–124] 111–112.

jogrendjének a részét képezik, nem lehet-e kizáró oka az uniós csatlakozásuknak. Az Európai Parlament ezért 2002-ben szüddétanément kezdeményezésre felkért egy háromtagú szakbizottságot, vizsgálja meg, hogy összeegyeztethetők-e a dekrétumok az uniós joggal. A bizottsági jogi szakvéleményének a konklúziója az volt, hogy a dekrétumok történeti jogszabályok, már nem alkalmazzák őket, ezért nem akadályai az uniós csatlakozásnak, s nem szükséges a törlésük a cseh jogrendből.²⁵

Az elemzés ugyan kizárólag Csehország viszonylatában folytatta le a vizsgálatot, ám megjegyezte, hogy konklúziói Szlovákiára is érvényesek. A szlovák jogrendet tehát a bizottság egyáltalán nem vizsgálta, jóllehet az SZNT rendeletei esetenként még súlyosabbak is voltak, mint a Beneš-dekrétumok. Csehországot és Szlovákiát így végül 2004. május 1-jén a jogfosztó rendeletek megtartásával vették fel az Európai Unióba, s a jelentés azóta is meghatározza az Unió viszonyát a dekrétumokhoz.

A szlovák fél egyik fő érve, amelyel elutasítja a dekrétumok törlését a szlovák jogrendből, szintén az, hogy azok már csak történelmi dokumentumok, amelyeknek nincs semmiféle joghatásuk. A Beneš-dekrétumok és az SZNT hasonló vagyonekobbzó rendeletei ugyanakkor valójában továbbra is jogi súllyal bírnak,

s a szlovák állam a mai napig rájuk hivatkozva kobozza el különböző magánszemélyek földtulajdonát. Mindezt egyebek mellett olyan ügyek példázzák, mint az ún. Bosits-ügy, vagy a Pozsony környéki autópálya-építések során foganatosított földelkobzások.

A Bosits-ügy 2009 óta húzódik, amikor a szlovák állam a háború utáni vagyonekobbzó jogszabályokra hivatkozva, az Állami Erdővállalat útján keresetet indított a Bosits-család tulajdonában lévő erdőterületek megszerzéséért. Az érintett erdőterületre vonatkozóan a csehszlovák állam ugyan már 1946-ban kiadott egy konfiskációs határozatot, eljárási hiba miatt azonban akkor nem ment végbe a vagyonekobbzás. A szlovák első- és másodfokú bíróság elutasította az állam keresetét, csak hogy az ügybe beavatkozott a szlovák főügyész, s azt a Legfelsőbb Bíróságra utalta. A Legfelsőbb Bíróság 2015-ben a szlovák állam javára döntött, mondván, hogy bár az elkobbzás a gyakorlatban nem ment végbe, „az állam tekintélyének megőrzése érdekében” úgy kell tekinteni, mintha megtörtént volna, ezért elrendelte a per újratárgyalását.²⁶

Miután 2016-ban a szlovák Alkotmánybíróság elutasította a Bosits-család panaszát, az a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult, amely 2020-ban kimondta, hogy a főügyész beavatkozása egy már jogerősen lezárt perbe

megsértette a panaszos igazságos eljáráshoz való jogát. Bár a bíróság nem a nemzetiségi alapon végrehajtott földelkobzás kérdését vizsgálta, döntése először bizonyította nemzetközi szinten, hogy a Beneš-dekrétumok, illetve egyéb korabeli jogszabályok alapján még mindig sor kerül vagyonekobbzásokra Szlovákiában.²⁷ A per azóta Szlovákiában is folytatódott, de amíg az alsóbb szintű bíróságok újból elutasították az állam keresetét, a Legfelsőbb Bíróság 2025-ben ismételen megsemmisítette az ítéletüket. Az ügy ezt követően ismét az Alkotmánybíróság elé került, s 2026 elején még mindig nem zárult le véglegesen.²⁸

A Bosits-üggyel párhuzamosan, 2018 óta kerültek nyilvánosságra azok az ügyek, amelyekben az állam a Pozsony környékén zajló autópálya-építkezések során szintén a vagyonekobbzó jogszabályokra hivatkozva próbált meg összességében több millió euró értékű földterületeket elkobbzni, illetve elperelni a többségükben pozsonypüspöki magyar tulajdonosoktól. Az eljárások célja a kártalanítás elkerülése, a „jogalap” pedig ugyanaz volt, mint a Bosits-ügyben, vagyis hogy a földek a vagyonekobbzó jogszabályok hatálya alá esnek, ezért az állam tulajdonát képezik.²⁹

A háború utáni jogszabályokhoz való ellentmondásos viszonyt és a sajátos szlovák történelem-szemléletet tükrözi a szlovák parlament 2007. szeptember

²⁵ Frowein, Jochen A. – Bernitz, Ulf – Lord Kingsland: *Legal Opinion on the Beneš-Decrees and the accession of the Czech Republic to the European Union*. Luxembourg, European Parliament, 2002, https://www.europarl.europa.eu/studies/benesdecrees/pdf/opinions_en.pdf (Letöltés ideje: 2026. február 26.); Vö. Tóth Norbert: Az 1944 és 1948 között született egyes kisebbségi vonatkozású csehszlovák jogszabályok a nemzetközi jog és az EU-jog tükrében. In: Beneš-dekrétumok *i. m.* 2007, [57–71] 65–67.; Lukács Dávid: A Beneš-dekrétumok és az 503/2003-as szlovák kárpótlási törvény az Európai Unió jogának tükrében. *Kisebbségvédelem*, 2019/1, [241–268] 249.

²⁶ Fiala-Butora János: The Lasting Impact of the Beneš Decrees in Slovakia. In: *Collective Guilt in Central Europe after the Second World War and Now*. Ed. Gyurcsik Iván. Budapest, Ludovika University Press, 2024, [93–122] 98–101.

²⁷ Tárnok *i. m.* 2023, 163–164.

²⁸ „A velünk élő kollektív bűnösség.” Konferencia a Beneš-dekrétumok hatásairól. *Új Szó*, 2026. január 24., 1.

²⁹ Fiala-Butora *i. m.* 2024, 101–103.

20-án elfogadott határozata a második világháború utáni rendezést szolgáló dokumentumok érinthetlenségéről. A nem csak a tényeknek, hanem önmagának is ellentmondó nyilatkozat egyrészt elutasította a kollektív bűnösség elvét, s kijelentette, hogy a háború utáni döntések nem okozói diszkriminatív gyakorlatnak, rájuk hivatkozva nem jöhetnek létre új jogviszonyok (sic!), másrészt ugyanakkor leszögezte azt is, hogy „az ezen döntések alapján létrejött jogi és vagyoni viszonyok megkérdőjelezhetetlenek, érinthetetlenek és megváltoztathatatlanok”.³⁰ A határozat tehát, miközben elutasította a kollektív bűnösség elvét, megerősítette azokat a jogszabályokat, amelyek éppen a kollektív bűnösség elvének szellemében tartalmaztak különböző német- és magyarellenes intézkedéseket.

Ezt is túlszárnyalta a szlovák parlament 2025. december 11-én elfogadott törvénye, amely a büntető törvénykönyv módosításával büntetőjogi kategóriává tette a Beneš-dekrétumok és a többi korabeli német- és magyarellenes jogszabály megkérdőjelezését. A 416/2025. sz. törvény szerint ugyanis „aki nyilvánosan tagadja vagy megkérdőjelezi a második világháború utáni békerendezést, amely a Csehszlovák Köztársaság vagy a Szlovák Nemzeti Tanács képviseleti szerveinek jogszabályai alapján jött létre, hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”³¹

A jogszabály amellett, hogy nehezen értelmezhető (nehéz például értelmezni a „megkérdőjelezés” fogalmát), megnehezítheti a dekrétumokról folytatott szakmai és közéleti vitát is. Ráadásul tudatos ferdítést is tartalmaz azzal az állításával, hogy a Beneš-dekrétumok és általában a korabeli jogalkotás a második világháború utáni békerendezés része lett volna. A háború utáni békerendezést ugyanis a békeszerződések biztosították. A dekrétumok pedig nem a békeszerződések részei, hanem a csehszlovák állam jogszabályai voltak, amelyek a nácizmus elleni harc címén a cseh-szlovák nemzetállam megteremtését, a német és a magyar kisebbség vagyonának megszerzését, s végeredményben a kitelepítésüket szolgálták.

Nem felel meg a valóságnak a szlovák politikai elit egy további gyakori érve – vagy inkább álérve – sem, miszerint a háború utáni jogszabályok és a kisebbségellenes politika bírálata egyetlen jelentene a világháború eredményeinek a megkérdőjelezésével. (Ehhez csupán zárójelben tesszük hozzá, hogy a második világháború eredményei már önmagában azzal meg lettek kérdőjelezve, hogy Szlovákia, amely a hitleri Németország legelső szövetségese volt, s már a Lengyelország elleni háborúhoz is csatlakozott, a nagyhatalmak jóvoltából és a felújított Csehszlovákia részeként mégis a háború győztesei között találta magát.) Ez a kifogás évtizedek óta kedvenc kibúvója a mindenkori szlovák pártoknak és politikusoknak, amit örök aduásként

használnak fel a jogfosztás elítélésének és a diszkriminatív jogszabályok érvénytelenítésének igényét megfogalmazókkal szemben.

Szlovákia háború alatti szerepvállalásának és a háború utáni nemzetállami törekvéseknek e torz narratívája ugyanakkor valójában önbecsapás és magának a szlovák társadalomnak is a félrevezetése. Ennek a sajátos történelemszemléletnek az eredménye az is, hogy a szlovák állam ahelyett, hogy végre kritikusan szembenézne a szlovák történelem egyik legsúlyosabb korszakával, mondhatni erkölcsi mélypontjával, nyolcvan év elteltével is az erőszakos elhallgattatást választja a jogfosztás elítélése és az áldozatok kárpótlása, vagy legalább szimbolikus megkövetése helyett. Sajnos máig érvényesek a Fábry Zoltán által 1968-ban, a prágai tavasz idején megfogalmazottak, aki szerint a szlovákság egyfajta erkölcsi próbatétel előtt áll, mivel a jogfosztás elítélése a bűn bevallását és a büntudat vállalását jelentené, ennek azonban még csak a nyomai sem fedezhetők fel a szlovák társadalomban.³²

³⁰ Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky č. 533 z 20. septembra 2007 o nedotknuteľnosti povojnových dokumentov k usporiadaniu pomerov po II. svetovej vojne na Slovensku. <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=13&termNr=4> (Letöltés ideje: 2026. február 26.) Magyar fordításban lásd Az SZK Nemzeti Tanácsának határozata. *Új Szó*, 2007. szeptember 21., 7.

³¹ *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. Roč. 2025. 2025. december 27., 2.

³² Fábry Zoltán: A magyar kisebbség nyomorúsága és nagysága. *Új Szó*, 1968. április 28., 5.

FORRÁS

A köztársasági elnök 1945. augusztus 2-án kelt 33. számú alkotmánydekrétuma a német és a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezéséről

A kormány javaslatára és a Szlovák Nemzeti Tanáccsal megállapodva elrendelem:

1. §

(1) Azok a német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok, akik az idegen megszálló hatalom jogszabályai értelmében német vagy magyar állampolgárságot szereztek, az ilyen állampolgárság megszerzésének napján elveszítették csehszlovák állampolgárságukat.

(2) A többi német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár e dekrétum hatályba lépésének napján elveszíti csehszlovák állampolgárságát.

(3) Ez a dekrétum nem vonatkozik azokra a németekre és magyarokra, akik a köztársaság fokozott veszélyeztettsége idején (a köztársasági elnök 1945. június 19-i, a náci bűnösök, az árulók és segítők megbüntetéséről, valamint a rendkívüli népbíróságokról szóló 16. számú dekrétumának 18. §-a) hivatalos nyilatkozatban cseheknek vagy szlovákoknak vallották magukat.

(4) Azok a csehek, szlovákok és más szláv nemzetek tagjai, akik ebben az időszakban kényszer vagy különös figyelmet érdemlő körülmények hatására németnek vagy magyarnak vallották magukat, e dekrétum alapján nem minősülnek németnek vagy magyarnak, amennyiben a belügyminisztérium jóváhagyja az illetékes járási nemzeti bizottság (járási közigazgatási bizottság) által az említett tények kivizsgálása után kiadott nemzeti megbízhatósági bizonylatot.

2. §

(1) Azoknak a személyeknek, akik az 1. § hatálya alá tartoznak, és bizonyítják, hogy hűek maradtak a Csehszlovák Köztársasághoz, soha nem vétettek a cseh és a szlovák nemzet ellen, továbbá vagy aktívan részt vettek a felszabadításukért vívott harcban, vagy pedig szenvedtek a náci és a fasiszta terrortól, megmarad a csehszlovák állampolgárságuk.

(2) A csehszlovák állampolgárság meghagyásának megállapítására vonatkozó kérvényt e rendelet hatálybalépésétől számított hat hónapon belül lehet benyújtani a helyileg illetékes járási nemzeti bizottságnál (járási közigazgatási bizottságnál), vagy pedig, amennyiben a kérvényező külföldön lakik, a külképviseleti hivatalban. E kérvényről a belügyminisztérium a tartományi nemzeti bizottság, Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Tanács javaslatára dönt. Ezeket a személyeket egészen kérvényük elintézéséig csehszlovák állampolgároknak kell tekinteni, amennyiben a járási nemzeti bizottság (a járási közigazgatási bizottság) vagy a külképviseleti hivatal bizonylatot adott ki számukra az előző bekezdésben feltüntetett körülményekről.

(3) A csehszlovák katonai egységek német vagy magyar nemzetiségű tagjai csehszlovák állampolgárságának meghagyásáról a lehető legrövidebb időn belül hivatalból a belügyminisztérium dönt a nemzetvédelmi minisztérium javaslatára. A hivatalos határozat meghozataláig csehszlovák állampolgároknak kell tekinteni őket.

3. §

Azok a személyek, akik az 1. § alapján elveszítették csehszlovák állampolgárságukat, az azon naptól számított hat hónapon belül, amelyet a Törvénytárban megjelenő belügyminiszteri rendelet megjelöl, a helyileg illetékes járási nemzeti bizottságnál (a járási közigazgatási bizottságnál) vagy a külképviseleti hivatalnál kérhetik állampolgárságuk visszaadását. Az ilyen kérvényről saját belátása alapján a belügyminiszter dönt a tartományi nemzeti bizottság, Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Tanács javaslatára; nem szabad azonban eleget tenni a kérvénynek, ha a kérvényező megszegte a csehszlovák állampolgár kötelességeit. Amennyiben kormányrendelet nem intézkedik másként, ezekre az esetekre is a csehszlovák állampolgárság megszerzésére vonatkozó általános jogszabályok érvényesek.

4. §

(1) E dekrétum céljaira a férjes asszonyok és kiskorú gyermekek önállóan kerülnek elbírálásra.

(2) A 3. § szerinti kérvényeket, amelyeket csehszlovák állampolgárok feleségei és kiskorú gyermekei nyújtanak be, jóindulatúan kell elbírálni. A rájuk vonatkozó döntés meghozataláig a kérvényezőket csehszlovák állampolgároknak kell tekinteni.

5. §

Azok a csehek, szlovákok és más szláv nemzetek tagjai, akik a köztársaság fokozott veszélyeztetettsége idején (a köztársasági elnök 16/1945. sz. dekrétumának 18. §-a) német vagy magyar állampolgárságot kértek anélkül, hogy erre kényszer vagy különleges körülmények hatására kényszerültek volna, a dekrétum hatálybalépésének napjával elveszítik csehszlovák állampolgárságukat.

6. §

Ez a dekrétum a kihirdetés napján lép hatályba; végrehajtásáról a külügyminiszterrel és a nemzetvédelmi miniszterrel egyetértésben a belügyminiszter gondoskodik.

Dr. Beneš s. k., Fierlinger s. k., Masaryk s. k., Svoboda tábornok s. k., Nosek s. k.

Soós Viktor Attila

A hatalom egyháza – Az egyház hatalma

A huszadik századi magyar történelemben az államhatalom és az egyház viszonya a társadalom közösségi rendjének átalakulásain keresztül vált érzékelhetővé. Így volt ez, amikor a hatalom a társadalom szerkezetéhez nyúlt, amikor a háború a fegyverek erejével rendezte át a közéletet, amikor a pártállam intézményről intézményre saját irányítása alá vonta a közösségi élet tereit. Minden alkalommal ugyanaz a kérdés sűrűsödött össze: miként őrzi az egyház lelkipásztori küldetését az állami önértelmezés változó keretei között. A püspöki szolgálat a huszadik században a templom falain túl is jelen volt, ugyanúgy a felsőházi padosorokban 1927 és 1945 között, mint a püspöki paloták folyosóin és a tárgyalóasztalok mellett, mert a társadalom rendjének formálása és a lelkiismeret felelőssége ugyanabban a történeti térben találkozott. Nem szabad megfeledkezni a tényről, hogy a magyar történelmi egyházak a dualizmus éveitől kezdve zavartalanul fejlődhettek – csupán az 1919-es Tanácsköztársaság egyházellenes intézkedései vetettek gátat e fejlődésnek –, és a Horthy-korszak is szívélyes viszonyt ápolt a keresztény felekezetekkel. Az 1945-ös év mindent megváltoztatott, hiszen a szovjet megszállással egy merőben egyházellenes ideológia is megjelent magyar földön. A kommunizmus a vallások minden aspektusát gyermekded

babonának, illetve az intézményesült vallásokat a társadalmi elnyomás eszközeinek tekintette, így nem lehetett kérdéses, hogy a politika hegemon helyzetbe kerülését követően a korábbi, tradicionálisan jó állam-egyház viszonyban radikális fordulat várható. Az egyházak vezetői 1945, még inkább pedig 1947 után a bírósági tárgyalótermekben is feltűntek, a hatalom koncepciók eljárások keretében állította őket bíróság elé. Később pedig olyan egyházi vezetők kerültek pozícióba, akik támogatták, együttműködtek, vagy legalább nem akadályozták a totális diktatúrát.

Írásomban a vázlatosan felrajzolt skiccek ennek a változó térnek egyfajta rajzolatát adják, ahol az államhatalom természetének átalakulása és az egyház válasza egymást alakította.

Hogy viszonyult az államhatalom az egyházakhoz és az egyházak vezetői hogyan viszonyultak a hatalomhoz – ez az egyik legfontosabb kérdése e témakörnek. Esszém időkerete a szűk huszadik század, hiszen az első világháború végén az Osztrák-Magyar Monarchia szétesett, önálló államalakulat jött létre Magyar Népköztársaság néven, majd a Tanácsköztársaság után újra a köztársasági államforma tért vissza rövid időre. 1920 márciusában Horthy Miklós

altengernagyot kormányzóvá választották, Magyarország államformája pedig a királyság lett. A restauráció szimbolikus volt, ugyanis a királyság intézményének helyreállításával mintegy zárójelbe tették az új rendszer prominensei a Károlyi-féle polgári demokratikus rezsim, valamint a Tanácsköztársaság, illetve a román katonai megszállás időszakát. A szimbólumoknak is nagy szerepük volt, hiszen Horthy Miklós azért időzítette budapesti bevonulását november 16-ára, hiszen az pontosan a népköztársasági államforma kikiáltásának első évfordulójára esett. A királyt helyettesítő kormányzó csökkentett hatalommal rendelkezett. A nemzetgyűlés törvényben határozta meg Horthy Miklós kormányzó jogkörét, amely a főkegyúri jogot nem érintette. Magyarország 1920-ban létesített diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkal.

A Horthy-korszak a magyarországi keresztény felekezetek életében a gyümölcsöző együttműködés időszaka volt. Az államhatalom s a magyarországi kormányzatok magukat egyrészt ellenforradalminak definiálták, másrészt előszeretettel használták a keresztény-nemzeti jelzőt. A politikai kereszténység megjelenése Magyarországon ugyan már az 1890-es években elkezdődött, de a keresztény pártok parlamenti jelenléte mindenképpen

1920 után erősödött meg. Itt utalnunk kell olyan reformer főpapokra is, mint Prohászka Ottokár,¹ aki a szociális eszmét igyekezett a felsőbb klérus köreiből is elterjeszteni, vagy Ravasz László² református püspök, aki a modern technika eszközeit is bevetette egyháza népszerűsítése érdekében. Surlódások természetesen így is akadtak mind a keresztény felekezetek, mind pedig az állam és az egyházak között. Ezen feszültségek mögött gyakran politikai szálak is megbújnak, hiszen például a római katolikus vallású állampolgárok többsége a legitimizmus irányába hajlott, míg a református felekezet tradicionálisan a szabad királyválasztás hagyományát képviselte. Szintén adódtak kisebb felekezeti nézeteltérések Horthy kormányzó protestáns volta miatt, vagy Serédi Jusztinián³ esztergomi érsekké való kinevezése idején. Az összekötő kapcsok azonban sokkal szorosabbnak bizonyultak, mint ezek a kisebb konfliktusok. A kereszténységen túl a magyar izraelita felekezet, különösen 1920 környékén, komoly konfliktusba került az államhatalommal, idővel azonban a helyzet konszolidálódott. 1938 után azonban megkezdődött a zsidóellenes törvénykezés korszaka, az izraelita felekezetűeket pedig a második világháború alatt, különösen pedig 1944-ben üldöztetés, majd népiirtás érte.

1938 májusában az országgyűlés felsőháza az első zsidótörvény javaslatáról vitázott, a padosorok között ott ült Serédi Jusztinián esztergomi érsek, hercegprímás, és amikor megszólalt, beszédére mind a közjogi hagyomány rendje, mind pedig az esztergomi érseki, bíborosi felelősség terhe nehezedett. Serédi a felsőházi jelenlétet a történeti alkotmányosság nyelvén élte meg: a hercegprímási tisztséghez kötött közjogi szerep a magyar állami rendben évszázadok óta helyet jelölt ki, a hely pedig kötelezettséget jelentett, mert a törvényhozás terében formálódott a közösség sorsa. A vita során az emberi méltóság és a keresztény erkölcs mércéje került elő, Serédi a jogalkotás következményeit a közösség lelki állapotán mérte le, mert a paragrafusok mögött emberi életutak rajzolódottak ki, családok egzisztenciája, pályák elzárása, közösségek megőrzése, a törvény nyelve pedig a társadalom mindennapjaiba íródott át. A felsőházi térben a jog nyelvén folyt a disputa, Serédi számára a vita súlypontja oda került, ahol a jog a mindennapi élet rendjévé válik, ahol a közösség tagjai a törvény szerint néznek egymásra, ahol a kirekesztés a közhangulat részévé válik, és ahol a lelkiismeret számára a hallgatás teherként jelenik meg. Serédi megszólalásai ebben a helyzetben a keresztény tanítás mércéjét

vitték a törvényhozás elé, mert a püspöki szó a közjót is szolgálta, és a közjó az ember személyi védelmében állt vagy bukott.

Serédi jogi szemléletére érdemes kitérni, hiszen kora egyik legfelkészültebb kánonjogásza volt, aki az első világháború alatt Rómában közreműködött az új kánonjogi törvénykönyv szerkesztésében. Nem világi jogász volt tehát, de a jogtudomány római kultúrában gyökerező hagyományát, a keresztény tanítás jogrendszerre gyakorolt hatását mindenkinél jobban ismerte. Serédi tehát egyszerre volt a tudományok embere, aki ragaszkodik a szigorú tudományos szabályrendszerek, a logikus érvelés követelményeihez, ugyanakkor római katolikus főpap is, aki annyiban tartotta fontosnak a kánonjogot, amennyiben az Isten és a teremtett világ céljait szolgálja. Hit és ész eme összebékítésében tehát Serédi is részt vett, főpapi működése pedig ebből a szempontból is értékelhető. Ami pedig a praktikumot illeti: a világi jogtudományt is könnyűszerrel átlátta, így nem okozott számára nehézséget egy-egy jogi szakzsargonmal megfogalmazott törvénytervezet értelmezése.

Serédi gondolkodásában a hit és a közjó szolgálata azonos pályán futott. A korszak katolikus intézményvilága az oktatásban,

¹ Prohászka Ottokár (1858–1927) esztergomi egyházmegyes pap, székesfehérvári megyéspüspök. Az esztergomi egyházmegye papnövendékeként Rómában tanult, ott szentelték pappá 1881-ben. 1884-től az esztergomi szeminárium dogmatikatanára, 1890-től spirituális is. 1904–1905 között a budapesti egyetem dogmatikatanára. 1905-től székesfehérvári megyéspüspök. Az I. világháború után az első nemzetgyűlésben Székesfehérvár képviselője, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke.

² Ravasz László (1882–1975) református lelkész, püspök. A kolozsvári teológia hallgatója, 1903–1905 között püspöki titkár. Sárospatakon szerzett magántanári képesítést, a Kolozsvári Teológiai Akadémia tanára 1907–1921 között. A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921–1948 között, a Kálvin téri református templom lelkésze. Rákosi nyomására 1948-ban minden tisztségéről lemondott, visszavonult a közélettől, Leányfalura költözött. 1956-ban a forradalom alatt fiatal lelkészek visszahívták, a református Országos Intézőbizottság elnökévé választották, őt ismerték el legitim püspöknek. Újra a Kálvin téren szolgált 1957 húsvétjáig, amikor a püspökségről is lemondatták.

³ Serédi Jusztinián OSB (1884–1945) bencés szerzetes, esztergomi érsek, bíboros. 1901-ben lépett a bencés rendbe, 1904–1908 között Rómában a Szent Anzelm Egyetemen tanult. 1908-ban teológiai doktor lett, pappá szentelték. 1908–1909-ben Rómában a készülő Codex Iuris Canonici (Egyházi törvénykönyv) kodifikáló bizottság tagja. 1909–1910-ben Pannonhalmán hitszónok. 1910-ben visszahívták Rómába a kodifikáló bizottságba, egyidejűleg a Szent Anzelm Egyetem egyházjog tanára. 1917-ben Pannonhalmán főiskolai tanár. 1918-ban táborigazgató, 1920–1927 között a bencés rend prokurátora, a szentszéki magyar követség kánonjogi tanácsosa, a Szent Anzelm Egyetem jogtörténet tanára. 1927–1945 között Esztergom érseke, bíboros, hercegprímás.

a karitásban, a szociális gondoskodásban, az egyesületi életben, a sajtóban, a helyi közösségek szervezésében sűrű hálót alkotott, és ez a háló a társadalom élő szövetéhez kapcsolódott. A plébániai világban a tanítás és a nevelés a mindennapok rendjéhez tartozott, a katolikus egyesületek a fiatalokat és a családokat szervezték, a hitbuzgalmi és kulturális kezdeményezések a közösségi önazonosságot erősítették, a szociális munka a nélkülözőket segítette, a templom körül az élet ritmusa és a közösség rendje öltött formát. Ebben a közegben Serédi számára a törvényhozás kérdései a lelkipásztori felelősség kérdései voltak, mert a közjogi döntés hatása a tanteremben, az egyesületi teremben, a falusi plébánia udvarán, a városi szegénygondozásban jelent meg, és a püspöki szolgálat a hívek életének egészére tekintett. A társadalmi beágyazottság súlyát a világi hívek mozgósíthatósága is jelezte, a kor egyházi megújulásának egyik eszköze a laikusok szervezett bevonása lett, és a közösségi életben egyszerre kapott szerepet a hitbeli elmélyülés, a szociális felelősség és a társadalmi önazonosság erősítése.

A hercegprímás gondolati háttérében Prohászka Ottokár társadalmi érzékenysége és Csernoch János⁴ közjogi felelősségértelmezése egyszerre érvényesült. Prohászka a modern kor kihívásai

között a keresztény társadalmi gondolatot erősítette, a hitet a társadalom kérdései felé nyitotta, a szolidaritást és az erkölcsi rendet a közösségi élet feltételévé tette. Prohászka modernségét mi sem bizonyítja jobban, mint székesfehérvári püspöksége, amelynek idején nagyon eleven szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot. Csernoch a történeti államiság keretei között őrizte az egyház közjogi helyét, és az egyházi jelenlétet a nemzeti közösség tartóoszlopai közé sorolta. Serédi e hagyományokat úgy vitte tovább, hogy a közjogi térben a lelkiismeret hangját erősítette, és amikor a korszak a kirekesztés felé mozdult, a keresztény erkölcs rendjét és az emberi méltóság szempontját előtérbe emelte. Az 1938-as esztendőben a katolikus közösség ereje látványos formában is megmutatkozott, az Eucharisztikus Világkongresszus⁵ az országot a világ nyilvánossága elé vitte, a nemzet és az egyház ünnepevé tette az Oltáriszentséget, ami részben egyházi ünnep volt, de részben társadalmi megnyilvánulás, a tömegek vallásos jelenléte egyszerre fejezte ki a hit erejét és a társadalmi beágyazottságot.

Az Eucharisztikus Világkongresszus a Horthy-korszak talán legfontosabb nemzetközi eseménye volt, amelyre az egész katolikus világ rezonált. A betegeskedő XI. Piusz pápa ugyan

nem tudott az eseményen részt venni, de a Szentszékét képviselő Eugenio Pacelli⁶ bíboros államtitkár fiatalos energiával vett részt a budapesti eseményeken, miként Giovanni Battista Montini⁷ is, akik mindketten később pápaként pontifikáltak XII. Piusz, illetve VI. Pál néven. 1938-ban Szent István Emlékév is volt, első, apostoli, szent királyunk halálának 900. évfordulója a nemzet számára – felekezeti, világnézeti hovatartozástól függetlenül – lehetőséget kínált megerősítésre és elköteleződésre. Serédi ebben a helyzetben a lelki megújulás és a közösségi felelősség összetartozását élte meg. A felsőházi vita mégis figyelemzavaró jel volt, mert a jogalkotás a kor szorításában új nyelvet tanult, a politika a közösség szerkezetéhez nyúlt, a mérleg serpenyőjében emberi sorsok kerültek egymás mellé, és a püspöki szó a törvényhozás terében már egy változó állami önértelmezés közepén hangzott el. A háború évei és az egymást követő hatalmi fordulatok ezt a változást felgyorsították, az államhatalom természetét a kizárólagosság irányába mozdult, és a következő években az egyház mozgásterét a nyílt konfliktusok terébe került át.

Az egyház, a társadalom életét feszítette a zsidóság helyzete, a velük kapcsolatos korlátozó intézkedések, törvények meghozatala. Az első két zsidótörvénnyel

⁴ Csernoch János (1852–1927) esztergomi egyházmegyes pap, esztergomi érsek, bíboros. 1870-től a Pázmáneum növendéke, 1874-ben szentelték pappá, az Augustineumban tanult tovább, 1876-ban szerzett teológiai doktori címet. 1879-től az esztergomi szeminárium bibliikumtanára. 1880-tól primási szertartó, 1882-től titkár, 1888-tól irodaigazgató, 1893-tól székesegyházi plébános, 1908-tól csanádi megyéspüspök, 1911-től kalocsai érsek, 1912-től esztergomi érsek, 1914-től bíboros.

⁵ A 34. Eucharisztikus Világkongresszus 1938. május 25–29. között került megrendezésre Budapesten. A rendezvény része volt a „kettős szentév”-nek, hiszen 1938-ban került sor Magyarországon a Szent István Emlékévre is. Az istentiszteletek, ünnepek, kongresszusi ülések és körmenetek a magyar katolikus egyház erejét és a világegyházzal való egységét kívánták bizonyítani. Eugenio Pacelli bíboros államtitkár (1939-től XII. Piusz pápa néven vezette a katolikus egyházat) a pápa legátusa volt az Eucharisztikus Világkongresszus kiemelt vendége. A küldöttek és vendégek 33 országból érkeztek, mintegy 50 ezren, a hazai résztvevők száma néhol elérte a félmilliót is.

⁶ Eugenio Pacelli (1876–1958) 1899-ben szentelték pappá, 1917-től Bajorországban, majd 1920–1929 között németországi nuncius, a konkordátum kidolgozója. 1929-től bíboros, 1930-tól államtitkár. 1939. március 2-án választották pápává, XII. Piusz néven vezette a római katolikus egyházat.

⁷ Giovanni Battista Montini (1897–1978) 1922-től a vatikáni államtitkárságon dolgozott, 1937 és 1952 között helyettes államtitkár, 1954-től Milánó érseke. 1958-ban XXIII. János pápa bíborossá nevezte ki. 1963-ban VI. Pál néven lépett a pápai trónra és bezárta a II. vatikáni zsinatot.

– 1938/XV. és a 1939/IV. tc. –, amelyek a gazdasági és kulturális élet „arányosítását” tűzték ki célul, a keresztény felekezetek vezetői egyetértettek, a harmadik zsidótörvényt – 1941/XV. tc. –, amely megtiltotta a „zsidó fajúak” és a nem zsidók házasságát, már tiltakozással fogadták. A zsidók deportálása ellen Angelo Rotta⁸ pápai nuncius mellett több főpap – köztük Apor Vilmos⁹ és Mindszenty József¹⁰ – is tiltakozott nyilvánosan és beadványok útján. Az üldözöttek mentéséből papok, lelkészek, szerzetesközösségek is kivették részüket, voltak – Salkaházi Sára,¹¹ Ervin Gábor¹² –, akik életükkel fizettek az üldözöttek melletti kiállásért.

Serédi Jusztinián bíboros főpapi működése során a közösség hosszú távú érdekeit mérlegelte, miközben az állam részéről

egyre erősebb lett az a törekvés, amely az egyház önállóságának társadalmi alapjait szűkítette, és a döntések súlya a plébániák, iskolák, szerzetesi házak mindennapjaiban jelent meg. Érdemes megemlékezni Márton Áron¹³ gyulafehérvári püspök szerepvállalásáról is, aki 1944-ben Kolozsváron emelte föl gyülekezete előtt szavát az üldözött zsidók érdekében. Hasonló kiállások máshol is történtek, Hamvas Endre¹⁴ szeged-csanádi püspök székvárosában hasonló prédikációban hívta fel a figyelmet az üldözöttek védelmére. Ez már egy fiatalabb, a szociális kérdések felé nyitottabb és érzékenyebb főpapi generáció volt, akik közé Mindszenty József és Apor Vilmos is tartozott.

A háború éveiben Apor Vilmos győri püspök egészen más térben találkozott az államhatalommal. 1944 tavaszán, a megszállás után, a püspöki palota kapujánál asszonyok és gyermekek álltak, kezükben néhány személyes tárggyal, a szemükben félelemmel. Apor a folyosón fogadta őket, és a rövid beszélgetések hatására gyors döntések születtek, ki melyik egyházi házban kap helyet, melyik plébánián találnak oltalmat, melyik szerzetesi közösség vállal gondoskodást róluk. A palota, a plébánia, a női szerzetesi szolgálatok és a karitatív hálózat néhány óra alatt mozgásba lendült, az élelmiszer, a ruha, az ágynemű útja kijelölt rend szerint haladt, és a püspöki döntés egyszerre lett lelkipásztori és szervezői cselekvés. A hatóságok felé Apor szava a felelősség nyelvén szólt, és a helyi döntéshozók

⁸ Angelo Rotta (1872–1965) címzetes thébai érsek, budapesti apostoli nuncius. 1895-ben szentelték pappá. 1922-ben lépett a pápai diplomácia szolgálatába. XI. Pius pápa 1930-ban nevezte ki magyarországi apostoli nunciussá. Az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus egyik központi alakja. A háború alatt különös figyelmet szentelt a menekültügynek, végiglátogatta a lengyel menekültek táborait. Magyarország német megszállása után a zsidóüldözés, a gettóba kényszerítés, a deportálások ellen minden diplomáciai eszközt latba vetett, s együttműködésre szólította fel Serédi Jusztinián hercegprímást és a semleges államok követeit. Tájékoztatta a Szentszékét a magyarországi állapotokról, és elérte XII. Pius pápa intervencióját Horthynál a deportálás leállítására. A nyilas hatalomátvétel után is helytén maradt, hogy irányítsa a szentszéki mentési munkát. A Várban lévő nunciaturán külön irodát nyitott, a Magyar Szent Kereszt Egyesület segítségével, a menlevelek kiállítására. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése értelmében 1945. április 4-én kiutasították Budapestről, április 6-án elhagyta Magyarországot. A Keresztények Egysége vatikáni titkárságának tagjaként hunyt el.

⁹ Báró altorjai Apor Vilmos (1892–1945) győri megyéspüspök. Nagyváradon 1915-ben szentelték pappá. 1918-tól Gyula plébánosa. 1941-ben győri megyéspüspökké nevezték ki. A győri püspökvár pincéjében bújtatott nőket védelmezte, a megszálló szovjet katonák meglőtték, három napi szenvedés után hunyt el. 1997. november 9-én avatták boldoggá.

¹⁰ Mindszenty (Pehm) József (1892–1975) szombathelyi egyházmegyes pap, veszprémi püspök, esztergomi érsek, bíboros. 1915-ben szentelték pappá, 1919-től zalaegerszegi plébános. 1944-től veszprémi püspök, a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidán raboskodott, majd Sopronban az Isteni Megváltó Leányai szerzetesek rendházában tartották házi őrizetben. 1945–1974 között esztergomi érsek, 1946-tól bíboros. 1948-ban letartóztatták, 1949-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Az 1956-os forradalom napjaiban szabadult a házi őrizetből, november 4-én az Amerikai Egyesült Államok követségén kért és kapott menedéket, ahol 15 évig raboskodott, 1971-től a bécsi Pázmáneumban élt. 1974-ben VI. Pál hivatalát megüresedettnek nyilvánította, 1975-ben Mariazellben temették el, 1991-ben május 4-én Esztergomban újratemették. Boldoggá avatási eljárása folyamatban van.

¹¹ Salkaházi Sára (1899–1944) Szociális Testvérek Társasága tagja, vértanú. 1929-ben lett novícia, 1930-ban tett első fogadalmat, 1940-ben tett örökfogadalmat, 1941-től a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Szövetség vezetője, közel száz zsidó honfitársunkat mentette meg a nyilas uralom idején, 1944-ben a nyilasok a Dunába lötték. 1969-ben Világ Igaza díjjal tüntették ki. XVI. Benedek pápa 2006-ban avatta boldoggá.

¹² Ervin Gábor (1912–1944) esztergomi egyházmegyes pap, hittanár. A Központi Papnevelő Intézetben tanult, 1934-ben szentelték pappá, budaörsi káplánná nevezték ki. 1936-tól haláláig a Salvatore tanítóképző intézetben, majd 1943-tól a Patrona Hungariae Leánygimnáziumban tanított hittanárként. A zsidótörvényekben érintettek védelmére alakult Magyar Szent Kereszt Egyesület titkára lett 1944-ben. Üldözötteket rejtegetett a lakásán. 1944. december elején a nyilasok betörték hozzájuk, és mindenkit elhurcoltak. Ervin Gábort és édesanyját a Kapás utcai nyilas székházban megkorbácsolták. Ezután mindkettőjüket a Duna-parton kivégezték. Boldoggá avatási eljárása folyamatban van.

¹³ Márton Áron (1896–1980) gyulafehérvári megyéspüspök. Az első világháborút megjárva lett kispap, 1924-ben szentelték pappá. Kezdő lelkipásztori évei után vöröstoronyi plébános, a püspöki hivatal munkatársa, 1936-tól kolozsvári plébános, kanonok, 1938-ban erdélyi apostoli adminisztrátor, gyulafehérvári püspök. 1939–1942 között a szatmári és nagyváradai egyházmegyéket is kormányozta, 1945-ben a primási székre is jelölték. A Rómához való hűség harcosa, ezért 1949-ben letartóztatták, 1951-ben életfogytiglani büntetésre ítélték, 1955-ben büntetését felfüggesztették, március 24-én tért vissza Gyulafehérvárra. 1957–1967 között háziőrizetben, 1980-ban a pápa elfogadta lemondását. Boldoggá avatási eljárása folyamatban van.

¹⁴ Hamvas (Hirsch) Endre (1890–1970) csanádi püspök, kalocsai érsek. 1913-ban az Esztergomi Főegyházmegye számára szentelték pappá, lelkipásztori szolgálatok után az egyházkormányzatban vállalt szerepet, 1940-től budapesti érseki általános helytartó. 1944-ben csanádi püspökké nevezték ki, ezt a hivatalt 1964-ig töltötte be, amikor kalocsai érsek lett. 1951–1956 között esztergomi adminisztrátor, 1961-től a püspöki kar elnöke. Jelen volt és felszólalt a II. vatikáni zsinaton, az Opus Pacis és az Országos Béketanács alelnöke.

felé a püspöki tekintély súlya állt a kérés mögött. A palota menedékhelyé vált, a városban ismertté lett a védelem tere, és ezzel együtt nőtt a kockázat. A háború az erőszak nyelvét tette uralkodóvá, a püspöki szolgálat pedig a védelem rendjét állította vele szembe. 1945 nagypéntekén, amikor a fegyveres erőszak a palota falai közé hatolt, Apor a hozzá menekülők mellett maradt, egy szovjet katona lövései megsebesítették, és hús-véthétfőn behalt sérüléseibe. Halála a tanúságtétel végső formáját jelentette. A háborús hétköznapokban az élet védelme lett a közélet legmélyebb kérdése, majd a fegyverek helyét a pártállami intézmények vették át, és az államhatalom természete a jogi és adminisztratív felügyelet formájában rendezte át a közösségi teret.

1945 után az állam és az egyház kapcsolatának keretei rövid idő alatt átalakultak, és az új helyzetben Mindszenty József esztergomi érsek személye köré sűrűsödtek azok a kérdések, amelyek a lelki ismeret szabadságát, a nevelés ügyét és az egyházi intézmények jövőjét érintették. A háború romjai között az ország újjáépítése

zajlott, a politikai erőviszonyok gyorsan átrendeződtek, és az egyház egyszerre igyekezett részt venni az anyagi és lelki újjászervezésben. Mindszenty számára a földreform kérdése, az egyházi birtokok elvesztése és a gazdasági alapok megrendülése súlyos döntési helyzetet teremtett, mert a papság ellátása, az intézmények fenntartása és a szociális munka mind erre az anyagi háttérre támaszkodott, de nem volt kérdés számára, hogy az ország egyik legnagyobb, legfontosabb társadalmi rétegét, a parasztságot, segíteni, támogatni kell. Ezt azonban az egyház már a harmincas években felismerte és megkezdte, hiszen a hivatásrendi szervezeteken, az egyes társadalmi csoportok specifikus pasztorációján keresztül külön odafigyelt azokra, akik nehezebb anyagi körülmények között éltek, kemény fizikai munkát végeztek és a különböző szélsőséges politikai csoportosulások megpróbálták behálózni őket. Az egyház a KALOT¹⁵, a KALÁSZ¹⁶, az EMSZO¹⁷, a KIOE¹⁸ szervezeteken keresztül minden jelentősebb társadalmi csoportot a maga nyelvén, az ő problémáikra odafigyelve elért és rájuk irányuló pasztorációt folytatott. Az egyházi intézményi

keretek kiegészültek újakkal, így a népfőiskolák Kárpát-medencei hálózatának megvalósítása, munkásfőiskolák megszervezése – mindez a 2. világháború előtt és alatti években – azt mutatta, hogy a lelkipásztorok megértették az idők jeleit és választ adtak a kor kihívásaira.

Fontos megemlékezni Mindszenty József legitimizmusáról is, hiszen az 1945-ben kinevezett új esztergomi érsek azon túl, hogy az üldözöttek védelmét tekintette egyik fő hivatásának, politikai elvek tekintetében a konzervatív, Habsburg-párti eszmerendszert képviselte, mely egyaránt elutasított minden fajta totalitarizmust. Ez vezérelte az új, demokratikus rezsim értékelésénél is, királpártisága révén averzióval viseltetett a köztársasági államformával szemben, ugyanakkor tényleges politikai ellenfeleinek a kommunistákat tartotta. Közösségét szerette volna megvédelmezni a totalitarizmus előretörésétől, ezért pedig konfliktusokat vállalt.

Az egyház egyik legfontosabb feladata – nyilván a lelkipásztori feladatokon túl – az oktatás, a nevelés, az iskolák ügye rövid idő alatt a közélet központi

¹⁵ Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága 1935. szeptember – 1938. október között működött, Kerkai Jenő SJ alapította Szegeden és lett a mozgalom vezetője. Utódszervezete a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete, amely 1938. október és 1946. július 4. között működött, a földművesek és földmunkások legényegyleit vagyoni helyzetre és vallásfelekezetre való tekintet nélkül összefogó országos szervezet. Célja a krisztusibb ember, a műveltebb falu, az életerős nép és önrzertes magyar érdekében az agrárifjúság szellemi, anyagi támogatása, összefogása és érdekvédelme. A szociális enciklikák szellemében, politikai pártoktól függetlenül fogta össze és egységesítette az agrárembereket, a törpe- és kisbirtokosokat.

¹⁶ Katolikus Leánykörök Szövetsége azzal a céllal alakult, hogy összefogja a katolikus leányifjúságot. Eredetileg két ágból indult: 1. Az egyik ágat 1912-ben Butykai Antal alapította katolikus leányok számára. 1911-ben kaptak belügyminiszteri és hercegprímási engedélyt, az alapszabályt 1915-ben alkották meg. A másik ág a Farkas Edit által 1908-ban alapított Szociális Missziótársulathoz kapcsolódik, mely 1914-ben elhatározta, hogy a leányifjúságot is bevonja a szociális nevelésbe. Ennek megszervezésével Slachta Margitot bízták meg. A középiskolákból körlevéllel meghívott, 16 évnél idősebb leányokból október elején megalakult a Szociális Missziótársulat Leányklubja. 1923-ban a Leányklubot meghívták a Butykai Antal alapította ágba. Ezzel a két ág egyesült, lelki vezetőjük Butykai Antal, világi vezetőjük Stadler Frida lett. Nyolc központi csoport mellett kerületenként az egyházközségekben leányköröket, leányklubokat alapítottak.

¹⁷ Egyházközségi Munkás Szakosztályok 1937–1946 között az egyházközségek keretében működő szervezet volt, a munkások támogatása, vallásérkölcsi és hazafias nevelése, a plébánia életébe való bevonása, valamint gazdasági és szociális érdekeik védelme céljából.

¹⁸ Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete 1923–1946 között működő, a Keresztényszocialista Országos Szakegysületek Szövetségéhez tartozó hitbuzgalmi és szociális segítő szervezet munkásfiatalok, inasok, fiatal segéd munkások támogatására. Eredetileg Mária-kongreganista egyetemi hallgatók kezdeményezésére, munkásfiatalokat támogató mozgalomként indult az 1920-as években. A püspöki kar 1936-os határozat szerint a mozgalmat az Actio Catholica szellemében, egyházközségi keretben szervezték újjá, neve ekkortól Katolikus Ifjak Országos Egyesülete. Tevékenysége eleinte a Józsefvárosra összpontosult, majd összbudapesti központ alakult. Székháza kezdetben a VIII. kerületi Mikszáth téren, majd a IX. kerületi Gát utca 6. szám alatt volt, melyekben Munkásifjú Akadémia is működött. Vallásérkölcsi nevelés mellett tanoncokat közvetítettek, és több tanoncotthont szerveztek a kallódó fiatalok segítésére. Később a szervezés kiterjedt vidéki plébániák területére is.

kérdésévé vált. A katolikus oktatási hálózat a társadalom széles rétegeit érintette, és a hit továbbadásának egyik legfontosabb tere volt. Az 1946-tól már a bíborosi címet is elnyerő Mindszenty József körlevelei a szülők felelősségét és a nevelés szabadságát emelték ki, mert a nevelés a család és az egyház közös tere, ahol a jövő nemzedék világlátása formálódik. A törvényhozás a központosítás irányába lépett, az egyházi vezetés a lelkiismereti jogokra és a közösség önazonosságára hivatkozott, és a vita következményei a tantermekben, a hittanórakon, a plébániai közösségekben váltak kézzelfoghatóvá. A plébános a templom mellé szervezte a hitoktatást, a szerzetes tanár az új rendhez igazította hivatását, a szülő a gyermek útját figyelte, miközben a politika egyre közelebb férközött a mindennapi élet rendjéhez.

1948 decemberében, karácsony másnapján Mindszenty bíboros letartóztatása a konfliktust a nyilvánosság elé emelte. 1949 elején a tárgyalóteremben az eljárás rendje egyszerre szolgálta a jogi formát és a politikai célt, a kérdések iránya előre kijelölt útvonalat követett, a vádirat szerkezete pedig úgy épült fel, hogy a közjogi tekintélyből államellenes ellenségképet formáljon. A vád

egymásra rakta a fogalmakat, szervezkedés, valutaügy, összeesküvés, kémkedés, a láncolat végén pedig a tanítóhivatalból politikai szerep lett a nyilvánosság előtt. A tárgyalás hangulatát a sajtó vádjai követték, a bíboros arca a híradások arcává vált, és ezzel párhuzamosan a plébániai világban a papok mozgása beszűkült, az egyesületi termek kiürültek, a közösségi élet csendesebb lett. A per, a vádirat rendje szerint mutatta meg a hatalom üzenetét, közben a falvakban, városokban élő hívek mindennapjai egyre inkább beszűkültek és sokan megéreztek az egyházüldözés következményét.

Az ítélet kihirdetése után a szerzetesrendek feloszlatása, az egyesületek megszüntetése és az egyházi élet felügyelet alá vonása egyetlen irányba mutatott. Kiépültek az egyház életét, működését ellenőrző, korlátozó pártállami szervek, a politikai rendőrség már 1946-tól megfigyelte a bíborost, továbbá az egyház meghatározó személyeit, intézményeit, közösségeit. Az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal¹⁹ pedig látható módon korlátok közé szorította az egyházak működését. Az egyházi kinevezéseket a párt állami jóváhagyáshoz kötötte. A szerzetesi közösségek szétszóródása, a világi munkára

kényszerítés, a karitatív hálózatok beszűkülése az egyház társadalmi jelenlétét súlyosan károsította, de a lelkipásztori munka a legkisebb mozgástérben is új formát keresett. 1956 őszén Mindszenty rövid időre ismét megszólalhatott, rádióbeszédében a törvényesség és a nemzeti felelősség szempontjait emelte ki, majd az amerikai követségre menekülés éve következtek, amelyek a személyes sorsot történelmi jelképpé formálták. Az államhatalom a totális ellenőrzés eszközeit építette ki, és ezzel az egyházi élet a pártállami felügyelet alá vont mindennapok rendjébe szorult. Ugyanakkor voltak, akik az ellenállást, a titkos papi, szerzetesi működést választották, a pártállam szempontjából illegálitásban szervezték a hitéletet, a kisközösségeket.

1964-ben a magyar állam és a Szentszék között aláírt részleges megállapodás új korszakot nyitott, a tárgyalás eszköze vált az egyház és az államhatalom kapcsolatának meghatározó formájává. A püspöki kinevezések állami jóváhagyáshoz kötése, az egyházi élet felügyeleti rendszere és az intézményi keretek szűkössége adott környezetet Lékai László²⁰ működésének, aki az esztergomi érseki székben olyan helyzetet örökölt, amelyben

¹⁹ Állami Egyházügyi Hivatal a magyar állam és a vallásfelekezetek közti egyezmények valóra váltására, valamint az államvallásokkal kapcsolatos igazgatási teendők ellátására 1951. május 15-én felállított szerv. Közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá tartozott, élén az elnök állt. Az egyes felekezetek ügyeit külön osztályok intézték. Mintája a Nagy Péter cár által alkotott Szent Szinódus volt. 1956. december 31-én, a forradalom után az Elnöki Tanács 33/1956. számú törvényerejű rendeletével megszüntette autonómiáját, s a Művelődésügyi Minisztérium egyik fő szervezeti egységévé tette. Felügyeleti szerve ekkor már nem a Minisztertanács, hanem a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala. 1959. június 2-án újra önállósították, s a 25. számú törvényerejű rendelet visszaállította 1956 előtti státuszát és nevét. Az Egyház és az Állam elméleti szétválasztása mellett az ÁEH gyakorolta a főkegyúri jogokat (kinevezések, vallásos alapítványok és alapok kezelése, cenzúra stb.); 1964-ben az ÁEH elnöke, Prantner József írta alá állami részről a Szentszékkel kötött megegyezést. Elnökei: 1951-től Horváth János, 1959-től Olt Károly, 1961-től Prantner József, 1971-től Miklós Imre. Az Egyház és az állam tényleges szétválasztásának szellemében az ÁEH-t 1989. július 1-jén jogutód nélkül megszüntették.

²⁰ Lékai (Lung) László (1910–1986) veszprémi egyházmegyes pap, majd esztergomi érsek, bíboros. 1934-ben fejezte be teológiai és bölcseleti tanulmányait Rómában, ahol ugyanekkor szentelték pappá, 1936-ban teológiai doktori oklevelet szerzett. 1936-ban káplán Ukkon, 1936–1937-ben II. prefektus a veszprémi Davidikum fiúnevelő intézetben, 1937–1944 között a veszprémi szeminárium tanára, 1943-tól szentszéki kötelékvédő. 1944-ben püspöki tanácsos lett, 1944–1948 között püspöki titkár, 1944–1945-ben Mindszenty Józseffel együtt volt a sopronkőhidai feyházban. 1946-tól pápai kamarás. 1948–1959 között balatonlellel plébános és a dél-balatoni esperesi kerület esperese, közben 1956–57-ben megbízott püspöki irodaigazgató. 1959-től 1969-ig zalaszentiváni, 1969–1972 között badacsonytomaji plébános. 1972-től címzetes püspök, 1974-től veszprémi apostoli kormányzó, 1975-től a római Nevelési Kongregáció tagja. 1976-tól esztergomi érsek, prímás és bíboros, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke. A Magyar Népköztársaság Rubinokkal Ékesített Zászlórendjével tüntették ki.

a közösség fennmaradása a mindennapi, aprólékos munkán múlt. A döntések tere szűk volt, a felelősség mégis teljes, mert a hit továbbadása és a lelkipásztori jelenlét a legkisebb mozgástérben is formát keresett. Az Állami Egyházügyi Hivatal felügyelő, ellenőrző működésmechanizmusa az egyházi mindennapok részévé vált, a kinevezések, az áthelyezések, a működési engedélyek világa a tárgyalóasztalnál dőlt el, és az egyház vezetése ezen a terepen igyekezett érdemi mozgást találni.

Lékai megszólalásaiban a lojalitás és a szolgálat összekapcsolódott. A tárgyalások során az egyházi vezetés lépésről lépésre igyekezett bővíteni a lehetőségeket, a templomi hitoktatás keretei, a papi utánpótlás feltételei, a plébániai élet gyakorlata mind olyan terület volt, ahol a párbeszéd eredményt hozhatott. A hetvenes években kibontakozó ifjúsági találkozók, a nagymarosi összejövetelek, a csendben szerveződő közösségi élet a belső megerősödés jeleit mutatták, és a püspöki irányítás ebben a folyamatban a folytonosságot őrizte. A II. Vatikáni Zsinat²¹ szellemisége a magyar viszonyok között sajátos módon jelent meg, a liturgikus megújulás és a világi hívek fokozottabb részvétele a szűkített keretek között is teret talált, a plébánián a kántor, a hitoktató, a világi segítők szerepe megerősödött, és a közösség megtanulta a túlélés rendjét.

A tárgyalásos korszak belső feszültségeket is hordozott. A korábbi évtizedek üldöztetéseinek emléke élénken élt a papság és a hívek körében, és az állammal való együttműködés kérdése

vitákat szült. Lékai feladata ebben a helyzetben az egyház egységének megőrzése volt, mert a közösség jövője a belső kohézió is múltott. A hierarchia teljessé válása, a nemzetközi kapcsolatok rendeződése és a külpolitikai nyitás a belső egyházi életre is hatott, és a vezetés számára a tárgyalás a mindennapi szolgálat feltétele lett. Ebben a korszakban az államhatalom a felügyelet és az irányított együttműködés eszközeivel élt, és az egyház mozgástere a kontrollált párbeszéd keretei között rajzolódott ki, egészen addig, amíg a rendszer belső eróziója új történelmi teret nem nyitott.

A 20. század során az állam önértelmezése folyamatosan átalakult. A történelmi alkotmányosság idején az egyházi jelenlét a közrend egyik alkotóeleme volt, a püspöki szó a nemzeti közösség egészéhez szólt, és a közjogi térben a hit társadalmi dimenziója természetes formát öltött. A háború éveiben a politikai rend széthullása az erőszakot emelte a közösségi lét szervezőelvévé, és az egyházi felelősség az emberi élet konkrét oltalmában összpontosult. A kommunista hatalomgyakorlás az államot világnézeti kizárólagossággként értelmezte, az intézményi autonómiát ideológiai ellenőrzés alá vonta, és ezzel a lelkipásztori szolgálat a határkijelölés és a szenvedés terébe került. A későbbi évtizedekben a felügyelet rendszere tárgyalásos formát öltött, az állam a kontroll eszközeivel szabályozta a közösségi mozgásteret, az egyház pedig a belső megerősödés és a fokozatos építkezés útján őrizte meg önazonosságát. Ezen század története így azt tárja fel, hogy amikor az államhatalom saját

igazságát a közösség egészére kívánja kiterjeszteni, az egyházi felelősség mindig a személy méltóságának és a lelkiismeret szabadságának oldalán formálódik, és ebből a feszültségből születnek azok a döntések, amelyek túlmutatnak egy-egy korszak határain.

A hatalom olykor fel akarta használni az egyházakat társadalmi pozíciójának megerősítéséhez, azonban az egyház ereje, befolyása az egyes emberek problémáira adott válaszában, az intézmények működtetésében és különösen a közösségek építésében nyert teret. Végül is a pártállam bukása hozhatta el az egyházak teljes autonómiáját 1989 után, amely egy minőségében más kapcsolat kialakulását jelentette. Lezárult az állami ellenőrzés korszaka, és megkezdődött a magyarországi vallásgyakorlás szabad periódusa – ez viszont már a jelen, e történet napjainkban is tart.

²¹ A II. vatikáni zsinatot XXIII. János pápa nyitotta meg 1962. október 11-én a római Szent Péter-bazilikában, s 1965. december 8-án VI. Pál pápa zárta be, aki a második ülészaktól kezdve irányította a zsinat munkálatait. A zsinat határozatai és eredményei hatalmas előrelépést jelentettek a Római Egyház ökumenikus nyitásában és a 20. századi társadalommal való párbeszédében.

Nagymihály Zoltán

„Magyar kulturális Szolidaritás”?

Bethlen Gábor szellemében, alapítványában és „történelmi ritmusérzékét” követve – Jegyzetek egy magánalapítvány történetéhez

Az ötletként 1979-ben megfogant, 1980-ban kezdeményezett, 1982-ben jelképesen létrehozott és 1985 óta engedéllyel működő Bethlen Gábor Alapítvány (BGA)¹ történetéről nehéz újat mondani. A létrehozásában vagy későbbi működtetésében kulcsszerepet játszó szereplők több alkalommal bemutatták az első évek, évtizedek eseménytörténetét, és a tárgykörben átfogó jellegű, részletekre is kitérő tanulmányok is születtek.² Az alábbiakban három részletben, hangsúlyozottan nem eseménytörténetet írva igyekszünk másképpen bemutatni az Alapítvány immár több mint négy évtizedét. Az első részben a bethleni szellemiségre, a másodikban az ötlettől a megvalósulásig tartó időszakra, a harmadikban a közelmúltban játszott szerepére fókuszálunk.

BETHLEN SZELLEMÉBEN

Nagy hatású történelmi személyiségekről alkotott képünk korszakonként változó, és ez még akkor is igaz, ha megítélésüket tekintve egyöntetűen elfogadott alakokról van szó. Esetünkben sajátos jelenség, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezését aláíró tulajdonképpeni *alapítók* közül némelyek – így Jékely Zoltán költő, Jócsik Lajos parasztpárti politikus vagy Benda Kálmán történész – már a Horthy-korszakban is formálhatták a fejedelemtől kialakult képet. A szellemi folytonosságot a különböző egyházi, civil, magánjellegű szerveződésekben, közösségekben való korábbi szerepvállalás is erősítette. Sokak számára volt életformáló erő a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban töltött időszak (Barcsay Jenő festőművész vagy Jékely esetében),³ a cserkésztapasztalat (Benda Kálmán és Zsebők Zoltán⁴

a budapesti református gimnázium Bethlen Gáborról elnevezett csapatában tevékenykedett)⁵ vagy az ellenzéki, népi baloldali mozgalmakhoz való kapcsolódás (így például a kolozsvári, majd szegedi Bethlen Gábor Kör, amely a Sarló-tag Jócsik Lajost is formálta).⁶

„Bethlen Gábor – mint ismeretes – a három részre szakadt Magyarország érdekeinek erős várává építette Erdélyt. Fejedelemsége – békíthetetlennek látszó ellentétek közepette – a benne élő népek: vallások, nemzetiségek közös otthonaként védelmezhetette a nemzeti függetlenség ügyét. A realitásokban rejlő magasabb lehetőségek felé vitte nemzetét; a tehetség, hűség és szívósság, mellyel magasrendű céljaiért küzdeni tudott, ma is hatékony példa lehet mindazok számára, akik a közösségi érdekű alkotómunkát tekintik hivatásuknak” – fogalmazott az alapítók

¹ E sorok írója 2018-tól a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának tagja, így nyilvánvaló érzelmi kötődése van e tanulmánya „tárgyához”. Az írást elsősorban Bíró Zoltánnak és Bakos Istvánnak, valamint Kiss Gy. Csaba emlékének ajánlom.

² Lásd például: Nagy Gáspár: Egy sajátos közép-európai kísérlet: „Alapítvány a nemzet javára”. Vázlatos áttekintés a Bethlen Gábor Alapítványról. *Itt-Ott*, 1988/3, 15–18.; Petrik Béla: A Bethlen Gábor Alapítvány. *Életünk*, 1989/1–2, 74–77.; Bakos István: Húsz év után a Bethlen Gábor Alapítványról. *Hitel*, 2000/1, 17–23.; Szécsi Árpád: A Bethlen Gábor Alapítvány első évtizede, 1980–1990. In: *Alapítvány a nemzet javára. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada, 1980–2005*. Szerk. Bakos István. Budapest, Püski-BGA, 2005, 79–150.; Petrik Béla: „Kötelezettségvállalás közérdekű célra”. A Bethlen Gábor Alapítvány első évei. *Rendszerváltó Archívum*, 2020/3, 33–44. Az Alapítványról szóló kronológiát lásd: Szécsi Árpád: A Bethlen Gábor Alapítvány első évtizedének kronológiája [A továbbiakban Szécsi Kronológia i. m. 2005]. In: *Alapítvány... i. m.* 2005, 151–156. A Magyar Demokrata Fórum létrejöttében játszott előzményszerepéről lásd: Szécsi Árpád: *Rendszerváltó mozgalom. A Magyar Demokrata Fórum előzményei és korai története, 1979–1990*. Budapest, RETÖRKI, 2024.

³ Sütő András: Látogatóban Barcsay Jenőnél. *Film, Színház, Muzsika*, 1986. 06. 14., 12–13.; Jékely Zoltán: Nagyvakáció az Enyedi Kollégiumban. *Válasz*, 1935/12, 703.

⁴ Zsebők Zoltán (1908–1994): orvos. A BGA alapítója, az Előkészítő Bizottság tagja. [A rövid életrajzi jegyzetekben igyekeztünk a BGA-hoz való kapcsolódási pontokra szorítkozni. A nem jelzett helyeken felhasználtuk: Szécsi Kronológia i. m. 2005]. Szécsi i. m. 2005, 94.

⁵ Tóth Benjámin: Bethlen Gábor-kiállítás a Ráday Kollégiumban. *Confessio*, 1980/3, [98–108.] 106.; Zsebők Zoltán: Utam a Lónyay utcától... *Confessio*, 1983/4, 92–98.

⁶ Jócsik Lajos: A Sarló kapcsolata a magyarországi haladó mozgalmakkal. In: *A Sarló hatósugarában*. Szerk. Sándor László. Budapest, Kossuth, 1988, 104–128.

Pozsgay Imre művelődési miniszterhez írott levele.⁷ A dokumentum nem hagyott kétséget afelől, hogy a fejedelmet a mindennapok valóságában is utat mutató példának tekinti. Az 1979–80-as kettős emlékév – Bethlen halálának háromszázötvenedik, születésének négyszázadik évfordulója – arra is alkalmasnak látszott, hogy e minta a szélesebb közvélemény előtt is ismertté váljon. Ebben a munkában a történésekre – akik közül többen is aláírták a kezdeményezést – fontos szerep hárult. Makkai László a fejedelem vallási és nemzeti-ségi toleranciáját egyszerre tartotta politikai szükségszerűségnek, illetve a valós megbékélés és egyenlőség érdekében tett lépések sorozatának.⁸ Ezzel egy időben Bethlen a magyar nyelv, ezáltal a kultúra és művelődés pozícióit is megerősítette. Ahogy Benda Kálmán szegedi tudományos előadásában elmondta: a magyar lett a törvényhozás, a végrehajtás, a törvények, a rendeletek, az udvar, a teológia, a műveltség és az akadémia nyelve is.⁹ Egy másik konferencián mindezt azzal egészítette ki, hogy „a messze néző kultúrpolitika” hivatását tekintve nem csak erdélyi volt, hanem „egyetemesen magyar”, így „a művelődésben, a politikai lehetőséget

megelőzve, létre tudta hozni az egységet”.¹⁰ Kicsit máshogy fogalmazva: egyfajta magyar mikrokozmoszt, ellenkultúrát teremtett „kicsiben”.

Ez utóbbi – a korra méretezve és alakítva – az alapítvány létrehozásában kulcsszerepet vállaló szellemi körnek is valós célkitűzése volt. E népinek, nemzetinek, „népi-nemzetinek”, nemzeti radikálisnak¹¹ egyaránt nevezett csoport a magyar egység kimunkálásának elősegítése érdekében egyszerre tartotta fontosnak a szomszédos országokba szorult magyarság megmaradásának segítségét és a róluk való itthoni „köztudalom” megfelelő szintre emelését. Csoóri Sándor¹² már 1968-ban egy cikke felütésében érzékeltette az alapproblémát: „Erdélyből érkező barátaim sorra panaszoznak, hogy nagyon sok anyaországi magyarral találkozunk, aki elképedve néz rájuk: úristen, ti még nem felejtettetek el magyarul? Semmi zökkenő, semmi idegenség a hanghordozásokban! Mit lehet erre válaszolni? Legföljebb nyelni egy nagyot, pironkodni a csodálkozók helyett és beszélni tovább tisztán, világosan a megszégyenített, kitagadott nyelven. A megszégyenítés attól súlyos igazán, hogy magyaroktól ered. Mert aki épp

az erdélyiekről nem áttal ilyesmit föltételezni, saját tudatlanságát üti dobra. Mit tudhat az ilyen ember az anyanyelvről, a történelemtől: Mátyásról, Dózsáról, Bethlen Gáborról, Apáczai Cseréről, a Bolyaiakról és mit Adyról, aki nemcsak a zsoltáros nyelvet tanulta Erdélyben, de jószerével mindent, ami magyarságtudatát megalapozta s egyetemessé tágította. [...] Erdélyben járva, épp azt tapasztaltam, hogy szégyellni valónk nekünk, anyaországiaknak lehet. Mintha magyarul nem ők, inkább mi felejtettünk volna el.”¹³ Bethlen a realitás embere és a valóságot kiindulópontként elfogadó harc mintaképe is volt számukra. A megkérdőjelezhetetlen szellemi vezetőnek tekintett Illyés Gyula¹⁴ halálakor a *Tiszatáj* emlékszámban párhuzamként hárman is felidéztek Bethlen alakját: Csoóri, Kiss Ferenc¹⁵ és Czine Mihály.¹⁶ A józan egyezségkereső, a fegyelemmel és felelősséggel csodát teremtő magatartás képviselője, aki nem olyat álmodik, „amiket szeretne, de amilyeneket lehet és muszáj”. A nemzeti egység megtestesítője, a megmaradás feladatvállalója („Azt a történelmi parancsot, melyet Trianon után meg kellett értenünk, a Bethlen Gábor-i magatartásmintát a leghibátlanabban ő valósította

⁷ Levél Pozsgay Imrének (Budapest, 1980. 04. 14.). In: *Alapítvány... i. m.* 2005, [24–26.] 24.

⁸ Makkai László: Bethlen Gábor emlékezete. *Forrás*, 1980/10, [74–80.] 77–78.

⁹ Benda Kálmán: Bethlen Gábor és a magyar művelődés. *Tiszatáj*, 1980/10, [65–75.] 70.

¹⁰ Benda Kálmán: Emlékezés Bethlen Gáborra. *Confessio*, 1980/2, [27–34.] 28.

¹¹ A terminológiáról – pontosan a BGA kontextusában – lásd többek között: Petrik i. m. 2020, 33.

¹² Csoóri Sándor (1930–2016): költő, író. A BGA alapító kezdeményezője. 1982-ben az alapítók Kárpátia Étteremben való első találkozásának szervezője, az Előkészítő Bizottság tagja, a kezdőtőkét letevő alapítványtevők egyike. 1984-ben Prae-Bethlen-díjas, 1985 után a kuratóriumi és titkársági ülések rendszeres résztvevője.

¹³ Csoóri Sándor: A teremtő nyelv. *Valóság*, 1968/10, [75–76.] 75. E problémát, az Erdélyről és a határon túli magyarságról szóló tudatlanságot vette célba és röpítette világgá híres cikkében tényekkel, vizsgálattal alátámasztva Für Lajos. Tanulmánya Bethlen Gábor tankönyvbéli megjelenése kapcsán egyenesen romló tendenciáról számolt be: „...a gimnáziumok 3. osztályos tankönyve elmondja még (1959), hogy a kicsi Erdély európai formátumú fejedelme, »Bethlen Gábor tiszántúli és székely családok utóadaként... emelkedett fejedelmi székbe.« Uralkodása és a Rákócziak idején »Erdély otthona volt a magyar irodalomnak... Ekkor születtek a jobbágysorba süllyedő székelyek körében a legszebb népballadák.« Kár, hogy újabb tankönyveink ezt már elmulasztják megemlíteni.” Für Lajos: Milyen nyelven beszélnek a székelyek? *Tiszatáj*, 1972/8, [57–66.] 62.

¹⁴ Illyés Gyula (1902–1983): költő, író. A BGA alapító kezdeményezője, az első aláíró, a kezdőtőkét letevő alapítványtevők egyike.

¹⁵ Kiss Ferenc (1928–1999): irodalomtörténész. A BGA alapító kezdeményezője. Az 1982-es és 1985-ös kuratórium tagja. 1988-ban az első alkalommal átadott Márton Áron-emlékérem kitüntette, 1995-ben pedig Bethlen Gábor-díjas. Görömbei András: Míg is kincseket osztogat. Kiss Ferencről. *Hitel*, 1996/1, 54–56.

¹⁶ Czine Mihály (1929–1999): irodalomtörténész. A BGA alapítója. 1998-ban részesült Bethlen Gábor-díjban. Görömbei András: Czine Mihály laudációja [Bethlen Gábor-díj, 1998]. *Hitel*, 1999/1, 62–64.

Bakos István a 2025-ös díjátadón, Tasnádi Gábor laudációja közben. Kárpát-medencei és nyugati tapasztalatok egyaránt elősegítettek az alapítvány létrehozásának ötletét. Fotó: Egressy Rita

meg.”), az összetartozás hirdetője.¹⁷ E méltatások, bár Illyésnek szóltak, Bethlen Gábor jellemvonásaira és a nyolcvanas évek elején róla rajzolt portréra is rimelnek.

A két legmaradandóbb érvényű írás ugyanakkor a fent bemutatott kör két olyan szellemi képviselőjétől való, akik – különböző okokból – nem írták alá a kérelmező nyilatkozatot.¹⁸ Sütő András¹⁹ 1972-es, a nagyenyedi kollégium megalapításának háromszázötvenedik

évfordulójára írt jegyzetében – részben a fejedelem példamutatására, részben saját diákkorára, a második világháború időszakára vonatkoztatva mondanivalóját – félreérthetetlen módon utalt az erdélyi magyarság jelenbeli pusztulására. A *Nagyenyedi fügevirág* a második bécsi döntés utáni időszak paravánja mögött egyértelműen beszélt saját koráról.²⁰ Az esszé a bethleni múlt erényeit mutatta meg: míg Európában legfeljebb a *cuius regio, eius religio* („akié a föld, azé a vallás”) elve élt, vagy vad vallásháborúk dúltak, addig Erdélyben tudták, hogy „minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll”. Sütő plasztikusan utalt arra, hogy a jelen gyakorlata a *cuius regio, illius lingua* – „akié a föld, azé a nyelv” – elve, amelynek értelmében „szánkból nem a fogat: a szóts a vélekedést forgató nyelvünket” akarják kiverni, az iskolák nagy részének „csengettyűszavát” pedig elnémítani. Terjedelmesen beszámolt a korábbi románellenes identitáskeresőkről, ezek pontos, magyarellenos tükörképeire ekként várva szelíd

megoldást.²¹ A sokasodó sérelmek ellenére sem mondott le arról az eszméről, hogy a valós megoldás csak a testvériség lehet: „egymással farkasszemet néző indulatok helyére az egybefonódó pillantást” vetni egymásra. Bethlen uralkodása idején a „két tar között az egy hajas mivoltunk megőrzése végett” kellett biztosítani a megmaradást. A *cselekvőképtelenségben cselekedni* abszurditásának egyetlen valós lehetősége az Erdélyben oly gyakran megismert „ahogy lehet”, vagy Sütő szavaival a fejedelem által tökélyre fejlesztett „történelmi zsákbanfutás”.²²

Míg Sütő írása a nemzetiségi és ideológiai elnyomás alatt álló magyarság számára leginkább a megmaradás viselkedésmin-tájaként ajánlhatta a Bethlen Gábor-i példát, a másik tanulmány szerzője, a Művelődésügyi Minisztériumból nem sokkal korábban eltávolított Bíró Zoltán²³ az építő magyar politikus, a *magyar politikai génius*z archetípusát látta benne. Annak a mindenkor tanításra érdemes

¹⁷ Csoóri Sándor: A halál másnapja. *Tiszatáj*, 1983/6, 4–6.; Kiss Ferenc: Figyel bennünket. *Tiszatáj*, 1983/6, 6–8.; Czine Mihály: A Számadó távozása. *Tiszatáj*, 1983/6, 16–17.

¹⁸ Sütő András erdélyi magyarként az adott helyzetben nem írhatta alá a kezdeményezést, Bíró Zoltánt pedig, ekkor még meglévő minisztériumi pozícióját védve, nem kérték fel aláírásra. Utóbbi ugyanakkor „második körben”, már az 1985. júniusi engedélyezés előtt aláírta a kezdeményezést. Szécsi *i. m.* 2024, 86.; Felhívás a Bethlen Gábor Alapítvány támogatására (Budapest, 1985. 08. 20.). In: *Alapítvány... i. m.* 2005, [168–169.] 169.

¹⁹ Sütő András (1927–2006): író. Az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom idején felheccelt román „tüntető” fél szemére megvakították. 1990-ben kapott Bethlen Gábor-díjat. Csoóri Sándor: Az elveszített szem fényei. *Hitel*, 1990. 11. 28. 58–59.

²⁰ Szokolczay Lajos abban az évben megállapította, hogy az esszé „máig is bonyolítható szájakat követ”. Görömbei András irodalomtörténész később a kisebbségellenes hatalommal való nyílt szembefordulásként ítélte meg az esszét. Szokolczay Lajos: Sütő András. *Kortárs*, 1973/8, [1311–1315.] 1312.; Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*. Budapest, Nap, 2003, 74.

²¹ A fejedelemnek írott képzelt „panaszlevél” szavai szerint: „A diécsi temetőből kivetett csontokra való hivatkozással a nyelvünk tövét tapogatták, hogy miként lehetne azt kiszakasztani, vagy legalábbis a torkunkba fojtani. [...] De bogozzuk szálainkat egyik eszterindőről a másikra; ahogy lehet. Az újszülött nevét apja-anyja emlékével; csendőrszította gyűlölködéseket a múltnak testvériségével; egymás felé nyújtott kezek jóindulatával. Ilyen kéz, amelyet hunyt pillám alól a jövőben vélek felfedezni, Titus Popovici nevű román testvéremé, aki ugyancsak sokat szenvedett népének szikleveleként tűnődik a fennmaradás módozatain. Azt mondja: »[...] Nem véletlen, hogy mi olyan neveket viselünk, mint Titus, Augustin, Vergiliu, Corneliu, Sever, Septimiu; nem valamilyen 'latinságtudatból' van ez, hanem egyszerűen abból az okból, hogy az akkori magyar hatóságok anyakönyveiben egyes nevek automatikusan változtak át: a Ion – János, a Teodor – Tivadar, a Iuliu – Gyula, a Victor – Győző lett.» [...] S bizony nem a legendává foszlott Csaba királyfi emléke készített bennünket arra, hogy gyermekeinkre a keresztelőkívvel oly gyakorta preckeljünk az ősi neveket, mint: Előd, Tünde vagy Elemér. Notárius urunk, ki annyira elidegenített mindnyájunkat az indulatos erkölcsé által, asztalt döngögetve ordibál: hát ez mifajta név, átkozott jövevény?!” Sütő András: Nagyenyedi fügevirág. A Bethlen Kollégium évfordulójára. *Igaz Szó*, 1972/4, 483–494. (Az esszé a következő évben a magyarországi sajtóban is megjelent, a szerkesztők a szöveghez Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor Tamási Áron-síremlékének részletéről készült képet mellékeltek: *Kortárs*, 1973/8, 1272–1279.)

²² Sütő *i. m.* 1972, 490–493.

²³ Bíró Zoltán (1941): irodalomtörténész, politikus, 1974 és 1980 között a Kulturális Minisztérium osztályvezetője. A BGA alapítója. Az 1985-ös hivatalos megalakulástól gyakori résztvevője, esetenként házigazdája a titkársági üléseknek. Később – napjainkban is – a BGA kuratóriumának tagja. A Teleki Pál-érdemérem kitüntetését az elsők között kapta meg, 2006. június 4-én. Bakos István: Teleki Pál-érdemérmek a magyar forradalom 50. évfordulója alkalmából. *Hitel*, 2007/1, 20–22.

magatartásmódnak a képviselőletét, amely egy szétszakított ország perifériáján is képes nagyot, de egyben megvalósíthatót álmodni. *Tündérbert álma, Lippa valósága* – ahogy az irodalomtörténész Móricz Zsigmond történelmi regénye alapján alcímben érzékelteti a célok és a rémisztő valóság közötti kezdeti mély szakadékot. Nem rejtette véka alá, hogy nem történelmi esszét írt, hanem a jelennek szóló stílusgyakorlatot mintázott, olyan tudást felidézve, amelynek be kell épülnie a magyar köz- és politikai gondolkodásba.²⁴ Ahogy Sütőnél a második bécsi döntés valósága, úgy Bírónál Móricz Zsigmond kora a „fedőtörténet”. Aligha csak a nagy író szeme előtt lebeghetett a cél, hogy mérceként állítsa azt a magyar politikai géniuszt, aki „annyira kellene a mai megalázott, hitehagyott, dönteni és cselekedni nem képes, igazi

államférfiak híján kiszolgáltatott Magyarországnak”. Bíró hitet tett a realitás képviselete és a békés fejlődés árának megfizetése mellett – mielőtt azonban valamilyen Kádár-apológiának²⁵ vélnék a leírást, emlékeztet arra, hogy Lippa vára töröknek való átadása nem véletlenül lett „a nemzeti érdekek elárulása” helyett az „észszerű politikai áldozat szimbóluma”. Hiszen „könnyű Lippára, mint pozitív áldozat-jelképre hivatkozni utólag is, többnyire öngazolásul s magunk megnyugtatósa gyanánt. Csakhogy ez igen veszélyes hivatkozás, mert *Lippát csak az áldozhat, akinek Bethlenhez méltó ügye, tehetsége és ereje van*, aki, ha Lippát veszteget, egész országot épít cserébe. Politikai kultúránk egyik fontos kérdése éppen az, hogy tudunk-e különbséget tenni – tudatosan vagy akár kifinomult és *történelemre hangolt intuícióval* – kompromisszum és

árulás, értelmes áldozat és felelőtlen vagy cinikus önfeladás között. [*Kiemelések általam – N. Z.*]²⁶

Bíró Zoltán esszéje – az évfordulós megemlékezésen²⁷ túl – az alapítvány kezdeményezésére való figyelemfelhívásként is értelmezhető. A nagyenyedi kollégium létrehozásáról és az annak hátteréről szolgáló adományokról, mint „a később annyit emlegetett Bethlen-alapítványról” szól, amely „évszázadokra előre kialakíthatta a magyar művelődés nemzeti jellegű, demokratikus és szabadelvű rendszerét”. De az alapítvány későbbi, Móricz Tündérbertjéből származó, Bethlen szájába adott jelmondatát is idézi: „Alázattal kérem az országot, higgyétek meg, *mi minden erő, ami a haza javára akar és tud lenni, nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk*. [*Kiemelés általam – N. Z.*]²⁸

²⁴ „S ha már Bethlen Gábor [...] elnyerte a történelemtől a »nagy fejedelem« címet, s ha már meg is tartotta azt az évszázadok során, most az a fő kérdés a mi számunkra: vajon átmenthető-e ez az érték izgékony, feszültségekkel terhes évszázadunkban a jövő magyar politikusa, a kapuk előtt álló új nemzedékek tudatába? Lesz-e, lehet-e ebből a történelmi értékből mai politikai kultúrát és mai közösségi elkötelezettséget alakító társadalmi erő?” T. Bíró Zoltán: A magyar politikai géniusz. *Tiszatáj*, 1980/10, 54–65.

²⁵ A Kádár János–Bethlen Gábor párhuzam használata létező jelenség volt. Visszaemlékezéseiben Kiss Gy. Csaba is utalt egy dolgozatra, amely „Bethlen Gábor alakjában vélte felfedezni a pártfőtitkár előképét”. A naplójegyzet Hankiss Ágnes Bethlen-portréjára utalt, amely helyenként valóban zavarba ejtően helyezte át a jelent a veszélytelenebbnek látszó múltba. A Bethlen-portré kétségtelenül sötétebb tónusú a valóságosnál. A főhős személyes tapasztalatot szerzett Erdély törökkel való szembeszállásáról, amikor külső segítség nem jött, azt legfeljebb ígérték, „a nyugati világ együttérzése” pedig nem tudta megmenteni az országot. Így lett a „nemzeti függetlenség” helyett a „legkisebb rossz”, „a jobb élet reménye”, a „kvázi önállóság” a cél. A „fejedelem” megítélését rontják a hatalom alsóbb lépcsőfokain tapasztalható túlkapások, a „puritánság” ugyanakkor az „erkölcsi többlet-fedezetet” jelenti számára. Az írás arról is szót ejtett, hogy bár a „fejedelem” kerülte a nyílt erőszakot, a rejtettet gyakran alkalmazta, illetve, hogy tudatában volt annak, hogy a teljes függetlenség „az ő hatalmát is veszélyeztetné”. A jövő ismeretében különösen erős a *temetetlen*, illetve az *eltemetett halotról* szóló, a hatalom felé szóló üzenetnek is felfogható részlet: „Báthory [Gábor] sétakocsikázásra indul, gyilkosai több oldalról rohanják meg, meztelenre vetkőztetett, összevagdalt tetemét fehér vadászkutyája próbálja kitarító munkával kirángatni a sárból. Helybeli lakosok a maradványokat ökrös szekérre rakják és elhelyezik a báthori templom sekrestyéjében, a holttest, amely a néphit szerint nem indult oszlásnak, hosszú ideig hever itt temetetlenül. (A realpolitika útjai azonban kiszámíthatatlanok: halálának tizenötödik évfordulóján majd a legnagyobb katonai pompa mellett helyezik örök nyugalomra, a fényes gyászünnepeken a szomorú sorsú, fiatalon meggyilkolt barát emlékét Bethlen Gábor fejedelem őszintén megkönnyezi.)” A tanulmány könyvvé bővített változatából Hankiss Ágnes férjével, Vitézy Lászlóval készített nem kevésbé áthallásos filmet. Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1987. Személyes történelem*. Budapest, Nap, 2017, 207.; Hankiss Ágnes: Bethlen Gábor. Adalékok a „kötéltánc” archetipikus képletéhez. *Valóság*, 1983/5, 22–43.; Medgyessy Éva: *Kamerapárba. Vitézy László pályája*. Budapest, KKTTKA, 2022, 161–175.

²⁶ T. Bíró i. m. 1980, 56–61. A nyilvánvaló példa dekódolását már a rendszerváltás mámorában két irodalomtörténész, Gyurácz Ferenc és Vasy Géza is elvégezte Bíró Zoltán akkori gyűjteményes kötetéről szóló recenziójában. Gyurácz Ferenc: Bíró Zoltán: Vállalások és kételyek. *Életünk*, 1988/7, [666–669.] 667.; Vasy Géza: A reform és a magyar állampolgár. Bíró Zoltán esszéi. *Alföld*, 1988/10, [49–53.] 53.

²⁷ Az emlékévet nemcsak itthon, de az emigrációban is megülették. Az emlékévet meghirdető cikkében Stirling György a Bethlen–Kádár párhuzam hamisságának kidomborítása mellett a magyar–román viszonylatban is fontosnak tartotta a fejedelemre való emlékezést, miután utóbbiak éppen „az állítólagos dáko-román birodalom 2050 esztendő fennállását” [*sic!*] tervezték ünnepelni. Az ’56-os emigráns történetész, Haraszti Endre számos magyar közösségben járva tartott előadást és írt cikksorozatokat Bethlen Gábor emlékét felidézve. Haraszti 1980 decemberében járt Magyarországon, az állambiztonság figyelmét sem kerülték el a „»Subások« fn. bizalmas nyomozás szegedi célszemélyével”, feltehetően Ilia Mihállyal, a *Tiszatáj* korábbi szerkesztőjével való beszélgetései. Haraszti beszámolt az emigráns Bethlen-emlékévről, és tisztelettel beszélt az otthoni megemlékezésekről is, hozzátéve: „... amit mi itt kultúrvonalon művelünk, azt az összmagyarság nevében, érzetében cselekedjük, abban te is benne vagy. A dolog kölcsönös: én megtartottam pl. magyar állampolgárságomat, ti pedig éppúgy az egyetemes magyar kultúra részesei vagytok, mint mi idekint. A kultúra nem ismer országhatárokat, vármhatárokat, drótsövényeket...”. Stirling György: Emlékezünk Erdély aranykorára! 1980: Bethlen Gábor-év. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1979. 10. 07. 2.; Az 1980. december 19-ei napi operatív jelentést lásd: *A megfigyelt ember. Napi operatív információs jelentések, 1979–1980*. Szerk. Bank Barbara – Soós Viktor Attila. Budapest, Erdélyi Szalon, 2020, 552–556.

²⁸ T. Bíró i. m. 1980, 58–62.

Bíró Zoltán 2014-ben. A magyar politikai géniusz archetipusát látta Bethlenben. Fotó: RETÖRKI

BETHLEN ALAPÍTVÁNYÁÉRT

Bakos Istvánban²⁹ 1979 végén fogant meg az ötlet egy, a nagy fejedelem nevét viselő alapítvány létrehozására. A felismerést egyszerre segítette elő egy nyugat-európai és több itthoni, a szomszédos országokban élő

magyarság sorsára vonatkozó tapasztalat és friss élmény.³⁰ Visszaemlékezések szerint először közeli barátaival – Kiss Ferencsel és Für Lajossal³¹ – osztotta meg a felvetést, majd Csoóri Sándor lett a következő „beavató”.³² Illyés Gyulát már egy négytagú „delegáció” – Csoóri, Kiss Ferenc, Kósa Ferenc³³ és az éppen Magyarországon tartózkodó, Amerikában élő emigráns, Veress Bulcsú – kereste fel. Illyés ekkor – 1979. december 27-én – hallhatott először a „Bethlen Gábor Társaságról”, amelyet lelkesedéssel fogadott, elsőnek írva alá a kezdeményezést.³⁴ Az első év tapasztalatai ugyanakkor – a hatvanöt szignót tartalmazó, Bakos István és Kiss Ferenc által fogalmazott levelet

1980. április 14-én küldték el Pozsgay Imre művelődési miniszterhez, hivatalos válasz azonban nem érkezett³⁵ – némileg lehangolták őt és a kezdeményezőket is. Amikor december 23-án Csoóri, Kiss és Für járt nála az ügyben, már inkább kérdésesnek tartotta a megvalósítást,³⁶ pontosan ráérezve a késletetés indokára. „Külön kultuszminisztériumot”, egy, a hatalomtól önálló „pólus” intézményesülését sejteti mögötte a hatalom – vélte, ráadásul a legérzékenyebb, nemzeti kérdésben.³⁷ A pesszista hozzáállást igazolta, hogy a következő érdemi reakcióra majdnem egy újabb évet kellett várni – Pozsgay 1981 novemberében fogadott minisztériumában a hatvanöt aláíró-kezdeményező

²⁹ Bakos István (1943) művelődéskutató. A BGA ötletgazdája, alapítója. 1980 áprilisában személyesen adta át az összegyűlt aláírásokat Pozsgay Imre művelődési miniszternek. Az Előkészítő Bizottság és az 1985-ös alapító titkárság tagja, az ülések gyakori házigazdája. A BGA kuratóriumának tagja, 1999 és 2007 között kuratóriumi elnöke. 2020-ban rendkívüli Bethlen-díjat kapott. Bakos István: Levél a Bethlen Gábor Alapítvány alapítóihoz és kurátoraihoz. *Hitel*, 2008/1, 82–84.; Házi Balázs: Bakos István laudációja [Bethlen Gábor-díj, 2021]. *Hitel*, 2022/3, 38–40.

³⁰ 1978-as dániai tapasztalatai segítették a jól működő civil társadalom erejének megismeréséhez. Az élményanyag másik részeként Eötvös Collegium-beli emlékeit nevezte meg, amikor határon túli magyar egyetemi hallgatótársak segítségével megismerték az ottani helyzetet, és el is kezdték az egyéni segélyezést (lásd például a Bolyai Egyetem egykori tanszékvezetőjének nevét viselő Szabédi László Ösztöndíj). Közvetlen előzményként a Charta77 aláírói melletti szolidaritási akciót nevezte meg. Varga Lajos Márton: Egy „háztáji” szerző faggatása. Bakos István válaszol. *Tiszatáj*, 1981/12, 30–40.; Bakos István: *Közszolgálatban... Avagy egy „túlélő” köztisztviselő válogatott feljegyzései, írásai*. Budapest, Püski, 1994, 272–273.; Elek István: *Rendszerváltóztatók húsz év után*. Budapest, Magyar Rádió–Heti Válasz, 2009, 138–139.; Szécsi i. m. 2005, 84.; „Tiltakozunk” (Budapest, 1979. 10. 29.). *Magyar Füzetek* 5 (1979), 139–142.

³¹ Für Lajos (1930–2013): történész, politikus. A BGA alapítója. 1985 és 1991 között a BGA kuratóriumi tagja, 1990 és 1994 között honvédelmi miniszter. 2010-ben Bethlen Gábor-díjban részesült. Für Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Budapest, Püski, 2007, 261–288.; Hende Csaba: Für Lajos laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2010]. *Hitel*, 2011/4, 96–98.

³² Für Lajos egy 1979. december 1-jei, Kiss Ferenc szentendrei telkén zajló közös munkára emlékezett vissza, amelynek egyik pihenőjében adta elő Bakos István az ötletet. „Ha nem is olyan választékossággal, mint majd az alapító szöveg szól, de a magaspolitikában is járatos ember tapasztalásával a háta mögött magyarázta, miért lenne fontos egy magánalapítvány létesítése, s az hogyan lenne – talán, esetleg – kivitelezhető. [...] Lehet, hogy Ferivel már odakint a Pismányon megegyeztünk, de az is lehet, csak másnap, a naptáram szerint azonban vasárnap, december 2-án este sietve találkoztunk a »törzsfőnökökkel, Csoórival.” Für visszaemlékezései szerint Szekeres László irodalomtörténész – az állambiztonság „Sziklai Barna” fedőnevű ügynöke – is velük volt negyedikként, aki jelentett is a napról, de az Alapítvány alap gondolatának felmerüléséről egyáltalán nem tájékoztatta a „Szerveket”. Csoóri Sándor viszont úgy emlékezett, hogy ő maga is Bakos Istvántól hallott a kezdeményezésről. Für i. m. 2007, 261–262. „Sziklai Barna” felfedését lásd: Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990. 1.* Budapest, Noran, 2012, 162.; Szécsi i. m. 2005, 86–87.

³³ Kósa Ferenc (1937–2018): filmrendező. A BGA alapító kezdeményezője, az első alapszabálytervezet Művelődési Minisztériumhoz való továbbítója, az Előkészítő Bizottság, majd az 1982-es és az 1985-ös kuratórium tagja.

³⁴ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1979–1980*. Szerk. Illyés Gyuláné – Illyés Mária. Budapest, Századvég, 1994, 168–169. Bakos István egy korabeli, valószínűleg a felkeresendők neveit tartalmazó feljegyzésének első helyén is Illyés állt. A vele egy csoportban lévő elérendők között sorolta fel Sánta Ferencet, Jócsik Lajost, Vekerdő Lászlót, Király Tibort, valamint Kodály Zoltánnét, illetve Nagy László özvegyét, Szécsi Margitot. Szintén e sorban szerepeltette Erdei Ferenc és Rajk László özvegyét, illetve ifjabb Bartók Bélát. Bakos István kezdetől számított volna a nyugati magyarság szerepvállalására – itt a nagy tudósok (Szent-Györgyi Albert, Teller Ede, Wigner Jenő) és családtagjaik (Neumann Jánosné) mellett elsősorban a népi mozgalom egykori szereplőivel és híveivel (Kovács Imre, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Nagy Károly) számolt. Bakos István: *[Felhívás Bethlen Gábor Alapítvány létesítésére]*. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKIL) XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

³⁵ Szécsi i. m. 2005, 87–88. Mindez annak ellenére igaz, hogy Pozsgay Imre már két nappal a levél kézhezvétele után feljegyzést készített Aczél György számára, amelyben határozottan támogatóan állt a kezdeményezéshez, és javaslatokat tett arra, hogy hogyan lehet elérni, hogy „az alapítvány alapszabálya megfeleljen a törvényes előírásoknak és politikai céljainknak”. Pozsgay Imre: *Feljegyzés Aczél György elvtársnak*. (Budapest, 1980. 04. 16.). In: *Alapítvány... i. m.* 2005, 157–158.

³⁶ Illyés i. m. 1994, 298.

³⁷ Illyés e szavait Kiss Ferenc naplójegyzetei őrizték meg: „...itt Bethlen neve s Erdély önmagáért beszél, azonnal irrendentizmusnak minősítik.” Kiss Ferenc: *Napló, 1964–1985*. In: *Emlékkönyv dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából*. Szerk. Ifj. Kiss Ferenc–Bakos István. Budapest, Kairosz, 2013, [13–190.] 160–161.

közül tizenkilencet.³⁸ Az elhangzottokról Bakos István értékes feljegyzései alapján nyerhetünk valamiféle képet. Eszerint Pozsgay támogató jellegű bevezetője után Csoóri Sándor nehezményezte a kétéves halogatást, majd alapvetően konstruktív, újabb ötleteket megfogalmazó beszélgetésre került sor, melyet a miniszter határozottan biztató hangú beszéde zárt le.³⁹

A következő lépés újabb fél év után az első aláírók Kárpátia Étterembe való meghívása volt, amelyet Csoóri Sándor szervezett meg, ezúttal a hatalom képviselőinek jelenléte nélkül. Csoóri megnyitó szavaiban nem hagyott kétséget afelől, hogy elérkezettnek látta az időt a továbblépésre.⁴⁰ Az ülés fő témáját az időközben

elkészült első alapszabály-tervezet⁴¹ vitája és a megalakulás esetleges módozatai adták. A dokumentumot a művelődési miniszternek továbbító Kósa Ferenc az „együttélés feltételeinek” mihamarabbi megtalálását és „saját célok” megvalósítását tartotta a legfontosabbnak, ahogy Kiss Ferenc is az autonóm működésre helyezte a hangsúlyt, amelyet „a cselekvés önállósága” biztosíthat. A tanácskozáson hosszas vita folyt a különböző szervezetekkel kialakítandó kapcsolatokról, a felsőbb hatóságokhoz való viszonyulásról, a tagságról és a legmegfelelőbb jogi formula kialakításáról.⁴² Csoóri javaslatára ideiglenes testület jött létre: ez lett a későbbi kuratórium struktúrájához hasonló Előkészítő Bizottság, amelynek

elnöke Kodály Zoltánné,⁴³ titkára Kiss Gy. Csaba⁴⁴ lett, tagjai között találjuk Bakos Istvánt, Csoóri Sándort, Kósa Ferencet, Kodolányi Gyulát,⁴⁵ illetve a jogászok közül Király Tibort⁴⁶ is.⁴⁷ Az 1982 júliusára elkészült – a tanácskozás tapasztalatait is beépítő – új alapszabály-tervezet egyik érdekessége volt, hogy a jogászokkal való konzultáció után már szerepelt benne a „közérdekű célra történő kötelezettségvállalás” fogalma.⁴⁸ A beérkezett válaszokból az ősz folyamán készült egy összegzés, amelyből kiderült, hogy a válaszolók teljes egyetértésben sürgetik az Alapítvány létrehozását, az alapszabály-tervezettel „kisebb-nagyobb módosításokkal, illetve változtatás nélkül” egyetértenek, és fontosnak tartják a nyilvánosságban való

³⁸ Az összesen huszonnégy meghívott közül hárman (Ujfalussy József zenetudós, Fodor András költő és Szokolay Sándor zeneszerző) nem tudtak részt venni az eseményen. Bakos István: *BGA [Feljegyzés]*. (Budapest, 1981. 11. 18.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

³⁹ Csoóri Sándor azért is bírálta a kezdeményezés kétéves „elfektetését”, mert „ennél progresszívebb vállalkozás” szerinte nem is képzelhető el. Kiss Ferenc azzal érvelt az engedélyezés mellett, hogy a civil kezdeményezés létrejöttével tulajdonképpen az állami feladatok megvalósulását tudná *kiegészíteni*. Czine Mihály a nyugati magyarság megnyerésének lehetőségét említette, többen pedig az ügy egyéb irányú kiterjesztésére tettek javaslatot. Makkai László úgy vélte, a majdani kuratóriumba nem magyar nemzetiségű embereket is be kellene vonni, Levendel László pedig a magyar zsidóság és cigányság kérdésének képviselőletéért szállt síkra, utóbbiak körében az értelmiség kinevelését tartva a legfontosabbnak. Benda Kálmán felhívta a figyelmet arra, hogy a magyarság kérdése nem lehet állampolgárság függvénye, a határon túli és az anyaországi magyarság ügyében egyaránt fontosnak nevezte a nemzeti öntudat fenntartásának elősegítését. Kiss Ferenc újabb hozzászólásában a jugoszláviai és csehszlovákiai magyarság ügyeiről is szót ejtett. Pozsgay zárásképpen a bürokratikus ügyintézkést „a politikai analfabetizmus jeleként” értékelte, a kezdeményezőket pedig egyszerre óvta attól, hogy a leendő szervezetet egyszerű „segélyegyletként” definiálják, illetve attól is, hogy „mindent felvállalni” akaró, túlzott célokat kitűző szervezet létrehozására tegyenek kísérletet. Mindezeket túl lehetségesnek nevezte a külföldi magyarság valamilyen formájú bevonását, a Bethlen Alapítvány által célul kitűzött díjak és ösztöndíjak kibocsátása kapcsán viszont elismerte, hogy le kell küzdeni a hivatalos politika ellenállását. *Uo.*

⁴⁰ „A sok tehetetlenség után olyasmit szeretnénk elkezdni, ami méltó lesz hozzánk, és lesz valamilyen konkrét célja és értelme is. A hivatalos kereteket tiszteletben tartva, az adottságokkal számolva, szeretnénk az Alapítványt létrehozni.” *Jegyzőkönyv, mely készült a Bethlen Gábor Alapítvány iránti kérelmet aláírók találkozóján a budapesti Kárpátia Étterem különtermében* (Budapest, 1982. 05. 05.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

⁴¹ Ennek az 1981 karácsonyan készült, munkaanyagnak megfeleltethető formuláját lásd: *A „Bethlen Gábor Alapítvány” alapszabálya* (Budapest, 1981 karácsonya). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]. A dokumentum nagyrészt Kiss Ferenc munkája volt. Szécsi i. m. 2005, 93.

⁴² *Jegyzőkönyv...* (Budapest, 1982. 05. 05.).

⁴³ Kodály Zoltánné Péczely Sarolta (1940): énekművész. A BGA alapítója, az Előkészítő Bizottság elnöke, a kezdőtőkét letevő alapítványtevők egyike.

⁴⁴ Kiss Gy. Csaba (1945–2025): irodalomtörténész, művelődéstörténész. A BGA alapítója, az Előkészítő Bizottság titkára, az 1985-ös titkárság tagja. A Teleki Pál-érdemérem kitüntetést az elsők között kapta meg, 2006. június 4-én, 2025-ben posztumusz Bethlen Gábor-díjjal ismerték el munkásságát. Bakos i. m. 2007, 20–22.; Petrik Béla: Kiss Gy. Csaba laudációja [Bethlen Gábor-díj, 2025]. *Hitel*, 2026/3, 109–113.

⁴⁵ Kodolányi Gyula (1942): költő, Illyés Gyula veje. A BGA alapítója, az Előkészítő Bizottság tagja, a titkársági ülések többszöri házigazdája.

⁴⁶ Király Tibor (1920–2021): jogász, jogtudós. Az Előkészítő Bizottság, majd az 1985-ös Kuratórium tagja. A Teleki Pál-érdemérem kitüntetést az elsők között kapta meg, 2006. június 4-én, 2010-ben Bethlen Gábor-díjjal ismerték el. Bakos i. m. 2007, 20–22.; Bakos István: Király Tibor laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2010]. *Hitel*, 2011/4, 98–101.

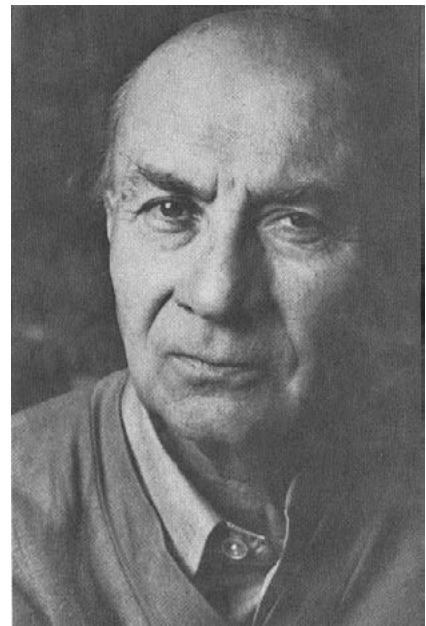
⁴⁷ [Az Előkészítő Bizottság tagjai]. RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

⁴⁸ *A „Bethlen Gábor Alapítvány” szabályai. Tervezet* (Budapest, 1982. 07. 01.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]. Kiss Gy. Csaba a javított tervezetet és a májusi ülés jegyzőkönyvét az alapító aláírókhoz továbbküldve, az ahhoz mellékelte kísérőlevélben egyértelműsítette, hogy „jogászokkal konzultálva választottuk alapítványunk formájául a közösségi célra történő kötelezettségvállalást, ami nem jelenti új jogi személy létrehozását, viszont lehetővé teszi az aláírók autonóm kezdeményezését a megkötendő alapítványi szerződés keretében”. Petrik Béla tanulmánya szerint a jogi formula megtalálása Király Tibornak, illetve Petrik Ferenc akkori igazságügyi miniszterhelyettesnek volt köszönhető. Kiss Gy. Csaba: [Levél]. (Budapest, 1982. 07. 30.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]; Petrik i. m. 2020, 38.

meghirdetés módozatait. A javaslatok között megfogalmazódott az autonómia igénye, és már itt megjelent a „megfelelő pénzjutalommal járó Bethlen-émlékérem (vagy emlékérmek)” és fiataloknak szóló ösztöndíjak átadása.⁴⁹ Mindezek után az Alapítvány létrehozása mellett legelkötelezettebb belső kör egyszerre alkalmazta a „felirati” és a „határozati” módszereket a hivatalos politikával szemben. Karácsonykor újabb kérelmező levelet menesztettek, ezúttal már a Pozsgayt követő Köpeczi Bélához, miközben Illyés Gyula, Németh Lászlóné,⁵⁰ Kodály Zoltánné és Csoóri Sándor⁵¹ alapítóként letette a 100 000 forintos alaptőkét, ezzel egy időben felkérve Márton Jánost⁵² a kuratóriumi elnöki tisztség elvállalására,⁵³ azaz: elméletileg megalakítva az alapítványt.

A következő időszak – különösen Illyés Gyula halála után⁵⁴ – leginkább a malomjátékból ismert csiki-csuki időszakaként írható

le. Ez formálisan leginkább a Márton János kuratóriumi elnök és a minisztérium különböző tisztségviselői közötti, különböző jellegű alapszabály-tervezetekről és azok lehetséges korrekciójáról szóló vitákat jelentette. Az 1983 tavaszán beadott tervezet – Szécsi Árpád tanulmányának megállapítása szerint elsősorban taktikai okokból – valamiféle fókuszváltásként minősíthető: érezhetően radikálisabb volt az addigiaknál, sokkal inkább egyesületi, mint alapítványi jellegű szervezet létrehozására irányult. A választok ehhez mérten elutasítóak voltak.⁵⁵ Informálisan Kiss Ferenc és Knopp András, a MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának osztályvezető-helyettese közötti dialógusával érzékeltethető az események alakulása. Az 1983–84 során, két különböző pozícióban lévő és a beszélgetést más céllal folytató ember között zajló, amolyan intellektuális „alkudozások” jól rávilágítanak a diktatúra késői

Illyés Gyula 1980-ban. „Bethlen neve s Erdély önmagáért beszél”. Fotó: Csigó László (In: Szép versek, 1980. Szerk. Bata Imre. Budapest, Magvető, 1981, 24. kép)

időszakában jellemző érdekérvényesítési gyakorlatra.⁵⁶ Szintén a tulajdonképpeni működés megkezdését jelentette a hatalom által kiállításukért büntetett közéleti szereplők Prae-Bethlen-díjjal való kitüntetése, amelyre Illyés Gyuláné otthonában, szűk

⁴⁹ Kiss Gy. Csaba–Bakos István: *Kivonat a Bethlen Alapítvány tervezetre érkezett válaszokból.* (1982. 10. 08.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

⁵⁰ Németh Lászlóné Démusz Ella (1905–1989): Németh László felesége. Az 1979 szilveszterén lakásán tartott baráti találkozó tulajdonképpen az aláírásgyűjtés kezdetét jelentette. A BGA alapítója, a kezdőtőkét letevő alapítványtevők egyike.

⁵¹ Für Lajos visszaemlékezése szerint Csoóri 25 ezer forintját öten „dobták össze”: a költőn kívül Bíró Zoltán, Für Lajos, Kiss Ferenc és Kósa Ferenc. *Für i. m.* 2007, 271.

⁵² Márton János (1922–2009): agrárközgazdász. 1970 és 1985 között az Agrárgazdasági Kutatóintézet vezetője. A BGA alapítója, az 1982-es és az 1985-ös kuratórium elnöke, 1983-tól a különböző alapszabály-tervezetek készítője.

⁵³ Szécsi i. m. 2005, 95–96.

⁵⁴ Illyés élete utolsó hónapjaiban az Alapítvány létrehozása és egy új lap (*a Hítel*) engedélyeztetésének elérése képezte egyik legfőbb beszédtemáját. Az özvegy visszaemlékezését lásd: Illyés Gyuláné: A Semmi közelít, 1983. február 13.–1983. április 15. In: Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1981–1983.* Szerk. Illyés Gyuláné – Illyés Mária. Budapest, Osiris, 1995, 225–259.

⁵⁵ Rátki András főosztályvezető például „a Magyar Népköztársaság külpolitikáját kontrakarikírozó” törekvésről írt, azaz – Illyés korábbi, féltő terminológiáját kissé módosítva – valamiféle „önálló külügyminisztériumi” tevékenységtől tartott. A dokumentumot idézi: Szécsi i. m. 2005, 98–99.

⁵⁶ A Kiss Ferenc naplójában feljegyzett párbeszéd 1983 októberében, 1984 januárjában és 1984 júliusában zajlott. Kiss elsősorban és határozottan a hatalom és az értelmiség közötti egészséges munkamegosztással érvelt az Alapítvány engedélyezése mellett, jelezve, hogy az komoly „biztató jel” lehetne a másik félnek. „Az ország a miénk is, érezzük, hogy valamit tenni kellene” – fogalmazott egy alkalommal, jelezve azt is, hogy az önálló fórumok létrejötte felelősségvállalással is jár a népi-nemzeti gondolat hívei számára. Hivatkozott a Goldmark Károly Alapítvány 1981-es engedélyezésére, amely elsősorban a meggyilkolt vidéki zsidóság egykori épületeinek és temetőinek rendbehozatalára, gondozására szerveződött. Kiss megerősítette, hogy ezt a népiek is támogatták, az egyik kezdeményező, Dávid Katalin művészettörténész kérésére ugyanis Bakos István és Zelnik József is részt vett a kuratórium munkájában. Knopp elsősorban a különböző, ebben az időszakban zajló „ügyekre” hivatkozott mint az elfogadást hátráltató eseményekre, leghangsúlyosabban a népiek (leginkább Csoóri) szamizdatos ellenzékkel való kapcsolatára. Kiss Ferenc a beszélgetések során világgossá tette a nemzetiek e kérdésekben képviselt álláspontját, a BGA későbbi jelmondatával kísértetiesen egyező megfogalmazásban: „Mi a nemzettel vagyunk, szeretnénk szövetségben lenni, s ahhoz húzunk, aki ezt belátja.” Kiss a BGA létrejöttének fontosságát azzal is érzékeltette, hogy a diskurzus egy pontján jelezte: őt a Bethlen Alapítvány érdekli „elsősorban”, és megpendítette azt is, hogy amennyiben azt engedélyezik, valószínűleg részt sem vesz a hatalom által mindig különleges erőpróbának tartott írószövetségi közgyűlésen. A beszélgetések során – az Alapítvány létrehozásának indoklásaképpen is – olyan határon túli magyar szereplők „ügyei” vagy gondolatai kerültek elő, mint Balogh Edgár, Duray Miklós, Kallós Zoltán, Kányádi Sándor és az *Ellenpont*-szerkesztő Tóth Károly Antal. Kiss F. i. m. 2013, 169–175., 179–181., 184–188.; Szécsi i. m. 2005, 91.

körben, de ünnepélyes keretek között került sor.⁵⁷ Az igazi fordulatot azonban egy „huszár-vágás”, tizenkilenc nemzeti gondolkodású értelmiségi Kádár Jánoshoz címzett, 1984 júliusában született levele jelentette. Az aláírók – többek között a BGA kezdeményezésének kulcsfigurái vagy későbbi fontos szereplői közül Bakos István, Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Für Lajos, Kiss Ferenc, Nagy Gáspár,⁵⁸ Vekerdi László⁵⁹ – a nemzeti sorskérdések mindenféle gyanú alóli mentesítését, illetve „elsőrendű teendői közé” emelését várta a politikától. Több javaslat mellett sürgette a Bethlen Gábor Alapítvány engedélyezését.⁶⁰ A „csomagban” való követelés meghozta hatását, mint ahogy a Márton János-féle tervezet is elnyerte funkcióját: utóbbi elvetésével a pártvezetés is hajlékonyabbnak mutatkozott

az eredeti, 1982-es karácsonyi dokumentum értelmében való előrehaladáshoz. A Politikai Bizottságban folytatott viták alapján valószínűsíthető, hogy elsősorban az egyesületi jellegű részeket és az ezzel járó mozgalmasságot akarták megakadályozni, illetve az emigránsok esetleges bevonását elkerülni. A végleges alapszabály rögzítette, hogy a befizetett összeg teljes kamatából évente Bethlen-díjat adnak át, amelyet – a leendő megbízási díjakhoz és ösztöndíjakhoz hasonlóan – külföldi állampolgár is megkaphat. A jóváhagyást a művelődési miniszter 1288/1985. I. számú intézkedése tartalmazta.⁶¹ A kuratórium elnöke Márton János lett, tagjai között helyet kapott a kezdetektől támogató Kiss Ferenc, Kósa Ferenc és Vekerdi László, valamint – a hatalom egyetértésével

is⁶² – Király Tibor, Juhász Gyula történész és Szabó Gábor⁶³ orvos. A Kuratórium első, szeptember 20-ai ülésén titkárságot hozott létre az operatív feladatok elvégzésére. A BGA titkára – az írószövetségi pozíciójából való lemondására is válaszul – Nagy Gáspár lett, a titkárság tagjai közé Bakos István és Kiss Gy. Csaba mellett Krasznai Zoltán közgazdász és Lezsák Sándor⁶⁴ költő (mint vidéki titkár) került.⁶⁵

A művelődési miniszteri engedély megérkezése egyáltalán nem jelentette ugyanakkor egy könnyebb korszak kezdetét. Az első kuratóriumi ülés által elfogadott *Felhívás* szövege nem kezdhetette el betölteni hatását, a Művelődési Minisztériumból érkező telefonhívások ugyanis már betördelt folyóiratszámokból is kiszedték a közleményt.⁶⁶ Mint később

⁵⁷ 1984 februárjában a Duray Miklós könyvéhez írt előszó miatt szilenciumra ítélt Csoóri Sándort és a *Mozgó Világ* egyik leváltott szerkesztőjét, Czákó Gábort, 1985 augusztusában pedig az Írószövetség titkári pozíciójából '56-os verse miatt lemondásra kényszerített Nagy Gáspárt illették. Kodolányi Gyula visszaemlékezései szerint a bensőséges ünnepségen a pénzjutalom mellett egy üveg tokaji aszú átadására is sor került, amelyet ő, Illés Gyuláné és lánya, Illyés Mária is aláírt. E rendezvények – jelképes módon – Illyés Gyula nappalijában, egykori dolgozószobájában zajlottak. Kodolányi a pénz összegyűjtésében Pethő Bertalan pszichiáter, orvos, filozófus szerepét emelte ki, az egyik legkomolyabb adományozók között ifj. Bartók Béla nevét említve. Egy utóbbival folytatott találkozóóról Kiss Ferenc is beszámolt. Szécsi i. m. Kronológia 2005, 152–153.; Kodolányi Gyula – Csürös Csilla: *A világra ágain*. Budapest, Nap-MPEE, 2022, 141–142.; Kiss F. i. m. 2013, 181–182.

⁵⁸ Nagy Gáspár (1949–2007): költő. 1981 és 1985 között az Írószövetség titkára, e pozícióból való kényszerű lemondására *Öröknár* című '56-os verse miatt került sor. 1985 augusztusában Prae-Bethlen-díjas, 1985 szeptemberétől a BGA titkára.

⁵⁹ Vekerdi László (1924–2009): irodalomtörténész, művelődéstörténész. Az 1982-es és az 1985-ös kuratórium tagja. 2008-ban Teleki Pál-érdeméremmel tüntették ki. Bakos István: A Teleki Pál-Érdeméremmel kitüntetettek. *Hitel*, 2009/6, [89–92.] 92.

⁶⁰ A „Tizenkilencek” levele Kádár Jánosnak, az MSZMP Központi Bizottsága első titkárának (Budapest, 1984. 07. 27.). In: Székér Nóra: *Elbeszélte történelem – Bíró Zoltán*. Budapest, RETÖRKI, 2023, [281–286.] 285. A Bíró Zoltán, Für Lajos és Kiss Ferenc által megfogalmazott levél Bíró egy év eleji, sokkal bővebb, nemzetudat alakulásáról szóló, az MSZMP KB számára íródott jegyzetére épült. Ebben – a magyar kisebbségek ügyéről szóló részben – a következőképpen írt az Alapítványról: „Gyors és pozitív döntésre lenne szükség végre az évek óta elfekvő, érdemi válasza sem méltatott Bethlen Gábor Alapítvány ügyében. Az ennek létrehozására vonatkozó indítvány (kérelem) a magyar közélet jelentős személyiségei által kidolgozott, elfogadott, aláírt dokumentum, erkölcsileg és politikailag aligha kifogásolható elképzelés, amelynek többéves hányódását véleményem szerint semmi sem indokolja. Hosszabb távon jelentős tudatformáló és az értelmiség hasznos aktivitását elősegítő *mozgalom* lehetne ez, pillanatnyilag pedig nagy mértékben elősegítené az értelmiség és a kultúrpolitikai irányítás közötti feszültségek oldódását. [Kiemelés általam – N. Z.]” Für i. m. 2007, 270–271.; Bíró Zoltán: Jegyzetek az MSZMP Központi Bizottsága számára. Tétényi Pál elvtárs kezéhez. (Budapest, 1984. 01. 22.). In: Székér i. m. 2023, [250–281.] 272.

⁶¹ Bethlen Gábor Alapítvány – Kötelezettségvállalás közérdekű célra. (Budapest, 1985. 06. 11.). In: *Alapítvány... i. m.* 162–164. Az egy év alatt lezajlott fordulatokról és az alapszabály-tervezetek közti kisebb „kötélhúzásokról” lásd: Szécsi i. m. 2005, 104–112.

⁶² Köpeczi Béla egy 1984. augusztus 31-i, Márton Jánosnak címzett levelében fogalmazta meg, hogy „helyes volna egy természettudóst, egy jogászt és az Országos Széchényi Könyvtárban létesítendő magyarságkutató csoport vezetőjét is bevonni munkájába”. Ugyanakkor tény az is, hogy mindhárman az eredeti kezdeményezést is aláírták, Király Tibor pedig korábban is nagy szerepet játszott az alapszabály elkészítésében. Idézi: Szécsi i. m. 2005, 109.

⁶³ Szabó Gábor (1927–1996): orvos, biológus. A BGA alapítója, az Előkészítő Bizottság, majd az 1985-ös kuratórium tagja.

⁶⁴ Lezsák Sándor (1949): költő, politikus. Az 1985-ös alapító titkárság tagja. 2001-ben Bethlen Gábor-díjjal, 2009-ben Teleki Pál-érdeméremmel ismerték el tevékenységét. 2009 óta a BGA kuratóriumának elnöke. Bíró Zoltán: Lezsák Sándor laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2001]. *Hitel*, 2002/1, 68–70.; Bakos István: A Bethlen Gábor Alapítvány díjazottai 2009-ben. *Hitel*, 2010/3, [34–41.] 40–41.

⁶⁵ *A Bethlen Gábor Alapítvány ügyrendje (Tervezet, 2. változat)*. (Budapest, 1986. 03. 15.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]. A kuratórium történetéhez hozzátartozik, hogy a BGA létrehozásának egyik legnagyobb motorja, Kiss Ferenc nem sokkal annak megalakulása után agyvérzést kapott és már az első kuratóriumi ülésen sem tudott részt venni. A testület úgy döntött, hogy helyére Für Lajost kooptálja. Für i. m. 2007, 273–278.

⁶⁶ Magyarországon végül három lapban jelenhetett meg a felhívás: az *Olvasó Népb*ben, a *Honismeret*ben, illetve a *Somogyban*. Márton János kuratóriumi elnök 1985 decemberében írt levelet Rátki Ferenc minisztériumi főosztályvezetőhöz, magyarázatát kérve a tiltásra.

kiderült: ez nem csupán rövidtávú tilalom volt, hanem egy, az Alapítvány köré vont hosszabb információs blokádot kezdett jelentette.⁶⁷ A magyar emigráció több orgánuma viszont közölte a felhívást.⁶⁸ A hatalmi döntés összességében kontraproduktívnak bizonyult: minden, akár kényszerűnek is tekinthető lépés a korábban elkerülni kívánt mozgalmasságot segítette elő, és az emigrációval, illetve a diaszpórával való viszony szervezettebbé válása is megindult. Előbbi kulcsszereplője Lezsák Sándor volt, aki már létező címlistáját többek között a környezetvédő Duna Kör hasonló adatbázisával is bővíteni tudta, emellett jó érzékkel tapintott rá arra, hogy milyen körben várható komoly fogadókészség.⁶⁹ Szintén egyértelmű mozgalmi tendenciákra utalt a belső ügyrend. A korábban a Művelődési Minisztériumban dolgozó neves jogtudós, Bihari Mihály tervezetei három kapcsolódási pontot különböztettek meg a BGA-hoz való viszonyulás tekintetében: az elsőbe a négy alapítványtevőt, a másodikba az alapító kérelmezőket és támogatókat (a hatvanöt

első aláíró mellett a támogatását az engedélyezésig kinyilvánító további huszonegy személy tartozott e körbe), a harmadikba pedig a támogatókat sorolták. A kuratórium tagjait és az elnök személyét az alapítványtevők jelölhették ki öt évre, a felügyelő szerv egyetértésével.⁷⁰ Az igazán újszerű részt az első elkészült tervezet azon részlete jelentette, mely szerint az alapító kérelmezők és támogatók mint a Bethlen Gábor Baráti Köre működnek tovább. A csoportot „önkéntes alapon szerveződött társadalmi mozgalomként” definiálta. Hasonlóan izgalmas felvetés volt, hogy a harmadik kategóriához tartozó támogatók – a kuratórium engedélyével – „közös elhatározással felvehetik és tevékenységük során használhatják a Bethlen Gábor Alapítvány [...] Támogató Köre elnevezést”.⁷¹ A merész javaslat e formában nem került elfogadásra, de a kuratórium által „lepecsételt” változat is tartalmazta, hogy az alapító kérelmezők és támogatók „rendszeresen baráti találkozókat” tartva hallgathatják meg a kuratórium és a titkárság beszámolóját, valamint

a BGA Támogatói Körének lehetőségére vonatkozó passzus is benne maradt.⁷² Szintén erősítette a mozgalmi tendenciákat a különböző szervezetek támogatói jelentkezése: a patinás Eötvös Collegium nevében annak igazgatója, Szijártó István⁷³ már 1985 decemberében három fős szobát ajánlott fel az alapítvány ösztöndíjasainak, illetve a későbbi díjátadók meghívottjainak, és hasonlóképpen járt el a Műszaki Egyetem Martos Flóra Szakkollégiuma is.⁷⁴ Tárlatok és képzőművészeti kiállítások, jótékonyági koncertek és főiskolai estek szintén segítették növelni az Alapítvány vagyont az 1986–87-es évben.⁷⁵

Az emigráció és a diaszpóra képviselői, különböző csoportjai szintén gyorsan mozdultak. Zolcsák István,⁷⁶ az Erdélyi Világszövetség társelnöke 1986-ban pénzadománnyal támogatta egy „magyarságvédelmi” koncepció, az „erdélyi és a moldvai magyarság” sorsának rendezésére vonatkozó terv elkészítését.⁷⁷ Az '56-os emigráns Menzel Katalinról elnevezett ösztöndíj

A főszerkesztői értekezletek történetét bemutató Vörös László, a *Tiszatáj* akkori főszerkesztője az 1985. december 5-ei ülésről szólva idézi Karvalics Lászlót, az MSZMP KB Agitációs- és Propaganda Osztályának vezetőjét, aki azt tolmácsolta a BGA kapcsán, hogy „se most, se máskor az ilyen közadakozásos felhívások ne kerüljenek nyilvánosságra”. Szécsi i. m. 2005, 115–118.; Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből, 1975–1986*. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004, 285.

⁶⁷ 1986 áprilisában ezt erősítette az is, amiről Zelei Miklós, a *Magyar Hírlap* akkori munkatársa számolt be Márton Jánosnak. Feljegyzése szerint a Mártonnal elkészült interjú nem kerülhet be a lapba, mert a főszerkesztői értekezleten kifejezetten utasítást kaptak arra, hogy a BGA-ról semmilyen információt nem közölhetnek. Uo. 119–120.

⁶⁸ [Hírek]. *Új Látóhatár*, 1986/1, 133.; Felhívás a Bethlen Gábor Alapítvány támogatására. *Irodalmi Újság*, 1986/1, 16., *Nyugati Magyarság*, 1986/2, 1–2.

⁶⁹ Az ország összes katolikus plébániája és református parókiája címét begyűjtötte, de a felhívás nyomtatott példányai feltűntek táncházak és egyetemi klubok rendezvényein is. Szécsi i. m. 2024, 183–184.; Szécsi i. m. 2005, 117–118.

⁷⁰ *A Bethlen Gábor Alapítvány ügyrendje (Tervezet, 2. változat)*. (Budapest, 1986. 03. 15.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

⁷¹ *A Bethlen Gábor Alapítvány ügyrendje (Tervezet)*. (Budapest, 1986. 03. 15.). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]

⁷² *A Bethlen Gábor Alapítvány ügyrendje (Tervezet, 2. változat)*

⁷³ Szijártó István (1942): irodalomtudós. 1984 és 1993 között az Eötvös Collegium igazgatója. 2013-ban Márton Áron-emlékéremmel, 2022-ben Bethlen Gábor-díjjal tüntették ki. Albert Gábor: Szijártó István laudációja. [Márton Áron-emlékérem, 2013]. *Hitel*, 2014/3, 17–18.; Bíró Zoltán: Szijártó István laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2022]. *Hitel*, 2023/3, 116–117.

⁷⁴ Szécsi i. m. 2005, 125–126.

⁷⁵ A Kecskés együttes 1986. augusztusi fellépésével, az egri főiskola pedig egy 1987 tavaszán zajló előadói esttel (amelyen Ara-Kovács Attila és Tóth Károly Antal is előadott) támogatta a Bethlen Alapítványt. 1986 októberében egy tizennégy képzőművész (köztük Kő Pál és Somogyi Győző) felajánlása alapján megszervezett jótékonyági kiállítás segítette az Alapítvány tevékenységét. Uo. 122–126., 148.

⁷⁶ Zolcsák István (1921–2008): géptervező mérnök, gyártulajdonos. 1956-os emigráns. Az Erdélyi Világszövetség alapítója, társelnöke. 1986-tól támogatta a BGA tevékenységét, 1988 februárjában kuratóriumi ülésén is részt vett. Szervezete az elsők között kapott Márton Áron-emlékérmel, 1988-ban. A Márton Áron-emlékéremmel kitüntetettek, 1988. *Hitel*, 1988/3, 38–39.

⁷⁷ Szécsi i. m. 2005, 126–127.; Für i. m. 2007, 283–287. A kutatás megszervezéséről Bakos István készített egy precíz tervezetet 1988 áprilisában. Ez kiterjedt az erdélyi magyarság védelmének különböző szempontú kérdéseire, egy esetleges krízishelyzetre való felkészülésre, illetve az önrendelkezéssel kapcsolatos kérdések vizsgálatára. Bakos a munkálatok összefogását elsősorban a BGA

az orvosnő végakarátának megfelelően 1987-től kezdve évente négy-öt magyar (elsősorban anyaországi és erdélyi) orvos-tanhallgató szemesztereinek költségeit fedezte, a végrehajtást a Párizsban élő Kende Péter⁷⁸ felügyelte.⁷⁹ Sok esetben a nyugati magyarság közösségeiben előadást tartó, a nemzeti ellenzékhez tartozó személyek szereplése elősegítette a kapcsolatteremtést és a jövőbeli anyagi támogatókat. Mindez nem volt ugyan újszerű jelenség – Fekete Gyula⁸⁰ az Egyesült Államokban járva már 1982-ben beszélt a Bethlen Gábor Alapítványról, valószínűleg ez volt e szókapcsolat nyomtatásban való első megjelenítése⁸¹ –, a hivatalos engedélyezés után azonban intenzívebbé vált

a folyamat. 1986 májusában Kiss Gy. Csaba és Csurka István, 1987 áprilisában pedig Für Lajos adott elő az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemen, mindkét alkalommal hangsúlyosan került elő a BGA létrejöttének és segítésének kérdése.⁸² Fürt az EPMSZ résztvevői arra kérték, hogy fogalmazza meg, mit várnak az anyaországiak a nyugati magyarságtól. A kérdésre válaszolva kulcsfontosságúnak nevezte a nyugati közvélemény határon túli magyarság sorsáról való tájékoztatását – többek között Hámos László⁸³ és Zolcsák István szervezetének példáját említve –, de kitért „az illetékes hazai szervezetekkel (a többi között például a Bethlen Gábor Alapítvánnyal)” közös ösztöndíjak létesítésére,

jó mintaként Soros György alapítványának példáját említve.⁸⁴ Az EPMSZ végül könyvadományok bevételeivel, a Hungarian Human Rights Foundation és a Svédországi Magyarok Országos Szövetsége (SMOSZ) pedig ösztöndíj-programmal segített.⁸⁵ A Soros Alapítvánnyal közös ösztöndíjak kiosztásáról – az összeg kilenctizedét a Soros Alapítvány, egytizedét pedig a Bethlen Gábor Alapítvány állta – a két testület által létrehozott közös kuratórium döntött. Az együttműködés 1988 és 1990 között volt érvényes, a rendszerváltás során értelemszerűnek is tekinthető változások mellett rosszízű viták is beárnyékolták a szervezatközi és személyes kapcsolatokat.⁸⁶

kuratóriumi tagjaira – vagy az ülések állandó résztvevőire – bízta volna. Átfogó és összefüggő anyag végül nem készült, de a kutatás bizonyos eredményeit később publikálták, illetve beépültek különböző dokumentumokba. Bakos István: *Javaslat az Erdélyi Világsszövetség társelnökének célfelajánlására.* (Budapest, 1988. április). RETÖRKIL XIV. 3. Bakos István iratai [Rendezés alatt]; Szécsi i. m. 2005, 127.

⁷⁸ Kende Péter (1927): szociológus, szerkesztő. 1988-ban az elsők között kapott Márton Áron-emlékérmeket. A Márton Áron-emlékéremmel kitüntettek... i. m. 1988, 3.

⁷⁹ Szécsi i. m. 2005, 125.

⁸⁰ Fekete Gyula (1922–2010): író. A BGA alapítója, a Teleki Pál-érdemérem kitüntetését az elsők között kapta meg, 2006. június 4-én. Bakos i. m. 2007, 20–22.

⁸¹ Fekete Gyula a *New York-i Magyar Életnek* adott interjújában arra a kérdésre válaszolva, hogy mivel segíthetne a nyugati magyarság a tragikus demográfiai helyzetben, azt felelte: először is saját identitásuk megőrzésével és a magyarság jóhírének ápolásával. Ezután mondta a következőket: „Gyakorlatilag volna egy megoldás, hogyan segíthetne a külföldi magyarság a hazai végzetes népesedési helyzeten: a múlt év őszén 70 hazai szellemi vezető javaslatára megalakult a *Bethlen Gábor Alapítvány*, amelynek célja anyagilag és erkölcsileg támogatni a nagy családból származó tehetséges fiatalokat, és kiadványokkal, röplapokkal felvilágosítani a hazai magyar közvéleményt a népszaporulat válságáról. Az Alapítvány célkitűzései közé tartozik az is, hogy a kisebbségi sorsban élő magyar diákoknak ösztöndíjakkal biztosítsa a tanulási lehetőséget.” Fekete az alapítványt az állami hatóságoktól függetlennek tekintette, a nyugati magyarságnak pedig „testvér-alapítványok” létrehozását is javasolta. Tény, hogy a BGA alapkonceptiója ekkor még nem volt kellőképpen leltisztult ahhoz és a megalakulás folyamata sem tartott még ott, hogy a hozzá szorosabban vagy lazábban kötődők pontosan definiálni tudják mibenlétét. Minden ilyen fórumot ugyanakkor jó lehetőségnek találtak: 1982 januárjában két jelentés is szólt arról, hogy az év során az Egyesült Államokba érkező Fekete „szívesen tényezőzna” az addig reményeik szerint megalakuló alapítvány részére is – az ötletet Kiss Ferenc és Kósa Ferenc is támogatta. Zsigmond András: Fekete Gyula Torontóban. *New York-i Magyar Élet*, 1982. 05. 15. 4. Az 1982. január 21-ei és 30-ai napi operatív jelentést lásd: *A megfigyelt ember. Napi operatív információs jelentések, 1981–1982.* Szerk. Bank Barbara – Soós Viktor Attila. Budapest, Erdélyi Szalon, 2020, 370., 392.

⁸² Kiss Gy. i. m. 2017, 34–35.; Für Lajos: Kétféle nyitott szem. Hogyan látják Magyarországon a Nyugaton élő magyarságot és mit várnak tőle? *Új Látóhatár*, 1987/3, 281–296.

⁸³ Hámos László (1951–2019): szerkesztő, jogvédő. 1976-tól a Committee of Human Rights in Rumania (CHRR), majd a Hungarian Human Rights Foundation (HHRF) alapítója, vezetője. Utóbbi szervezet az elsők között kapott Márton Áron-emlékérmeket 1988-ban. A Márton Áron-emlékéremmel kitüntettek... i. m. 1988, 3.

⁸⁴ Für i. m. 1987, 292–293.

⁸⁵ A Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriuma és Titkársága levele a támogatókhoz. (Budapest, 1988. 07. 25.). In: *Alapítvány... i. m.* 2005, 178.; Szécsi i. m. 2005, 133.; Stockholm-stipendium. *Svédországi Magyarok Országos Híradója*, 1988/6, 1.

⁸⁶ Az MTA–Soros Alapítvány Bizottság és a Bethlen Gábor Alapítvány együttműködése (Tervezet). (1988. május). In: Nóvé Béla: *Tény/Soros. A magyar Soros Alapítvány első tíz éve, 1984–1994.* Budapest, Balassi, 1999, 424–425. Csoóri Sándor egy 1990-es pécsi előadásán kérdésre válaszolva idézte fel egy 1984-es, Margit-kertben zajló vacsoraélményét, amelyen Soros mellett többek között Domokos Mátyás, Csoóri Sándor, Csurka István, Mészöly Miklós is részt vett. A költő elmondása szerint Soros óvott a kisebbségi kérdés túlzott emlegetésétől, ezzel kapcsolatban édesanyja rémemlékeit felidézve („ha a magyarok Erdélyt emlegetik, akkor másnap elviszik a zsidókat”). Soros mindezt az Alapítvány 1990-es évkönyvében már úgy fordította, hogy a Bethlen Alapítvány „bizonyos tagjai” személyes támadást indítottak ellene, „mert úgy érezték, zsidó létemre a határon túli magyarok sorsát nem viselhetem kellően szívemen”. Egyben tagadta, hogy bármikor hasonlót mondott volna, miközben Csoóri többször megerősítette a történet valóságát. A két ellentétes állítás között természetesen nincs lehetőségünk igazságot tenni, de Nóvé Béla Soros Alapítvány történetéről szóló kötetében arról is írt, hogy a Sorosnak tulajdonított kijelentéshez hasonló dinamikájú belső viták már az együttműködés kezdete előtt zajlottak. Quittner János tikárságvezető az 1946-os kunmadarasi antiszemita pogromot idézte fel, amikor „a községi szikvízüzem tulajdonosát [...] egy általa forgalmazott szódásüveggel ütöttek fejbe. Azzal a »csereszabatos« köznapi alkalmatossággal, amelyre nem is oly rég egy

Több mint hat évnyi küzdelem után igazi áttörésként zajlott le az első legális díjátadás. A Bethlen Gábor-díj első kitüntetettje Domokos Pál Péter,⁸⁷ a „csángók vándorapostola”, a moldvai magyarság kutatásának talán legmeghatározóbb alakja lett.⁸⁸ A Vakok Országos Szövetségének székházában tartott díjátadó nem önállóan, hanem a Hazafias Népfront Népművészeti Baráti Körének szervezésében létrejött, az ünnepeltet nyolcvanötödik születésnapján köszöntő est keretei között zajlott.⁸⁹ Andrásfalvy Bertalan⁹⁰ laudációja nem jelent meg a sajtóban, a díjjal járó pénzügyi háttérrel (50 ezer forint) pedig ezúttal még nem az alapítványi összeg kama- taiból, hanem a magánszemélyektől való „összealapozásból” fedezték.⁹¹ Mindezek azonban az est lelki mérföldkőként azonosítható mivoltán nem változtattak: Nagy Gáspár beszámolója szerint mintegy hétszázan voltak. Nagy Gáspár az Alapítvány érdekérvényesítő és figyelemfelhívó tevékenységének (is) tulajdonította,

hogy az eseményekkel majdnem egy időben Domokos Pál állami kitüntetésben (Április 4-e emlékérem) is részesült.⁹² A műsort a moldvai magyarság történetét szintén kutató Halász Péter⁹³ rendezte, énekelt az egyik népdalgyűjtő tanítványa, Faragó Laura, és részt vett rajta a Csángó Együttes öt tagja is.⁹⁴ A sajtóblokk enyhülése is pozitív elmozdulással kecsegtetett: a díjátadóról beszámoló cikkek sok esetben röviden szót ejtettek a Bethlen Gábor Alapítvány létéről, Illyés Gyula szerepéről annak létrejöttében, illetve magánalapítványként való elfogadásáról és aktuális anyagi helyzetéről is.⁹⁵

Az igazi fordulópontot persze a Polgári Törvénykönyv módosítása és az 1988. január 29-ei dátum, a jogi személyiséggé válás jelentette.⁹⁶ A feladatok ugyanakkor a rendszerváltás sodrában sem csökkentek, legfeljebb sok szempontból átalakultak.

BETHLEN TÖRTÉNELMI RITMUSÉRZÉKÉVEL

A Bethlen Gábor Alapítvány jelenlegi kuratóriumi elnöke, Lezsák Sándor egy, az első lakiteleki találkozó harmincadik évfordulóján adott interjúban a Magyar Demokrata Fórum alapító szervezőinek „történelmi ritmusérzékét” méltatta.⁹⁷ E megfogalmazás nyugodtan alkalmazható a BGA hivatalos működésének (első) éveire is. A fogalom idecitálása azért sem önkényes, mert – mint talán kevésbé ismert – az 1987. szeptember 27-ei sorsfordító találkozó utolsó „simításai” a BGA titkársági ülésén, szeptember 5-én zajlottak le Nagymaroson, Für Lajos telkén. Az MDF alapításának és az azt követően gyorsan elinduló mozgalmasodásának feltétele és előzménye volt a BGA támogatására fokozatosan „szőtt” háló folyamatos tágítása. Az MDF alapító-szervezői mindannyian szerepet játszottak az Alapítvány első éveinek munkájában: Csoóri Sándor az alapítványtevők egyike, Für Lajos a kuratórium, Kiss Gy.

asszimiláns patrióta túlbuzgóságával maga vésette rá az irredenta jelszót: »Nem, nem, soha!« Az együttműködés 1990 júniusában le is zárult. A BGA részéről később elsősorban azt kifogásolták, hogy Soros kétszer is azt állította, hogy „megtízszerezte” az Alapítvány tőkét, a valóságban a kisebbségi ösztöndíj-alap 90 százalékát állta. Nagy Gáspár 1991 szeptemberében az Amerikában élő Nagy Károlyhoz és feleségéhez, Tóth Katalinhoz írott levelében – reagálva többek között arra, hogy sok Egyesült Államokban élő magyar állt ki Soros mellett – úgy értékelte az együttműködést, hogy „csak addig kellettünk, míg Soros nem nyithatta meg a bukaresti, kolozsvári, pozsonyi külön alapítványait. A »forradalmak« után már volt erre lehetősége. Addig ő csak magyar állampolgárnak adhatott hivatalosan támogatást. Így egyezett meg Aczél Györggyel és az MTA-val.” Soros Csoórral kapcsolatos kijelentéseiről úgy vélekedett: „ismét csúsztat, vagy az emlékezete nagyon gyatra”. Nővé i. m. 1999, 43–48., 164.; Bán Tamás: Az antiszemita magának árt. Az Amerika Hangja interjúja Csoóri Sándorral. *Népszabadság*, 1991. 05. 13. 7.; Amerikai magyarok nyilatkozata. *Népszabadság*, 1991. 04. 25. 3.; Márton János: A Bethlen Gábor Alapítvány 1991. évi díjai. *Hitel*, 1991. 11. 27. 32.; Nagy Gáspár: Levél Nagy Károlynak és feleségének, Tóth Katalinnak (1991. 09. 15.). In: Papp Endre: Nagy Gáspár levelei 1988–1991-ből – magyarázó idézetekkel, kommentárokkal. *Hitel*, 2019/5, [3–14.] 12–14.

⁸⁷ Egy 1981. januári állambiztonsági jelentés szerint Csoóri Sándor már ekkor javasolta Bíró Zoltánnak a néprajzkutató, a politikai rendőrségi szakzsargon szerint „ellenséges tevékenységet folytató személy” kitüntetését. Az 1981. január 7-ei napi operatív jelentést lásd: *A megfigyelt ember... 1981–1982 i. m.* 2020, 22.

⁸⁸ Pálffy G. István: A csángók vándorapostola. *Magyar Ifjúság*, 1986. 07. 04. 6.

⁸⁹ Szécsi i. m. 2005, 121–122.

⁹⁰ Andrásfalvy Bertalan (1931): néprajzkutató. 2020-ban kapott Bethlen Gábor-díjat. Bakos István: A „Haza Embere” Bethlen Gábor-díjat kapott. *Hitel*, 2021/3, 79–85.

⁹¹ Nagy Gáspár és Kodolányi Gyula játszott komoly szerepet a „gyűjtésben”, amelyhez Németh Lászlóné és Kodály Zoltánné járult hozzá. Nagy Gáspár Kodolányihoz írt levelét lásd: Szécsi i. m. 2005, 122.

⁹² Uo.

⁹³ Halász Péter (1939): néprajzkutató. 1974 és 2000 között a *Honismeret* főszerkesztője. A BGA alapítója, 1991-ben Márton Áron-emlékérmet kapott. Nagy Gáspár: Márton Áron-emlékermesek. *Hitel*, 1991. 11. 27. 40–41.

⁹⁴ H. D. D. [Hajdú Demeter Dénes]: Bethlen Gábor-díjjal tüntették ki Domokos Pál Pétert. *Új Ember*, 1986. 07. 20. 4.; Albert Endre: *Együttélés Egyházasközponton. Csángók, székelyek, felvidékiek és német nemzetiségűek együttélése baranyai falvakban*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2019, 128.

⁹⁵ Vári Attila: A kristály-ember. *Magyar Nemzet*, 1986. 07. 01. 7.; H. D. D. i. m. 1986, 4.

⁹⁶ Szécsi i. m. 2005, 131.

⁹⁷ Majláth Roland: Számadás. „Történelmi ritmusérzék” – Harminc éve tartották a lakiteleki találkozót. *Magyar Nemzet*, 2017. 09. 23. [17., 20.] 17.

Csaba és Lezsák Sándor a titkárság tagja, Csurka István, Fekete Gyula és Bíró Zoltán pedig alapító volt (utóbbi ráadásul rendszeresen részt vett a titkárság ülésein, olykor annak házigazdjaként is szerepet vállalva). Mindannyian jelen voltak ezen az ülésen, ahogy a titkárság tagjai is teljes létszámmal képviseltették magukat, meghívottként Bihari Mihállyal egészült ki a társaság. Kiss Gy. Csaba visszaemlékezése szerint ekkor született döntés a létrehozandó szervezet nevéről, megállapodás az elfogadásra ajánlott nyilatkozat megszövegezőiről, a meghívólevél aláíróiról, illetve a tanácskozás menetét is ekkor vázolták fel.⁹⁸ Hasonló jó ütemzékről és a megszolgált bizalom mellett a jövőre vonatkozó jó előérzésekről tanúskodott három év múlva az éppen az erdélyi magyarság szimbólumává váló és a „hallgatás falát” először áttörő Tőkés László temesvári református lelkész⁹⁹ kitüntetésével. A díjazott természetesen nem lehetett jelen az 1989. november

2-ai ünnepélyes eseményen, másfél hónap múlva azonban a hívek vele való szolidaritásából kirobbant a romániai forradalom. Tőkés 1990. február 8-án, immár szabad és világszerte is ismertté váló emberként, jelképes módon a régi, még legfeljebb féllegális díjátadó helyszínén, Illyés Gyula házában, többek között Illyés Gyuláné és Csoóri Sándor társaságában vehette át személyesen is a Bethlen Gábor-díjat.¹⁰⁰

Az alapítvány kezdettől napjainkig a minőség felmutatására és értékelésére törekedett. Ez volt a vezérlő elv a díjak létrehozásakor, a díjazottak és méltatóik, valamint az ünnepi estek közreműködőinek kiválasztásakor. Csoóri Sándor 2003-ban büszkén és joggal fogalmazhatta meg, hogy „első díjazottjainktól a maiakig” csak olyan emberek kaptak elismerést, „akik a nagy névadók szellemiségéhez, szándékaihoz és erkölcsi igényeihez igazodva dolgoztak egész életükben”.¹⁰¹ Bethlen Gábor, mint példa mellé

hamar „felsorakozott” a „fehér mártíriumot” szenvedő Márton Áron erdélyi római katolikus püspök,¹⁰² Tamási Áron,¹⁰³ majd nem sokkal az ezredforduló után Teleki Pál tudós miniszterelnök¹⁰⁴ neve. Illyés Gyula a magyar cselekvés örök mintája maradt – még akkor is, ha az eredeti tervekkel ellentétben róla elnevezett ösztöndíjprogram végül nem indult el –,¹⁰⁵ munkásságának és a magyar történelemben, irodalomban játszott szerepének értékelésére többször is sor került, a díjátadó napjával a szervezők az első években tudatosan az ő születésnapjának évfordulóját választották.¹⁰⁶ Az ünnep módját az aktuális helyszín megválasztásával is meg kívánták adni a szervezők: az első években (és később a 2000-es évek elején) az Országos Széchényi Könyvtár, a kilencvenes évek második felében a Magyarok Háza, 2009 és 2014 között az Uránia Nemzeti Filmszínház, 2016 óta pedig a Pesti Vármegyeháza ad otthont a díjátadóknak. A fellépők között

⁹⁸ Kiss Gy. i. m. 2017, 91–92.

⁹⁹ Tőkés László az 1989 nyarán a Magyar Televízió *Panorámájában* lejátszott műsorában fogalmazott a következőképpen: „Miért mindig a hallgatás fala, miért épülünk bele mi is abba? Ez a fal sokkal masszívabb és áthatolhatatlanabb, mint a berlini fal, és úgy érzem, hogy valakiknek ezt a falat meg kell bontaniuk.” Itt Tőkés László beszél... *Hitel*, 1989. 08. 23. 4–7.

¹⁰⁰ Zika Klára: Tőkés László: Dédelgetett tervem egy együttélési, megbékélési modell. *Magyar Hírek*, 1990. 04. 01. [14–15.] 14.; A megbékélés szolgálatában. Tőkés László magyarországi útja. *Reformátusok Lapja*, 1990. 02. 25. 1. Tőkés László történelmi elégtételként és jelképként élte meg a gesztust. Visszaemlékezett arra, amikor dési lelkészként többek között őt is arra akarták kényszeríteni, hogy bélyegezze meg Illyés Gyulát. Ezt elmondása szerint csupán a kollaboráns Papp László nagyváradi püspök volt hajlandó megtenni. „Az Isten csodálatos dolgai közé sorolom, hogy éppen Illyés Gyula lakásán vehettem át nemrégiben a Bethlen Gábor-díjat. Nem gondoltam volna, hogy így futnak össze a sorsok *post mortem* is: Bethlen Gábor, mint az erdélyi eszme megtestesítője, Illyés Gyula, mint az ősszmagyarság képviselője és az én nevem fonódott össze abban a pillanatban...”. Zika i. m. 1990, 14.

¹⁰¹ Csoóri Sándor: Megnyitói szavak. *Hitel*, 2004/1, [21–22.] 21.

¹⁰² Csoóri Sándor – egy hibáktól hemzseggő állambiztonsági jelentés tanúsága szerint – már 1980 októberében „megbízta” Kovács István költő-polonistát és Kiss Gy. Csabát – a jelentő szerint „újságíró” –, hogy állítsanak össze egy kötetet Márton Áron írásaiból, amelyet jelentőségében állítólag Király Károly leveleihez hasonlított. (A jelentés Márton Áront „erdélyi református püspöknek” titulálta.) Napi operatív információs jelentés (Budapest, 1980. 10. 22.). In: *A megfigyelt ember... 1979–1980 i. m.* 2020, 460.

¹⁰³ A Tamási Áron-díjat 1990-ben hozta létre az író özvegye, a díjazott személyéről az általa kinevezett kuratórium döntött. Ettől az évtől kezdve egészen 2018-ig zajlott a BGA rendezvényeinek keretei között e díj átadása. Az elsőt Tompa Miklós, 1946 és 1966 között a marosvásárhelyi Székely Színház, majd a sepsiszentgyörgyi színház rendezője kapta. 1968-tól Sepsiszentgyörgyben, 1973-tól Budapesten is számos Tamási-bemutató fűződik a nevéhez. Tamási Áron-díj. <https://bethlenalapitvany.com/alapitvanyrol/kituntetesek/tamasi-aron-dij/> (Utolsó letöltés: 2026. 03. 02.); Ablonczy László: Tompa Miklós laudációja. [Tamási Áron-díj, 1990]. *Hitel*, 1990. 11. 28. 59–61.

¹⁰⁴ A Teleki Pál-emlékermeket először 2004-ben, az államférfi budapesti szoborállításának méltatlan megíúsulása és balatonboglári felavatása után a szoboravatás mellett kitartó személyeknek és szervezeteknek adták át. A közélet ezután zajló egyéb, nemzeti szempontból fájdalmas eseményei – leginkább a 2004. december 5-ei, a magyar állampolgárság kiterjesztéséről szóló népszavazás kudarca – után az Alapítvány érdeméremmé alakította, és az arra méltó személyiségeknek és első alkalmakkor a BGA létéért sokat tevőknek nyújtott át. Bakos István: Emlékbeszéd Teleki Pálról és szobrának balatonboglári felállításáról. *Hitel*, 2005/1, 17–25.; Uő: Teleki Pál-érdemérmek a magyar forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából. *Hitel*, 2007/1, 20–22.

¹⁰⁵ Bakos István egy korabeli feljegyzése tartalmazta egy Illyés Gyula Ösztöndíj tervét, amelynek összege – kissé a Herder-díj mintájára – a Bethlen-díjasok által ajánlott egy-egy fiatal egyetemista magyarországi tanulmányújtát fedezte volna. Bakos István: Javaslat a Bethlen Gábor Alapítvány támogatási formáira (Budapest, 1988. április). In: Bakos i. m. 1994, [280–284.] 282.

¹⁰⁶ Bíró Zoltán: „Haza a magasban”. *Forrás*, 1988/4, 1–3.; Csoóri Sándor: Hatalmas nagy korszakban éltem. Emlékezés Illyés Gyulára. *Hitel*, 2003/1, 3–8.

visszatérő vendégek és „jóismerősök” neveit találhatjuk. Az évek során a közreműködők között volt a BGA-alapító Sinkovits Imre és Jancsó Adrienne, Szabó András előadóművész,¹⁰⁷ Budai Ilona, Berecz András és Maczkó Mária népdalénekesek, Török Tilla énekes-hegedűművész, illetve Kiss Gy. László tárogatóművész. De egy-egy alkalommal művészetével emelte az esemény fényét a Forrás Kör csapata, Ferenczy Csongor színművész és a Misztrál együttes¹⁰⁸ is. A BGA emblémáját, illetve a kiosztott díjakat elkészítő képzőművészek szintén nehéz pillanatokban vállalták az azonosulást az alapítvány-nyal és értékrendjével – így tett Nagy András,¹⁰⁹ Péterfy László,¹¹⁰ Szervátiusz Tibor,¹¹¹ Törös Gábor és Rieger Tibor. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szervezésben kezdettől szerepet vállaló, de hivatalos tisztséget nem (vagy akkor még nem) vállaló személyeket, így például Petrik Bélát,¹¹² Kalmár Juditot és Illyés Máriát.¹¹³

A díjak ügyében meghatározó célkitűzés volt, hogy olyan embereket ismerjenek el, akikre kevesebb (állami) figyelem hárul – különösen is így volt ez az első években. A „szocialista

internacionalizmus” jegyében a diktatúra legutolsó időszakáig a határon túli magyarság „lázdói”, az utódállamok nemzeti elnyomása ellen küzdők nem vagy alig számíthattak állami szolidaritásra, így a határon túli magyarok kitüntetése e korszakban a díjátadó, de még inkább az átvevő részéről komoly bátorságot igényelt. Az első, 1987-es esemény kétségkívül „Erdélyé” volt: Király Károly, a nemzetiségi elnyomás ellen az elsők között és sokáig szinte egyedül tiltakozó politikus Csoóri Sándor javaslatára került a díjazottak közé – a kuratórium a minisztériummal, a politikus pedig esetleges félelmével és a román diktatúra rosszallásával dacolva vállalta a kockázatot.¹¹⁴ A *posztumusz* kitüntetettet, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* összeállítóját, Szabó T. Attilát méltatva Vekerdi László nemcsak róla, de az anyaországtól elszakított számos közéleti emberéről is mondhatta volna, hogy munkássága beépült „az ötfelét osztott, ám mélységében óhatatlanul összhangzó magyar lélekbe”.¹¹⁵ Egy évvel később már valamivel nyugodtabb légkörben, a nyomdából azon a napon kifutott, régóta várt és követelt *Hitel* folyóirat „társaságában”

és „a Felföld jegyében” zajlott a díjátadó.¹¹⁶ Ezúttal nem a külső erőktől való félelem, hanem egy belső megosztottság akadályozhatta volna meg a díjátadó méltó lefolyását. Mindez nem történt meg: a korábbi években államhatalmilag egymás ellen hangolt két felvidéki magyar jogvédő, Janics Kálmán és Duray Miklós együttes elismerése egy régi, igen véres belső „polgárháborút” zárt le.¹¹⁷ Utóbbi a kuratórium tagjaihoz írt levelében általános érvénnyel állapította meg, hogy most élhette át először a magyar egyetemesség gyakorlati és intézményesített működését, és reményét fejezte ki, hogy „növekvő társadalmi óhaj van az iránt, hogy legalább szellemi életünk legyen oszthatatlan, ha már nem élhetünk mindannyian egy politikai hazában”.¹¹⁸ Az est természetesen az ekkor különösen durva nemzetiségi elnyomást szenvedő Erdélyről is szólt: a Márton Áron püspökről elnevezett díjat különböző, az erdélyi ügyet felkaroló szervezetek (és személyek) kapták – köztük a felvidéki, zobor-vidéki Zsére faluközség lakói, akik egységesen tiltakoztak a romániai falurombolás programja ellen. Nehezen felejthető pillanat lehetett, amikor az

¹⁰⁷ Gy. Szabó András (1953): irodalomtörténész, előadóművész, 2018 óta a BGA kuratóriumi tagja.

¹⁰⁸ A Misztrál együttes és vezetője, Török Máté 2017-ben kapott Teleki Pál-érdemérmert.

¹⁰⁹ Nagy András (1953–2018): grafikus, Nagy László fia, 2009-ben kapott Teleki Pál-érdemérmert. Bakos István: A Teleki Pál-érdemérméről. „...mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni, nem eltiporni, hanem egyúvé fogni kívánunk”. In: *Trianoi Szemle Évkönyv, 2015*. Szerk. Szidiropulosz Achimédesz. Budapest, Trianon Kutatóintézet Közhasznú Alapítvány, 2015, [306–309.] 308.

¹¹⁰ Péterfy László (1936): szobrászművész, 2011-ben kapott Teleki Pál-érdemérmert. Uo.

¹¹¹ Szervátiusz Tibor (1930–2018): szobrászművész. 1997-ben kapott Bethlen Gábor-díjat. Pálfy G. István: Szervátiusz Tibor laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 1997]. *Hitel*, 1998/1, 76–77.

¹¹² Petrik Béla (1965): irodalomtörténész, jogász. 1986-tól vett részt a BGA munkájában, később a szervezet kuratóriumi tagja és titkára. 2015-ben kapott Teleki Pál-érdemérmert. Petrik Béla: A magyar NAGYÚrhoz. *Hitel*, 2007/3, 52–59.; Bakos i. m. 2015, 308.

¹¹³ Illyés Mária (1941): művészettörténész, Illyés Gyula lánya, a BGA korábbi kurátora. 2008-ban kapott Teleki Pál-érdemérmert. Bakos i. m. 2015, 308.

¹¹⁴ Für Lajos visszaemlékezése szerint a Bethlen Gábor által alapított kollégium történetéről is könyvet író Jakó Zsigmond lett volna az erdélyi jelölt, ő azonban nem vállalta. Für i. m. 2007, 234.

¹¹⁵ Vekerdi László: Szabó T. Attiláról. *Alföld*, 1988/3, [64–66.] 65.

¹¹⁶ Bakos i. m. 2010, 100–101.

¹¹⁷ A Duray Miklóst a csehszlovák államrendőrség beépített emberének képzelő Janics Kálmán a nyolcvanas évek elején még tanuskodni is hajlandó volt előbbi ellen, bizonyítva a kisebbségi lét különösen diktatúrában gyakran elhatalmasodó patológikus tüneteit. A kuratórium részéről Janicsot Benda Kálmán, Bakos István és Für Lajos kereste fel, Durayt pedig Nagy Gáspár hívta fel telefonon. Duray – bár személyesen nem vehetett részt az eseményen, mivel éppen az Egyesült Államokban tartózkodott – a *Hitel*-ben közölt köszönetnyilvánításában azt írta: „A díjak ünnepélyes alkalmából újra szabad emberként találkozhattam volna Janics Kálmánnal. Díjazásában – az érdemen túl – kedvező alkalmat látok arra, hogy ismét kezdet foghassunk.” Für i. m. 2007, 251–260.; Duray Miklós: Levél a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának. *Hitel*, 1988. 12. 14. 52.

¹¹⁸ Duray i. m. 1988, 52.

Erdély-tüntetés szervezői közül az egykori '56-os halálraítélt Fónay Jenő vette át a kitüntetést.¹¹⁹ Éppígy írhatók le Kósa Ferenc olvasva is felriasztó, apokaliptikus, de az adott helyzetben reális, az „ámokfutó buldózerek” megindulásától tartó, az anyaországi tehetetlenséget és a végre felélénkülő tettvágyat egyszerre érzékeltető szavai.¹²⁰ 1989-ben immár a legtöbb, szomszédos országban élő magyar nemzetrészt „képviseltette magát”: a létében fenyegetett Tőkés lelkész után a már az előző évben jutalmazni akart felvidéki Turczel Lajos¹²¹ és a délvidéki irodalomtörténész, Szeli István kapott Bethlen-díjat, Márton Áron-émlékéremet pedig többek között az előző év folyamán megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. A díjazottak és méltatóik ismét korokon és nemzetrészekén átívelő tanulságokat fogalmaztak meg az „ahogy lehet” és a „tojástánc” állandó kisebbségi magatartásmintájáról,¹²² a tolerancia helyett a népek – így a nemzetiségek – egyenjogúságára fókuszáló gondolkodásmódról,¹²³ illetve arról, hogy egyáltalán lehet-e teljes életet élni kisebbségként az „európai genocídiumok” korában, és hogy milyen európai mintákat kellene

követni a „veszélyeztetettség stádiumában”.¹²⁴ Hogy erre és arra is lehet példa, azt a következő évek díjátadói is bemutatták: a mura-vidéki jogász, a valóban példaértékű szlovén nemzetiségpolitika kidolgozásában is szerepet vállaló Hajós Ferenc magyar részről éppúgy,¹²⁵ mint a dél-tiroli autonómiakonceptió más kisebbségek számára is követhető metódust kínáló kidolgozója, Christoph Pan.¹²⁶ Sajnos azonban közel sem ez lett az általános mintázat a következő évek során. Bakos István egy évtizeddel a rendszerváltás után – ha kissé keserűen és egyes helyeken árnyalando módon is – joggal összegezhetett ekképpen: „A Bethlen Gábor Alapítvány alapvető céljai, a létrejöttét előidéző külső feltételek, mindenekelőtt a környező országokban élő magyarság sorsa az elmúlt évtizedben alig változott, néhol inkább romlott, mint javult.”¹²⁷ Sütő András régen megérdemelt kitüntetése ünnepélyességét – ahogy Csoóri Sándor méltatta: „magyar írók közül, Móricz Zsigmond után, senki se kötődött olyan szorosan a Nagyságos erdélyi fejedelemhez, Bethlen Gáborhoz, mint ő” – a marosvásárhelyi pogrom szörnyűségei valósága ellenpontosította.¹²⁸ A szerbek által

aláaknázott szlavóniai Kórogy, majd Kettős János kopácsi és szentlászlói református lelkész Márton Áron-émlékéremmel való kitüntetése nemcsak a független Horvátországban élő magyarság elismerése volt, de a pusztító délszláv háború kontextusában is értelmezendő. Még az elmúlt másfél évtizedben is több alkalommal kellett reflektálnia a díjátadónak a Kárpát-medencei magyar kisebbségeket ért sérelmekre. A „székely terroristáknak” bélyegzett és évekre börtönbe zárt Beke István és Szócs Zoltán Teleki Pál-éreméremme után az utóbbi években – különösen az öldöklő háború kirobbanása után – a kárpátaljai magyarságnak „járt” a kiemelt figyelem. Az első Kárpátalján élő és alkotó Bethlen-díjas, Vári Fábrián László költő 2001-es díjazása után az elmúlt évtizedben Márton Áron-éreméremmel jutalmazták többek között az '56-os hős, elítélt Milován Sándort, az ukrajnai háború kezdete óta heroikus küzdelmet folytató Beregszászi Járasi Máltai Szeretetszolgálatot, illetve Dupka György költőt.¹²⁹ És járt a külön figyelem a nyelvileg és az asszimiláció tekintetében talán mindig a legnehezebb helyzetben lévő moldvai csángóknak is, akik között tanárt, papot és

¹¹⁹ A Márton Áron-émlékéremmel kitüntettek... i. m. 1988, 3.

¹²⁰ Kósa Ferenc: „fekete tőkén a fej”. *Hitel*, 1988. 11.30. 40–42.

¹²¹ A kuratórium eredeti ötlete szerint 1988-ban Turczel Lajos irodalomtörténészt tüntette volna ki a Felvidékről, aki a Janics-Duray „kézfogás” miatt egy évvel később kapta meg a díjat. Bakos i. m. Javaslat a Bethlen Gábor Alapítvány támogatási formáira..., 281.

¹²² Hornyik Miklós: A tojástánc méltósága. *Hitel*, 1989. 11. 29. [17–18.] 17.

¹²³ Szeli István: Válasz és köszönet. *Hitel*, 1989. 11. 29. 18.

¹²⁴ Turczel Lajos: Válasz és köszönet. *Hitel*, 1989. 11. 29. 20–21.

¹²⁵ Király Tibor: Hajós Ferenc laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 1991]. *Hitel*, 1991. 11. 27. 33–34.

¹²⁶ Kiss Gy. Csaba: A dél-tiroli modell kidolgozója. *Hitel*, 1996/1, 59–60. Talán nem ok nélkül tarthatjuk az „egy helyben topogás” jelének, hogy csaknem húsz évvel később a Székely Nemzeti Tanács elnöke, Izsák Balázs a „teljes értékű, valódi autonómiát” követelő koncepció elkészítéséért kapott Bethlen-díjat. Lezsák Sándor laudációjában ekkor úgy fogalmazott: „A trianoni országcsönkítő diktátumok óta nem volt ilyen határozott és jól szervezett, tömeges, demonstratív kiállítás a kisebbségi sorba taszított magyarság érdekében, mint ez a mostani. Seholy ilyen teljes körű autonómia-tervezetet nem készítettek. Seholy térségünkben ilyen következetesen nem képviselték a nemzeti kisebbségek önrendelkezésének az alapelveit úgy, hogy azok teljes összhangban legyenek nemcsak a saját érdekekkel és hagyományokkal, de az európai értékrenddel és jogi kinyilatkoztatásokkal is.” Lezsák Sándor: Izsák Balázs laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2013]. *Hitel*, 2014/3, 10–12.

¹²⁷ Bakos István: Húsz év után a Bethlen Gábor Alapítványról. *Hitel*, 2000/1, [17–23.] 20.

¹²⁸ Csoóri i. m. 1990, 58–59.

¹²⁹ Különösen szívembemarkoló volt ebben a tekintetben a 2023-as díjátadó, amikor a napjainkban is Kárpátalján élő Dupka György a kitüntetés átvétele után úgy fogalmazott: „Nem várunk Önöktől semmi mást, csak hogy erkölcsileg álljanak ki értünk, próbáljanak biztatni minket. Vigyázzon ránk a Jóisten, hogy a háború után ugyanúgy újjá tudjuk építeni az életünket, mint ahogy megtették apáink is.” Nagymihály Zoltán: A Bethlen Gábor Alapítvány 2023. évi díjazottjai. *Hitel*, 2024/3, 117.

népdalénekest egyaránt jutalmazták a díjátadók.¹³⁰

A határon túli magyarság értékeinek elismerésén túl kezdettől cél volt a kelet-közép-európai népek egymásrautaltságának bemutatása is. Az első évek kitüntetettjei szinte mindannyian e gondolatot, a közép-európai sorsközösség eszméjét emelték ki köszönetük kifejezésekképpen. Legirodalmibban talán az első nem magyar nemzetiségű Bethlen-díjas, a nagy lengyel költő, Zbigniew Herbert tette.¹³¹ „A kuratórium igazán fejedelmi nagylelkűséggel tulajdonít nekem bizonyos érdemeket Közép-Európa népeinek egymáshoz való közelítésében. [...] Miképpen lehet azt kifejezni, hogy Budapesten, Prágában és Zágrábban – a világ falanszterépítői és a történelem ellenére – megtalálom saját valóm nyomait? Amíg a Moldva, a Dnyeper és a Visztula táján akadnak olyan emberek, akik számára alapvető, lényeges érték, hogy méltóságban és igazságban éljenek – addig nincs veszve a remény.”¹³² Az első

közép-európai díjazottak „megtalálásában” és ajánlásában Kiss Gy. Csabának volt komoly szerepe.¹³³ Ő adta át a kuratórium üzenetét az utazást – a visszautazás esetleges ellehetetlenítésétől félve – elutasító Herbertnek, majd ő méltatta a csehszlovák nagykövetség fenyegetése ellenére a díjátadót személyesen is megtisztelő Bohumil Hrabalt.¹³⁴ A laudáció ezúttal is túlmutatott egy személy méltatásán, inkább a térség számára kívánatos magatartásmintát vázolt: „Hrabal szavai jellegzetesen közép-európai módon formált szavak, amelyek szívesen incselkednek a többértelműséggel, s előszeretettel kezdik ki a túlzó általánosításokat. A kételkedés szavai, a józan paraszti ész kifejezései olyan emberé, aki gyanakvó az iskolamesterekkel szemben. Aki szelíd bölcsességgel tekint át az ideológiák szitáján. [...] Hrabal világa kézzelfoghatóan tanúsítja, Közép-Európa népei nem valami rakoncátlan nebulók, akik újra és újra fegyelmezésre szorulnak, hanem a történelem prése alatt eltorzult alakok, akik mégis

átmentették magukban Európát. Súlyos áldozatok árán, fortélyokkal és meghunyászkodva is.”¹³⁵ Az Alapítvány egykori szocialista blokkból származó, nem magyar nemzetiségű kitüntetettjei – lengyelek, csehek, szlovénok, ukránok, románok, szlovákok, horvátok, szerbek, bolgárok, németek – általában a magyar értékek hazájukban való bemutatásáért, a magyarsággal való szolidaritás kifejezéséért kapták az elismerést.¹³⁶ A közép-európai világ átalakulását jelezte, hogy 2012-ben orosz író is megkapta a Bethlen-díjat: a Jurij Poljakovot méltató Bíró Zoltán megfogalmazásában „szellemében közel áll hozzánk csakúgy, mint a korábban kitüntetett kelet-közép-európai írók”, nemcsak azért, mert sokat tett az orosz-magyar kulturális kapcsolatok fejlődéséért, de azért is, mert magyarra is lefordított műveiben számunkra is ismerős mintázatokat mutat be közelmúltunkból.¹³⁷

A Bethlen Gábor Alapítvány kitüntetéseinek újszerűségét jelentette a nyugati magyarság

¹³⁰ 1993-ban a szabófalvai tanár házaspár, Perka Margit és Mihály, 1996-ban a lujzikalagori születésű, a csángók történetét kutató csík-szentdomokosi kanonok, Horváth Antal, 2015-ben pedig a Diószénből származó, 1990 óta Pomázon élő Petrás Mária kapott Márton Áron-emlékérmét. Utóbbi méltatva Juhász György hungarológus, irodalomtörténész a többszörös elnyomatásban élő csángómagyarok általános sorsát („a kisebbség kisebbsége”) is érzékeltette: „A csángókkal egyformán ridegen bánt az anyaország és az erdélyi székely-magyarság is, hiába adtak Petrás Máriákat és lancu Laurákat, akik nálunk oszloposabb magyarok. Mert ugye »édes Erdély, itt vagyunk«? Itt ám, de tovább nem megyünk, egy lépést nem teszünk, a végállomás Brassó, más irányban Újvidék, Eszék, esetleg Lendva, mintha nem is létezne Csángóföld, Szerémség, Szlavónia, és hadd pusztuljon Kórógy, Szentlászló és Diószén.” Juhász György: Petrás Mária laudációja. [Márton Áron-emlékérem, 2015]. *Hitel*, 2016/3, [48–49.] 48.

¹³¹ Egészen természetesnek tekinthető, hogy az első külföldi kitüntetett lengyel volt. Nemcsak a két nép között messze évszázadokra visszanyúló szolidaritás, de a nagybetűs Szolidaritás miatt is, melynek felépítése és módszere a magyar nemzeti ellenzék számára is mértékadó volt. Hogy a Szolidaritás mennyire része volt a közgondolkodásnak és milyen mércét jelentett, arra Kiss Gy. Csaba egy naplójegyzete jó példát jelent. Amikor 1980 decemberében – Kovács István lakásán – a sepsiszentgyörgyi költőnek, Farkas Árpádnak magyarázta a Bethlen Gábor Alapítvány jövőbeli feladatait, Farkas ezzel szövegezt: „szóval, te valamiféle magyar kulturális Szolidaritást akarnál?” Kiss Gy. Csaba: *Lengyel napló, 1980. szeptember 27.–1982. szeptember 5.* Budapest, Nap, 2020, 45.

¹³² Herbert, Zbigniew: Üzenet a Bethlen Gábor Alapítványhoz. *Alföld*, 1988/3, 63–64.

¹³³ E „jó szokását” a későbbiekben is megtartotta. Bővebben lásd: Petrik i. m. 2026, 111.

¹³⁴ Kiss Gy. i. m. 2017, 148.; Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után, 1988–1989. Személyes történelem.* Budapest, Nap, 2019, 105.

¹³⁵ Kiss Gy. Csaba: Bohumil Hrabal laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 1988]. *Hitel*, 1988. 11. 30. 35.

¹³⁶ A teljesség igénye nélkül: Zbigniew Herbert (költő), Sutarski Konrad (Magyarországon élő költő), Grzegorz Łubczyk (újságíró, diplomata), Piotr Górecki (újságíró), Bohdan Zadura (költő) – Lengyelország, Bohumil Hrabal (író), Bohumil Doležal (irodalomtörténész, politikus) – Csehország, Veno Taufer (költő) – Szlovénia, Jurij Skrobinec (költő, író) – Ukrajna, Marius Tabacu (műfordító, szerkesztő) – Románia, Lubomír Feldek (költő), Vojtech Kondrát (író, műfordító) – Szlovákia, Nedjeljko Fabrio (író) – Horvátország, Sava Babić (író) – Szerbia, Gencso Hrisztovoz (költő) – Bulgária, Markus Meckel (keletnémet református teológus, politikus) – Németország.

¹³⁷ „A kommunista bürokraták uralma és hazugsághalmaza után miként következett az újkapitalista oligarchák uralma a neoliberais hazugsághalmaz tetején. Hogyan lényegült át a tegnapi komszomolista a rendszerváltás újjazdag sikeremberévé? A történelemnek miféle képtelen törvénye az, hogy ugyanazzal a bottal hajtják a népet a szocializmusba, amellyel aztán kiűzik onnan, bele egyenesen a vadkapitalizmusba, az egyik mérgezett paradicsomból a másik mérgezett paradicsomba? Poljakov a bot azonosságáról beszél, engedtessek megjegyezni, hogy alighanem a botot mozgató kéz is ugyanaz.” Bíró Zoltán: Jurij Poljakov laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2012]. *Hitel*, 2013/3, [55–56.] 55.

elismerése, illetve az egyházi szereplőkre való fokozott odafigyelés. A legkésőbb a rendszerváltás időszakára diaszpórává alakuló emigráció – amely elismerés helyett évtizedeken keresztül csak lebunkózást kaphatott az otthoni hatalomtól – értékeinek megfelelő polcra helyezésében fontos szerepet játszott az első civil alapítvány kitüntetései gyakorlata is. Az első éveket vizsgálva látható, hogy míg a Bethlen-díjjal elismertek leggyakrabban a népi mozgalom követői, fenntartói, eszmeiségének átmentői közül kerültek ki (Püski Sándor és Püski Sándorné, Molnár József, Borbándi Gyula, Gombos Gyula¹³⁸), addig a Márton Áron-émlékérem kitüntetettjei között megtaláljuk a kisebbségi ügy elkötelezettjeit (Erdélyi Világszövetség, Magyar Emberi Jogok Alapítványa, Barki Éva Mária,¹³⁹ Zabolai Csekme Éva¹⁴⁰), az éves találkozók szervező közösségeket (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Magyar Baráti Közösség) és egykori '56-os emigránsokat (Kende Péter, Király Béla) is. A kitüntetett papok, lelkészek között egyaránt találunk anyaországiakat és határon túliakat, magyarokat és nem-magyarokat, katolikusokat és protestánsokat. Tőkés László után a Bethlen-díjas egyháziak sorát többek között az ausztriai emigráns-művelődésszervező,

Szépfalusi István evangélikus lelkész, a marosvásárhelyi Fülöp református lelkész házaspár (Fülöp G. Dénes, Fülöpné Suba Ilona), Tempfli József¹⁴¹ nagyváradi katolikus püspök, Jakubinyi György gyulafehérvári érsek, Erdélyi Géza felvidéki református püspök, Bőjte Csaba¹⁴² ferences szerzetes, illetve Spányi Antal székesfehérvári megyéspüspök gyarapította. Teleki Pál-érdemérem kapott többek között a jezsuita szerzetes Vértessaljai László, aki a 2006-os nemzeti ünnep karhatalmi meggyalázásakor tanúsított hősiesség helytállást.¹⁴³

Sok emlékezetes pillanatot idézhetnénk még fel az elmúlt negyven év díjátadóiról, és sok név, amely megérdemelte volna az említést, kimaradt. Az '56-os forradalom és szabadságharc törekvéseit és emlékét egész életében őrző, a kommunista diktatúra által üldözött Pákh Tibor 2012-ben kapta meg a Márton Áron-émlékéremet. A méltató Kiss Gy. Csaba szokatlan méltatása így kezdődött: „Először a szegényről kell szólni. A laudáció első szava ez. Mindannyiunk szegényéről. Magyarország szegényéről van szó. Több mint húsz év telt már el azóta, hogy véget ért hazánkban a kommunizmus népnúzó rendszere, és eltávoztak országunkból a megszálló idegen csapatok. És

Pákh Tibor nevét sehol sem találjuk azok között, akik magas állami kitüntetést kaptak. Érdemrendek, díjak neki nem jutottak. Annak a személynek, aki hosszú időn keresztül szinte egymagában képviselte a nemzeti ellenállást. [...] Lelkiismeret-furdalással mondunk köszönetet 2012-ben ezért a helytállásért. Ha van még nemzet e hazán, azt olyan embereknek köszönhetjük, mint Pákh Tibor.”¹⁴⁴ A Bethlen Gábor Alapítvány az elmúlt évtizedek során sokak szegényét törölte le és sok lelkiismeret-furdaláson enyhített. Sokszor irányt adott: Pákh Tibor egy évvel később mégis megkapta a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét.¹⁴⁵ Különböző korszakokban volt képes hatást gyakorolni különböző irányú hatalmakra és kormányzatokra. Ezt talán azért tehette, mert – ahogy Csoóri Sándor mondta – működésében és díjazottjainak kiválasztásában mindig arra figyel, „mit ajánl a nemzet szelleme, stílusa, legbelsőbb érdeke”.¹⁴⁶

¹³⁸ Gombos Gyula (1913–2000): író, irodalomtörténész. 1989-ben Márton Áron-émlékéremet, 1998-ban Bethlen Gábor-díjat kapott. Bakos István: A humanizmus és szolidaritás jegyében. *Hitel*, 1989. 11. 29. [21–23.] 23.; Püski Sándor: Gombos Gyula laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 1998]. *Hitel*, 1999/1, 60–61.

¹³⁹ Barki Éva Mária: Ausztriában élő magyar ügyvéd, jogvédő. 1988-ban kapott Márton Áron-émlékéremet, 2017-ben pedig Bethlen Gábor-díjat. A Márton Áron-émlékéremmel kitüntetettek... i. m. 1988, 3.; Lezsák Sándor: Barki Éva asszony Bethlen Gábor-díja. *Hitel*, 2017/9, 25–31.

¹⁴⁰ Zabolai-Csekme Éva: evangélikus lelkész, jogvédő. 1990-ben kapott Márton Áron-émlékéremet, 2018-ban pedig Teleki Pál-érdeméremet. Nagy Gáspár: Márton Áron-émlékéremek. *Hitel*, 1990. 11. 28. [61–62.] 62.; Bíró Zoltán: Zabolai Csekme Éva laudációja. [Teleki Pál-érdemérem, 2018]. *Hitel*, 2019/3, 90.

¹⁴¹ Tempfli József (1931–2016): nagyváradi római katolikus püspök. 1991-ben Márton Áron-émlékéremet, 1999-ben Bethlen Gábor-díjat kapott. Nagy Gáspár: Márton Áron-émlékéremek. *Hitel*, 1991. 11. 27. [40–41.] 40.; Tőkés László: Tempfli József laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 1999]. *Hitel*, 2000/1, 23–24.

¹⁴² Bőjte Csaba (1959): ferences szerzetes. 1998-ban Márton Áron-émlékéremet, 2015-ben Bethlen Gábor-díjat kapott. Jelenits István: Bőjte Csaba laudációja. [Márton Áron-émlékérem, 1998]. *Hitel*, 1999/1, 70–71.; Lezsák Sándor: Bőjte Csaba laudációja. [Bethlen Gábor-díj, 2015]. *Hitel*, 2016/3, 39–42.

¹⁴³ Bakos i. m. 2007, 21.

¹⁴⁴ Kiss Gy. Csaba: Pákh Tibor laudációja. [Márton Áron-émlékérem, 2012]. *Hitel*, 2013/3, 56–57.

¹⁴⁵ Visszaemlékezések – Pákh Tibor. Oral History Archívum, 1956-os Intézet. <https://www.visszaemlekezések.hu/pakh-tibor> (Utolsó letöltés: 2026. 03. 02.)

¹⁴⁶ Csoóri i. m. 2004, 22.

Csóti György

Antall József nemzetpolitikája, a külhoni magyarok érdekében tett erőfeszítései

„Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmillió országának a kormányfőjeként, lélekben, érzésben *15 millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.*”¹ Ezzel a korszakalkotó mondatral indította útjára a rendszerváltozás utáni magyar nemzetpolitikát Antall József 1990. június 2-án, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) III. országos gyűlésén. Tizedik napja volt az ország törvényesen megválasztott miniszterelnöke, de gondolatai, érzései már ekkor átölelték az összmagyarságot a Kárpát-medencében, sőt azon túl is. Sokmillió nemzetársunknak szívéhez szólt ez a mondat, határon innen és túl. Negyvenöt éve nem hallottak ilyen szavakat Magyarország vezetője részéről. Volt azonban felhördülés néhány szomszédunk részéről, sőt a Lajtán túl is. Bátor nyitás volt, irányt mutatott, kiindulópont lett a mindenkori konzervatív-nemzeti-keresztény politikai erők, de még az igazi szabadelvűek számára is.

Honnan indult el a kommunizmus sötét fél évszázada után elsőként szabadon választott magyar miniszterelnök? Kora ifjúságától egységben látta és élte át a nemzeti elkötelezettséget, valamint a parlamenti demokráciát. 1932-ben született,

Trianon után közel egy nemzedéknyi idővel, amikor a veszteség még élő tapasztalat volt, menekültek, elszakított családok mindennapos jelenségek voltak. Gyermekkorában természetes volt, hogy Erdélyről, Felvidékről, Délvidékről „elveszített, de nem idegen” területekként beszéltek. Édesapja és anyai nagyapja elismert politikusok voltak. Előbbi dunántúli régi magyar kisnemesi, utóbbi pedig felvidéki polgári család sarja. Emberi tisztesség, hazaszeretet, bajba jutottak iránti segítőkészség mind családi örökség az Antall családban. Idősebb Antall József a harmincas és negyvenes években kormánybiztosként mintegy 150.000 lengyel menekült, közöttük 3–4 ezer zsidó üldözött, 4 ezer francia katona magyarországi fogadását és ellátását intézte, megjárta a Gestapo börtöneit, mert magyar hazafi és európai demokrata volt. A Jeruzsálemi Yad Vasemben névtáblával ellátott örökzöld fa, Varsóban és Budapesten utcanév őrzi emlékét. Anyai nagyapja, Szűcs István a 20. század elején magas rangú közigazgatási tisztviselő volt, többek között Apponyi Albert titkára. Később a Belügyminisztérium helyettes államtitkáráként működött, és komoly szerepe volt a korabeli politikai életben. Mindketten

alapvető befolyást gyakoroltak Antall József világmérete, emberi kvalitásaira, későbbi politikai pályájára. Édesapja már 8–10 éves korától kezdve betekintést adott neki a politika boszorkánykonyhájába. A szoba sarkában ülve figyelhette, hallgathatta magyar és külföldi politikusok, diplomata magánbeszélgetését, titkos tanácskozásait. Nyaranta a családi birtokon, Somlóvásárhelyen sokat beszélgetett egyszerű vidéki emberekkel, megtapasztalta a falusi élet mibenlétét is. Tizenhárom évesen a Somló hegyen lévő kilátóból figyelte a német csapatok ki- és a szovjet csapatok bevonulását. A budapesti Piarista Gimnáziumban pedig kiváló tanárok és rendházi vasfegyelem készítette fel az életre a későbbi rendszerváltató miniszterelnököket.

Már kora kamaszkorától kezdve politikai pályára készült, de a történelem kereké rossz irányba fordult szülőföldjén, ezért levéltárosi munkával és gimnáziumi tanárként kezdte pályafutását. 1956-os szerepvállalása ezt is kerékbe törte, többrendbeli meghurcoltatás után múzeumigazgatóként érte meg a nyolcvanas éveket. A forradalom után emigrált barátai révén ekkor már kapcsolatban állt német és francia politikusokkal, jól ismerte

¹ Antall József: Lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke. In: Uő: *Modell és valóság II.* Szerk. Soós Kálmán. Budapest, AJTK, 2015, 397–405.

az aktuális európai politikát, nemcsak a transzatlanti térség politikatörténetét az elmúlt két évszázadban.

Figyelmét nem kerülte el a Kárpát-medencében elszakított magyar nemzetrészek sorsa sem. Személyes érdeklődés okán folyamatosan figyelemmel kísérte az elcsatolt területeken élő honfitársaink szenvedését. Feljegyzéseket, elemzéseket készített bánásmódjukról, az őket érő sérelmekről és a budapesti kommunista vezetők ezzel kapcsolatos reakcióiról, esetleges lépéseiről. Például az erdélyi faluromboló ámokfutás idején négyoldalas feljegyzést készített Grósz Károly magyar miniszterelnök és Nicolae Ceaușescu román diktátor 1988. augusztus 28-i aradi találkozásjáról. (A budapesti Hősök terén az MDF és egyéb ellenzéki erők által szervezett méltóságteljes százezres tüntetés június 27-én kényszerítő erőként hatott a pártvezetésre.) Antall a feljegyzés bevezetőjében csalódottan megállapítja: „Az aradi tárgyalásokat követő főtitkári-miniszterelnöki nyilatkozat, a közös közlemény és az eddig nyújtott tájékoztatások egyáltalán nem nyugtatták meg a magyar közvéleményt, ellenkezőleg, komoly aggodalmakat ébresztettek a tárgyalások hasznosságáról.” Az elemzésben felteszi a kérdést: „Mit ért el a magyar fél? [...] A válságot kirobbantó falurombolás és az általános kisebbségi elnyomás kérdésében lényegében semmit.” Ezt követően kifejti, hogy a románok viszont jószándékot színlelve felszabadultak a falurombolás miatt hónapokon át rájuk nehezedő nemzetközi nyomás alól. Részletesen felsorolja, mi lenne a továbbiakban a magyar

külpolitika feladata.² Az elemzést az akkor bimbózó magyar ellenzék nevében – Csoóri Sándor, Mészöly Miklós, Für Lajos és mások társaságában – még aznap átadta a Parlamentben Pozsgay Imrének és Szűrös Mátyásnak.

1989. március 30-i feljegyzésében már a romániai változások esélyéről értekezik. „Ceaușescu akár egy éven belül is eltávolíthatják [...] Tehát kidolgozott és átfogó össznemzeti politikai stratégiára van szükség, ami csak a fondortosságok kiiktatásával képzelhető el a magyar politikai tényezőkön belül. Már most olyan követelményrendszert kell nemzetközi szinten elfogadtatni a világgal, aminél még hat a Ceaușescu-effektus, és amihez majd hasonlítható lesz az új román irányvonal és annak esetleges csalárdságai. Így – az emberi jogok és a kisebbségi-nemzetiségi jogi kérdések »összemosásának« elkerülése (lásd román emigráció e téren folytatott magatartását, az engedmények hiányát) – a „falurombolás” mellett az alapvető kérdések – önkormányzatok, egyesületek, nyelvhasználat, iskoláztatás, sajtó- és könyvkiadás stb. – megfogalmazása, akceptáltatása, amit az új helyzetben számon kell kérni...”³ Mindez azt bizonyítja, hogy a későbbi rendszerváltató miniszterelnök már jóval előbb kiemelt fontosságot tulajdonított a határon túli magyarok sorsának, minthogy kormányzati pozícióba került.

Ezt támasztja alá 1990. januári erdélyi útja is. A Tőkés László által 1989. december 15-én kirobbantott temesvári forradalom és az azt követő romániai véres események reményekkel, de egyidejűleg mély aggodalommal töltötték el

a magyar társadalmat. Nem volt ez alól kivétel a Magyar Demokrata Fórum és annak elnöksége sem. A szervezet elnöke, Antall József, mint előbb is említettük, már a nyolcvanas években élénk figyelemmel kísérte az elszakított nemzetrészek sorsát, személyes kapcsolatban állt Erdélyben többek között Sütő Andrással, Király Károllyal, Domokos Gézával, Katona Ádámmal. Az Elnökség karácsony előtt Lezsák Sándort és Csóti Györgyöt bízta meg segélyszállítmányok szervezésével és Marosvásárhelyre juttatásával. Antall József és Csoóri Sándor indította útjára a 27-éről 28-ára virradó fagyos éjszakán a 105 teher- és személyautóból álló konvojt a Dózsa György térről. Január 7-én azután az elnök maga is útnak indult Csoóri Sándor és Andrásfalvy Bertalan kíséretében. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) ezen a napon tartotta első országos tanácskozását a Kolozsvári Állami Magyar Színház épületében. Az újdonsült magyar érdekvédelmi szervezet félt Bukarest esetleges negatív reakciójától, feléledtek a sovíniszta hangok a fővárosban, ezért senkit nem hívott meg Magyarországról a tanácskozásra, nehogy budapesti politikai beavatkozás vádjá érjen bárkit. Az MDF delegációja szinte titokban ült le tárgyalni Domokos Gézával, az RMDSZ első elnökével és Markó Bélával, aki 1993-ban követte őt az elnöki székben. A történelmi jelentőségű találkozóra a színház egyik irodájában került sor. A találkozóról már másnap, január 8-án beszámolt Antall és Csoóri az elnökségnek az Ó utcai barakk épületben. A jegyzőkönyv szerint a következőket mondták: Naponta romlik a helyzetük, múlik az eufória. Csak

² Antall József géppel írt, sajátkezű aláírásával ellátott feljegyzése (1988. 09. 01.). Entz Géza magánarchívumából.

³ Antall József géppel írt, sajátkezű aláírásával ellátott feljegyzése. Entz Géza magánarchívuma.

erős Magyarország tud segíteni a kisebbségeken, de nemzetközi segítséget is igénybe kell venni. A nyilvánosság szerepe nagyon fontos, de ne tegyünk itthon felesleges nyilatkozatokat. Mielőtt beszélünk, egyeztessünk a vezetőikkel. Nagy nyomás nehezedik az ottani magyarokra.⁴

Markó Béla meglehetősen vitatott személye az erdélyi magyar politikának. Elismert költőként viszont jelen van a magyar irodalomban. Miután úgy gondolom, hogy a költőknek különleges érzékük van embertársaik lelki világának átéréséhez, megértéséhez, pszichológiai antennáik vannak, érdemesnek tartom idézni erről a bizonyos találkozási szövegről szóló egyik írásából: „Antall Józseffel 1990. január 7-én találkoztam először Kolozsváron, a magyar színház egyik irodájában. [...] Domokos Géza hívott be néhányunkat egy kisebb irodába, ott találkoztunk a magyarországiakkal, köztük néhány régi barátommal is, de ma már csak egyvalakire emlékszem élesen, egy ismeretlenre: Antall Józsefre. Figyelt minket, hogy miket mondunk, és inkább hallgatott, de *valami rendkívüli érdeklődés volt ebben a hallgatásban*. [...] mindvégig ez volt rá jellemző a határon túli magyarokkal való kapcsolatában. A figyelem, a feszült érdeklődés, a megértésre és empátiára való törekvés. [...] Majdani kapcsolatunkban, abban a néhány négy szemközti beszélgetésben is ezt éreztem: tiszteletet és szeretetet különös emberfajta, a határon túli magyar iránt.” Az antalli nemzetpolitikáról készült írás konklúzióját is érdemes idézni: „Az Antall József által letett alapokra valóban tartósan lehetett és minden bizonynyal ezután is lehet majd építeni.

[...] öröksége nemcsak vállalható, hanem nélkülözhetetlen is.”⁵

A kolozsvári találkozó szerepet játszott a későbbi magyar nemzetpolitika alakulásában. Antall József 1990. január 7-i látogatása nem protokolláris esemény, hanem válsághelyzeti politikai tapasztalatszerzés volt, amely megelőzte kormányzati pozícióba kerülését. Az RMDSZ-tanácskozási körülményei (korlátozott nyilvánosság, biztonsági kockázatok, az állami jogbiztonság hiánya) megerősítették azt a felismerését, hogy a határon túli magyar közösségek rövid távon nem támaszkodhatnak a többségi állam védelmére, ezért a budapesti szerepvállalás elsősorban diplomáciai és jogi természetű kell legyen. A személyes találkozások az RMDSZ vezetőivel hozzájárultak ahhoz, hogy Antall József ezt a szervezetet a romániai magyarság legitim és elsődleges politikai képviselőjeként ismerje el, és kormányzása során következetesen őket tekintse partnernek délkeleti szomszédunknál. A kolozsvári tapasztalatok megerősítették azt a meggyőződését, hogy a nemzetpolitika nem alkalmi gesztusokra, hanem állandó, intézményesített állami struktúrára kell épüljön, ami a későbbi kulturális, oktatási és diplomáciai támogatási rendszerek kialakításában is megjelent. Antall József tudatosan elutasította a nyilvános, tömegmozgalmi vagy revíziós jellegű nemzetpolitikai eszközöket, mivel ezeket a külhoni magyar közösségek biztonságát veszélyeztető tényezőknek tekintette. Antall József nemzetpolitikája ezért defenzív, jogvédő és nemzetközi fórumokra építő modellként írható le. A megoldást nem határváltoztatásban, hanem

a határoknak később, az Európai Unió keretei közt történő felszámolásában látta. Addig pedig meglévő európai példákra hivatkozva maximálisan törekedni kell a teljes körű (személyi elvű, kulturális és területi) és tényleges autonómia elérésére valamilyen elcsatolt területen. Ez volt az antalli nemzetpolitikai koncepció.

Az ellenséges támadások okán érdemes itt górcső alá vetni a már említett, nagy port felkavart, többszörösen összetett korszakalkotó mondatát, mely így végződik: „... lélekben, érzésben 15 millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.” A Kárpát-medencében sokmillió magyar boldog mosollyal nyugtázta, végre a csonka országban akad olyan vezető politikus, aki gondol rájuk, és magának érzi az egész magyarságot trianoni határoktól függetlenül. De felületes olvasásból félreértve, vagy megátalkodott gonoszságtól vezérelve, hazai ellenzéki körök, a szomszédos országok hangadói, sőt a nyugati „liberális” sajtó azonnal revíziós törekvést, irredentizmust harsogott. Csak a fenti, az összetett mondat utolsó részét idézték, ebből is kihagyva a „lélekben, érzésben” meghatározottan fontos szavakat. Még az MDF-ben is akadt, aki megtámadta ezt a kijelentését! Kiss Gy. Csaba azonnal az elhangzást követően, azon a júniusi országos gyűlésen, nagy vehemenciával kirohant a szónoki emelvényre, soron kívül szót kért, és felelősségre vonta a miniszterelnököt, mondván, hogy ez sérti a környező népek érzékenységét. A kettős elnyomásban szenvedő magyarok érzékenységéről nem szólt. Holott Antall József okos diplomáciai érzékkel, azzal kezdte „Törvényes értelemben, a magyar

⁴ Beszámoló az MDF Elnökségének 1990.01.08-i üléséről. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKIL) X.1.a, 8. doboz, 174. ó. e. A Magyar Demokrata Fórum iratai.)

⁵ Markó Béla: Az antalli nemzetpolitika. *Magyar Hírlap*, 2007. 09. 25. 16.

közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmillió országának a kormányfőjeként...". Tehát leszögezte azonnal, hogy ő a mai Magyarország miniszterelnöke a törvények szerint, de mint ilyen, *lélekleben, érzésben* 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni. Amivel azt üzentte, a nemzetközi jog és az államközi szerződések adta lehetőségeken belül felelősséget érez a határon túli magyarokért, és gondoskodni fog róluk is. Így is tett.

Antall József 1990. május 22-én terjesztette elő kormányprogramját a magyar Országgyűlésben. „Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban. Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hídját alkossák, de ezt csak a jogaikat és méltóságérzetüket visszanyert közösségek láthatják el. Ebben a tiszta törekvésünkben számítunk a demokratikus államok kormányainak és közvéleményének támogatására éppen úgy, mint az európai és a nemzetközi szervezetek politikai segítségére.”⁶

Már az 1989 nyári Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon felvette a gondolatot, és javaslatára az Országgyűlés 1989 őszi ülésén, az 1949-es alkotmány módosítása során, az alaptörvénybe bekerült a következő mondat: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért.” Ezt az önként vállalt kötelezettséget a kormányalakítás után beépítette híres külpolitikai „hármass prioritásába”. Ezek szerint Magyarország számára kiemelten fontos az euroatlanti integráció (Európai Gazdasági Közösség, majd Európai Unió /EGK, EU/ és NATO), a szomszédos országokkal való jó viszony és a határon túli magyar közösségek sorsa. Kifelé úgy szólt kommunikáció, hogy ezek egyenrangúak, egyformán fontosak, de belül az elszakított magyar nemzetrészek ügyét a szomszédságpolitika fölé emeltük. Hiszen nem lehet jó viszonyról beszélni azokkal az országokkal, amelyek mostohán bánnak a magyar kisebbségekkel.

Felvilágosult szomszédságpolitikájához Antall József sajnos nem talált partnereket Románia és Szlovákia új vezetőiben – ezért magasszintű találkozókra nem került sor velük. A román vezetők, például a romániai forradalomnak nyújtott humanitárius magyar segítség dacára nem határolódtak el kellően a marosvásárhelyi eseményektől, és szemléletükben posztkommunista politikát folytattak. De Antall rendszeresen fogadta a magyar pártok vezetőit külön-külön és együttesen is, és segítette beilleszkedésüket Nyugat-Európa demokratikus pártstruktúrájába. Támogatta Tőkés László nemzetközi szerepléseit, és elküldte belső munkatársait a határon túli magyar

pártok fontos rendezvényeire, így például Kodolányi Gyula és Entz Géza államtitkárokat az RMDSZ 1992-es brassói kongresszusára. A Külügyminisztérium feladatává tette, hogy ismertessék és népszerűsítsék Európában a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) által 1992-ben kidolgozott háromszintű autonómia-koncepciót, amely a személyi elvű, kulturális és területi autonómia kombinációja volt.

Látványos gesztusokra tehát a nemzetpolitikának ezen a területén nem kerülhetett sor, de Antall kormánya támogatta és jelentősen kiterjesztette azokat a jelentős intézményesített megoldásokat, amelyek az Illyés Gyula Közalapítvány égisze alatt jöttek létre, mint amilyen kulturális és oktatási támogatások rendszere, illetve a kisebbségvédelem említett képviselője nemzetközi fórumokon. Ez utóbbi téren külpolitikájának sarkalatos része volt a határon túli magyarság ügyeinek ébren tartása minden nemzetközi tárgyalásunkon, és a törekvés egy korszerű kisebbségvédelmi rendszer megalapozására az Európa Tanács és az ENSZ fórumain. Különös jelentősége lett ennek a délszláv háború idején, amikor Antall József óriási energiával küzdött a konfliktus kitörése ellen, majd a háború befejezéséért. Magyar menekültek tömegét fogtuk be a Délvidékről.

Antall József magyarságképe történeti, kulturális és erkölcsi alapú nemzetfelfogás volt, amelyben a magyarság nem pusztán állampolgárság, hanem nyelvi-kulturális közösség és történelmi sorsközösség. A kulturális nemzet eszméjét vallotta. Ennek lényege, hogy a magyarságot

⁶ Dr. Antall József kijelölt miniszterelnök előterjeszti kormánya programját. In: Uő: *Modell és valóság III.* Szerk. Soós Kálmán. Budapest, AJTK, 2015, [826–847.] 842.

Antall József miniszterelnök 1993. szeptember 10-én Kodolányi Gyula, Entz Géza és Csóti György társaságában, parlamenti dolgozósobájában fogadta a legnagyobb külhoni magyar szervezetek vezetőit: Markó Bélát (RMDSZ), Duray Miklóst (Együttélés), Csáky Pált (MKDM parlamenti frakcióvezető), Ágoston Andrást (VMDK) és Milován Sándort (KMKSZ alelnök).
Fotó: Csóti György fotóarchívuma

a közös nyelv, kultúra, történelem és hagyomány tartja össze, a nemzet nem azonos az államhatárokkal meghatározott területtel, a határon túli magyar közösségek a magyar nemzet szerves részei. Antall József magyarságképe nem romantikus nacionalizmus, hanem történeti tudat, erkölcsi felelősség és európai gondolkodás egysége volt. A határon túli magyarokkal kapcsolatos érzékenysége gyermekkori tapasztalatokból, családi mintákból és történészi szemléletből fakadt.

Fentiek szellemében hozta létre a miniszterelnök már azonnal a kormányalakításkor, 1990 május-júniusában, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságot, amely a Miniszterelnökségen belül Entz Géza politikai államtitkár vezetésével kezdte meg működését. 1992-ben külön választotta a hazai nemzeti kisebbségek és külhoni magyarok ügyét, utóbbit magasabb szintre emelve létesítette a Határon Túli Magyarok Hivatalát (HTMH). Meggyőződése volt, hogy a határon túli magyarság

kérdése a kormányzást csaknem teljes keresztmetszetében érinti, ezért az intézményt közvetlen felügyelete alá rendelte. „A HTMT-nek [Határon Túli Magyarok Titkárságának] a kormánypolitika határon túli magyarokkal kapcsolatos tevékenységének koordinálása, a határon túli magyarság politikai, civil és egyházi szervezeteivel való kapcsolattartás, és a kormány vonatkozó információkkal való ellátása volt a fő feladata. Ezen túlmenően azonban fontos szerepet kapott a Külügyminisztériummal szoros együtt működésben a kisebbségi kérdés bilaterális és multilaterális diplomáciájában is, amely ezekben az években rendkívüli módon megélelénkült.”⁷

A szovjet birodalom (a Szovjetunió és felügyelete alatt álló közép-európai országok) összeomlása után a szuverenitásukat visszanyerő államoknak sok esetben rendezni kellett az egymáshoz való viszonyukat. Különösen igaz ez a volt szovjet tagköztársaságok esetében, mert légüres térbe kerültek, miután a jogutód egyedül Oroszország

volt. 1991 végén Lengyelország és Magyarország szinte egyidőben ismerte el Ukrajna és Oroszország függetlenségét. Közülük előbbi számított kuriózumnak, hiszen ilyen ország soha nem létezett korábban. Antall József nagy gonddal és gyorsan készítette elő az akkor divatba jött úgynevezett alapszerződést újdonsült keleti szomszédunkkal. A sietségnek két oka volt. Egyrészt alapvető érdekünkben állt jó kapcsolatokat kiépíteni a középhatalomnak számító új állammal, amely ráadásul biztonságosan elválasztott bennünket az „orosz medvétől”, melynek feltámadását a magyar miniszterelnök jó előre jelezte. Másrészt rést akart ütni a körülöttünk újra szerveződő kisantant közé. Antall József azonban először kárpátaljai nemzettársaink jogbiztonságát kívánta garantálni, ezért 1991. május 31-én Budapesten aláírták a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén címet viselő megállapodást. Ez a dokumentum előírta a magyarok személyi elvű és kulturális autonómiáját Kárpátalján, és minden tekintetben megfelelt a legmagasabb szintű európai gyakorlatnak. Csak ezt követően, 1991. december 6-án Kijevben került sor a magyar-ukrán alapszerződés aláírására. Ebben rögzítették, hogy a kisebbségvédelmi megállapodás az alapszerződés elválaszthatatlan részét képezi. A kormány 1992. május 29-én nyújtotta be a magyar-ukrán alapszerződést az Országgyűlésnek ratifikálásra. Ekkor azonban kitört egy méltatlan, aljas indokból generált botrány. A részletekre itt terjedelmi okokból nem áll módomban belemenni, de korábbi írásaimban alaposabban foglalkoztam vele.⁸ Volt

⁷ Entz Géza: Jeszenszky Géza Trianon meghaladásának kísérletéről. Átfogó mű az Antall-kormány szomszédspolitikájáról. *Magyar Szemle*, 2016/7-8, [48-58.] 50.

⁸ Lásd például: Csóti György: *Vihar egy pohár vízben. Magyarok Európában*. Budapest, Kairosz, 2018, 102.

az alapszerződésben egy mondat, felelőtlen szervilizmus, vagy szándékos aknamunka, máig nem derült ki. Ennek gyakorlati jelentősége nem volt, de érthető módon érzelmeket váltott ki magyar oldalról. Az ominózus szöveg így szól: „A felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs és *nem is lesz* területi követelésük.” Szokványos mondat kétoldali államközi szerződésekben az „és nem is lesz” kitétel nélkül. Ezt a négy szót csempészte be valaki a miniszterelnök által jóváhagyott szövegbe. Jeszenszky Géza akkori külügyminiszter mai napig azt állítja minden lehetséges fórumon, hogy a kormányfő tudott erről a mondatról, és jóváhagyta. Az igazság ezzel szemben az, amit Antall József mondott a kérdést tárgyaló kormányülésen 1993. március 11-én. A szó szerinti hiteles szöveg: „[...] nem tartom szerencsésnek az ukrán-magyar alapszerződésben e mondat megfogalmazását, és ezt kijelentem változatlanul. [...] *ha előzetesen ezt tudom, nem írom alá, ha nem ott kapom kézbe.* [...] a Külügyminisztérium tisztviselőinek önállóságát tekintve, hogy eddig elmentek, ezzel nem értek egyet, és azt pedig kifejezetten kifogásolom, hogy az utolsó pillanatban, az aláíráskor tették elém.”⁹ Miután a botrány megrengette a kormánykoalíciót, a ratifikációra közel egy évig nem került sor. Antall „jegelte” az ügyet, és csak azután engedte az Országgyűlés elé, miután 1993. április 30-án Kijevben, az 1991. december 1-jei népszavazásra hivatkozva,¹⁰ kicsikarta Leonyid Kravcsuk elnök ígéretét a kárpátaljai magyarok területi

autonómiájára. (Amit „persze” nem tartottak be, mint ahogy sok más ígéretet sem.) A parlamenti jóváhagyásra május 11-én került sor, ellenzéki támogatással. 1992-ben további két alapszerződésre került sor, Horvátországgal és Szlovéniával, melyek problémamentesen kerültek aláírásra, és messzemenően biztosították a magyar kisebbségek kollektív jogait. Antall József alapszerződés-politikája hosszú távon megteremtette azt a jogi-diplomáciai keretet, amelyre későbbi kormányok is hivatkozhattak.

Mint említettem, Antall József a térségbeli turbulens rendszer-változtatások kavalkádjában is rendszeresen találkozott hivatalos formában külhoni magyar vezetőkkel, a velük való informális érintkezések pedig mindennapos hálót alkottak. Megalapozta a későbbi magyar-magyar csúcstalálkozókat, melyek 1999-től kezdve Magyar Állandó Értekezlet néven, nagyszabású konferenciaként kerültek megrendezésre. 1993. szeptember 10-én, Kodolányi Gyula, Entz Géza és Csóti György társaságában, parlamenti dolgozószobájában fogadta a legnagyobb külhoni magyar szervezetek vezetőit, Markó Bélát (RMDSZ), Duray Miklóst (Együttélés), Csáky Pált (Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom /MKDM/, parlamenti frakcióvezető), Ágoston Andrást (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége /VMDK/) és Milován Sándort (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség /KMKSZ/ alelnök).

A találkozó kiemelt témája volt az új francia miniszterelnök nevével fémjelzett Balladur-terv (hivatalos nevén: Stabilitási Paktum Európában) értékelése, értelmezése. Célja az volt, hogy a közép- és keleteurópai országok rögzítsék határaikat, garantálják a kisebbségi jogokat, és így békés, stabil környezetben csatlakozhassanak a nyugati intézményekhez. A résztvevők egyetértettek abban, hogy tárgyalások kezdődjenek az érintett kormányok és a kisebbségek legitim képviselői között. A folytatásra Antall József három hónappal későbbi halála miatt sajnos már nem került sor.

A rendszerváltoztató miniszterelnök szellemi nemzetpolitikai végrendelete így szól: A magyar állam felelős a külhoni magyarokért, ezt a felelősséget békés eszközökkel, európai keretek között, jogvédelemmel és intézményépítéssel kell érvényesíteni. Antall József következetesen vallotta, hogy a magyar nemzet kulturális-történelmi közösség, amely nem esik egybe az államhatárokkal, és amelynek teljes egészéért a mindenkor magyar kormánynak erkölcsi és politikai felelőssége van. Összegezés helyett álljon itt Sütő András Antall József Kossuth téri ravatalánál elmondott beszédének egy mondata: „Senki, aki utána jön, senki, aki a nyomába lép, ezután meg nem kerülheti őt abban, amit a határokon kívül élő magyarságért cselekedett.”¹¹

⁹ „Mi ezt valljuk”. *Napirendhez és napirenden kívül: Antall József miniszterelnök kormányuléseken elhangzott érdemi hozzászólásai. II.* Szerk. Dévavári Zoltán – Kajdi József. Budapest, Veritas-Magyar Napló, 2024.

¹⁰ 1991. december 1-jén a függetlenségről szóló népszavazást tartottak Ukrajnában, amelyet a résztvevők több mint 90 százaléka támogatott. Ezzel egy időben elnökválasztás is zajlott, amelyen Leonyid Kravcsuk győzött. Mindezek mellett Kárpátalja megyében szavaztak egy Kárpátalja „különleges státusú önkormányzatának” (gyakorlatilag autonómiának) megteremtéséről, Beregszász járásban pedig ezen belüli, „Magyar Autonóm Körzet” létrehozásáról. Előbbit 78, utóbbit több mint 81 százalék támogatta. Lásd bővebben például: Dupka György: *Autonómia-törekvések Kárpátalján*. Ungvár, Intermix, 2004, 59–61.

¹¹ Sütő András: Antall József koporsója előtt. (1993. 12. 18.). In: Uő: *Erdélyi változtatlanságok*. Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2001.

Kántor Zoltán

Nemzetpolitika és külhoni magyar közösségépítés

A nemzetpolitika, lényegében az adott állam határain kívül élők iránti felelősségvállalás, és az abból következő identitást megőrző támogatás önálló szakpolitikává vált az elmúlt évtizedekben, különösképp a 2010-et követő időszakban. Igaz ez a magyar nemzetpolitikára, de ha alaposabban körülnézünk Európában, akkor azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltás után gyakorlatilag minden kelet-közép-európai állam számára fontossá váltak a más államokban élő nemzettársak.

A magyar nemzetpolitikát, de más államok nemzetpolitikáit is, a nemzeti kérdés újbóli központba kerülése keretében érdemes vizsgálni. A rendszerváltás előtt az anyaországok nem törődtek, nem törődhetek a határon túli nemzetrészekkel; a nemzeti kisebbségek kérdése belügynek számított; az államok pedig különösebb külső kontroll nélküli kisebbség(ellenes) politikát folytattak. A nemzetközi porondra eljutatott kisebbségi panaszok visszhangtalanok maradtak. A nem túl meggyőző és sporadikus anyaországi próbálkozások eredménytelenek voltak. A rendszerváltás során és azt követően a nemzeti kérdés központi jelentőségűvé vált; a demokratizálódó államoknak a politikai és gazdasági átalakulás

mellett a nemzeti vonatkozású kérdésekre (a többség nemzeti öndefiníciója, a nemzeti kisebbségek jogai az adott államban, a viszony a külföldön élő nemzet-társakkal) is választ kellett adniuk. Ez egyszerre biztosított lehetőségeket a kisebbségek számára és keltett feszültségeket a többség és kisebbség között.

A nemzetpolitikák három fázisát különböztetjük meg: 1. a rendszerváltást követő nemzeti újraintézményesítés során az államok alkotmányukban kifejezték felelősségüket a külföldön élő nemzettársaik iránt. Az alkotmányokban deklarált külhoniak iránti felelősség egyes esetekben az állampolgárság kiterjesztésével vagy visszaadásával társult; az emigráltak visszaszerezheték az állampolgárságukat. 2. az ezredfordulón több állam – így Magyarország is – a közelgő EU-csatlakozás miatt biztosítani akarta a szabad kapcsolattartást a külhoniak és az anyaország között. Ekkor születtek a státustörvények, és ekkor tette több állam könnyebbé a nemzettársak számára az állampolgárság megszerzését. 3. az EU-csatlakozást követő években egyre több kelet-közép-európai állam szembesült a népességszökkenés okozta demográfiai gondokkal, amelynek az egyik oka a kivándorlás. Erre adott válaszként

erősödött fel az érdeklődés a diaszpóra iránt, akár a hazatérés ösztönzése, akár az identitásörzés céljából.

A nemzetpolitika része a diaszpórapolitika.¹ Lényegében az összes kelet-közép-európai országnak vannak a határain kívül élő nemzetrészei (akik az anyaországbeli többséggel közös nemzetté válási folyamat eredményeként formálódtak nemzetté, de valamilyen ok miatt egy másik állam fennhatósága alá kerültek), amelyek az adott országban (nem feltétlenül az adott ország joga által elismert) őshonos kisebbségek, és identitásuk megtartására, valamint reprodukálásra törekednek. Intézményeket, szervezeteket, egyesületeket, pártokat hoztak létre nyelvük és kultúrájuk védelmére, fejlesztése céljából, valamint erősíteni kívánják kapcsolatukat az anyaországgal, és számítanak annak támogatására nemzeti vonatkozású céljaik elérése érdekében. Hasonlóképp, az adott országból távolabbra, a világ bármely részére elszármazottak alkotják a diaszpórát. Nem azon a területen élnek, ahol az adott nemzet nemzetté válási folyamata végbement, viszont nyelvileg, kulturálisan kötődnek az anyanemzethez. Habár nehéz határt húzni, régi diaszpórának tekinthető az EU-csatlakozás előtt kivándoroltak és azok

¹ A diaszpórapolitikáról lásd Gázsó Dániel: *Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022.

leszármazottai, új diaszpórának pedig a főként munkavállalás céljából, az ezredforduló utáni időszakban – elsősorban Nyugat-Európába – távoztak. A magyar diaszpórához nem csak a Magyarországról távoztak és leszármazottaik tartoznak, hanem az utódállamokból kivándorolt erdélyi, vajdasági stb. magyarok is. Az adott fogadó országban a diaszpórák nemzeti alapon szerveződnek, nem pedig állampolgársági alapon. Mindkét esetben – a szomszédos államokban élő kisebbségek és a diaszpóra – nemzeti alapon szerveződik, tagjai identitásának megőrzése fontos, és ezért erőfeszítéseket tesznek. Az anyaországok – így Magyarország is – ezt a szándékot támogatják különböző eszközökkel.

A nemzetpolitikák az elvi deklarációkon túl anyagilag is támogatják a külhoniak identitásának megőrzését, valamint az ezért létrejött intézmények és szervezetek működését, diplomáciai síkon – kétoldalú tárgyalások során és a nemzetközi porondon – védik jogaikat, kedvezményeket biztosítanak az anyaországban, egyes esetekben – kettős állampolgárság, státustörvények, szavazati jog megadása – erősítik a külhoniak kötődését az anyaországhoz, egyes esetekben pedig gazdaságfejlesztési támogatásokat is nyújtanak. A nemzetpolitikát így definiálhatjuk: „A nemzetpolitika a magyar állam külhoni – szomszédos országbeli és a világ más országaiban élő – magyarokra vonatkozó

politikája, amely a magyar állam és a külhoni magyar egyének, valamint közösségek közötti kapcsolatot erősíti az egységes magyar nemzet gyarapodása céljából, valamint a külhoni magyar közösségek identitásőrzésére, a magyar identitás továbbadására irányul.”² A magyar nemzetpolitika és diaszpórapolitika a kelet-közép-európai térség legkomplexebbje; tartalmazza az összes, előbb felsorolt elemet, kiterjedt állami apparátus foglalkozik a nemzetpolitikával, valamint nagyságrendileg nagyobb támogatást nyújt a külhoniaknak a többi térségbeli államhoz képest.

Formálisan az 1989-es alkotmány felelősség klauzulája tekinthető a magyar nemzetpolitika első vállalásának, az antalli „léleken 15 millió magyarra” vonatkozó kijelentés pedig az első demokratikusan megválasztott kormány egyik alapvetésének. Nemzetpolitikához sorolható intézkedések a rendszerváltás előtti időszakban³ is voltak, az igazán kulcsfontosságú lépés a nemzetpolitika közigazgatásba és politikai szférába történő emelése volt.⁴

A külhoni magyarok a trianoni döntés óta a magyar nemzet tagjaként tekintenek magukra, attól függetlenül, hogy van magyar állampolgárságuk vagy nincs. A magyar állampolgárság – szimbolikusan, de a gyakorlatban is – erősíti ezt az összetartozástudatot. Nem kötelező a magyar állampolgárságot felvenni és

szavazni sem a magyarországi választásokon. Ugyanakkor a magyar állam szempontjából üdvözlendő, ha azok a külhoni magyarok, akiknek az adott állam ezt lehetővé teszi, voksukkal véleményt nyilváníthatnak a kormány nemzetpolitikájáról és kifejezhetik preferenciájukat a következő kormányzati ciklus nemzetpolitikájáról.

A nemzeti összetartozás elvén túl, a nemzetpolitika célja a külhoni magyarok – a kisebbségi helyzet⁵ és a szomszédos államok kisebbségpolitikája miatti – hátrányos helyzetének ellensúlyozása. Annak ellenére, hogy javult a legtöbb szomszédos országban a külhoni magyarság politikai és jogi helyzete (2017 óta Ukrajnában visszalépésről beszélhetünk, a Beneš-dekrétumok ügye sem pozitív fejlemény Szlovákiában), egyetlen jelentős magyar kisebbséggel rendelkező szomszédos országról sem állíthatjuk, hogy a magyar kisebbség számára biztosítja a reprodukcióhoz szükséges feltételeket.⁶

Az identitás, a kultúra és a nyelv védőhálót képez a kisebbségek számára, az önszerveződési politika ezek megőrzése által törekszik a kisebbségi közösséget a nemzet keretei között tartani. A kisebbségi nemzetépítés az önszerveződés, az etnikai pártok politikája és a jogkiterjesztés révén valósul meg. Ezeket, a külhoni magyar legitim szervezetek által megfogalmazott törekvéseket támogatja az anyaország.

² Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetpolitikai alapismeretek: közszolgálati tisztviselők számára*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2013.

³ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004.

⁴ A nemzetpolitikai intézményesüléséről lásd Bárdi Nándor előbb említett könyvét, valamint Rákóczi Krisztián – Várent Viktória – Varga Péter: *Nemzetpolitika jegyzet a magyar kormányok külhoni magyarokkal kapcsolatos politikájáról*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2024.; Továbbá Kántor *i. m.* 2013.

⁵ A külhoni magyarság demográfiai helyzetéről lásd Kapitány Balázs: *Külhoni magyar közösségek. Demográfiai portré*, 2015, 227–240.; Tátrai Patrik: *A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. Kisebbségi Szemle*, 2017/1, 7–31.

⁶ Tóth Norbert – Vizi Balázs: *A kisebbségek védelmének jogi keretei és jogalkalmazási tapasztalatai a Magyarországgal szomszédos államokban. Kárpát-medencei kisebbségjogi kalauz*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2024.

Az etnikai pártok – mint a külhoni magyarság legitim képviselői – programjaikban, a magyar állam pedig az alaptörvényében,⁷ valamint a nemzetpolitikai stratégiai dokumentumokban és a magyar-magyar fórumok nyilatkozataiban egyaránt a magyar identitás megőrzését, erősítését jelöli meg fő célként.⁸

A külhoni magyar közösségek által megfogalmazott célokat támogatja a magyar állam. Ezek a célok: a parlamenti, európai parlamenti, helyi képviselet, az autonómia valamilyen formája, a kisebbségi kollektív jogok, ezen belül az oktatási, nyelvhasználati, szimbólumhasználati jogok biztosítása. Lényegében a nemzeti reprodukciót biztosító jogi keret és lehetőségek, az otthonosságérzés biztosítása. A magyar állam ennek érdekében hozta létre a támogatáshoz szükséges politikai és közigazgatási apparátust és biztosítja a finanszírozást. A magyar állam nem tudja megoldani a külhoni magyarság összes problémáját, de lényegesen hozzájárul a külhoni magyar közösségek megerősödéséhez.

A 2010-es állampolgársági törvénnyel, az Alaptörvénnyel, a Nemzeti Összetartozásról szóló nyilatkozattal, aválasztásitörvénnyel és a státustörvény módosításával a kormány megteremtette a jogi keretet a nemzetpolitika működtetéséhez. Kormányzati vonatkozásban létrejött a nemzetpolitika működtetéséhez szükséges apparátus, amelyet a miniszterelnök-helyettes és nemzetpolitikáért felelős államtitkár irányít. A Nemzetpolitikai

Államtitkárság mellett az összes minisztériumban foglalkoznak nemzetpolitikával, és támogatást is nyújtanak egy-egy szakterületnek. A Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. létrehozásával a támogatókat lebonyolító szerv jött létre. A Magyar Állandó Értekezlet, a Magyar Diaszpóra Tanács, a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma keretében és legitimációjával – előkészítő egyeztetések után – születnek a sarkalatos döntések a nemzetpolitikában. A nemzetpolitikai támogatások a külhoni magyar közösségekkel való egyeztetések során születnek. A külhoni magyarság legitim képviselői a saját közösségeik érdekeit képviselik az egyeztetések során, az adott kisebbség sajátos problémáinak megoldására kérnek támogatást. A magyar nemzetpolitika egyrészt figyelembe veszi ezeket a kéréseket, és speciális helyzetekre speciális támogatókat biztosít (lásd például a kárpátaljai magyarságnak nyújtott szociális támogatásokat), másrészt egységesen, egységes nemzetben gondolkodik a külhoni magyarságról.

A magyar állam az egyetlen állam a Kárpát-medencében, amelynek érdeke a magyarság fenntartása; a magyar állam rendelkezik azokkal az eszközökkel, infrastruktúrával és forrásokkal, amelyek a nemzeti mivolt reprodukálását biztosítja Magyarországon, és segíti a külhoni magyarság megmaradását. A honosítás számos életet mentett meg Kárpátalján; a gazdaságfejlesztés az otthonmaradást segítette; az óvodafejlesztés pedig hozzájárult

a magyar tannyelvű oktatás és a magyar iskolák választásának megerősödéséhez.

A nemzetpolitikából sokan csak az állampolgárság kiterjesztését és a külhoniak szavazati jogát látják. A nemzetpolitika elsősorban közösségépítés, nemzetépítés; talán ez a legfontosabb változás a 2010 előtti időszakhoz képest (ezzel nem állítjuk, hogy 2010 előtt nem voltak közösségépítő elemek, azt viszont igen, hogy célirányos, strukturált közösségépítés – és az ehhez szükséges megnövekedett támogatási összeg – a 2010 utáni nemzetpolitika sajátja). A magyar állam támogatásai gyakorlatilag eljutnak az összes külhoni magyar településre, akár valamely társadalmi szervezet, óvoda vagy iskola, egyházi közösség támogatása révén, akár közvetlenül a településeken élő családokhoz, a magyar iskolaválasztást elősegítő oktatási nevelési támogatásként (a támogatások nem tesznek különbséget magyar, román vagy roma családok között: aki magyar iskolába járattja gyermekét, az jogosult a támogatásokra; igaz ez a Rákóczi Szövetség iskolabeiratkozási támogatásaira is). A külhoni magyar családok mintegy 240 000 magyar iskolába íratott gyermek után kapnak támogatást (jelenleg évi 100 000 forintot).

A nemzetpolitikai stratégia a külhoni magyarság gyarapodása célkeretben fogalmazta meg a prioritásokat, eszerint a fő célok a külhoni magyarság demográfiai, jogi, kulturális és gazdasági gyarapodása. E stratégiai célok

⁷ „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok soráért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.” A kérdés részletes elemzését lásd Varga Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*, 2019/1, 41–67.

⁸ Lényegében ezt fejezik ki az „egységes magyar nemzet”, az „összmagyar nemzet” vagy a „határokon átívelő nemzetegyesítés” terminusok.

mentén működteti a kormány, a Nemzetpolitikai Államtitkárság a külföldi magyarok támogatását. Programokra lebontva erősíti a külföldi magyar közösségeket. Ezek közül (a teljesség igénye nélkül) a legfontosabbak: az óvodafejlesztési program, a testvértelepülési program, a Kőrösi Csoma Sándor és a Petőfi Sándor programok, a tematikus években megfogalmazott célokat megvalósító programok, a gazdaságfejlesztési program, a társadalmi szervezeteket támogató pályázatok.⁹

A nemzetpolitikai célú támogatások jelentős részéről elmondható, hogy a közösségen belüli önszerveződést és a magyar-magyar kapcsolatok erősítését szolgálják, úgy közösségen belül, mint a Kárpát-medencei magyar szervezetek között.

A magyar kultúra nemcsak az anyaországban, hanem a szomszédos országokban és a diaszpórában is megerősödik. A külföldi magyar közösségek és a magyar nemzetpolitika közös célja, hogy megteremtse a megfelelő intézményi kereteket és feltételeket, valamint ösztönözze a közösség tagjait a kulturális értékek megőrzésére és teremtésére.

A magyar nemzetpolitika legfőbb célja a külföldi magyar közösségek szülőföldjükön való boldogulásának, gyarapodásának a biztosítása. A nemzetépítés, közösségépítés általi identitás erősítés a kiindulópont. Ez az intézményesítéssel valósítható meg. Akkor biztosítható az identitás megőrzése, ha a külföldi egyének minél szorosabban kapcsolódnak a magyar intézményhálózathoz,

és minél többféle magyar intézményben zajlik a szocializációjuk (ez nem mond ellent a többséggel való kapcsolatok ápolásának). Az intézményesítés a magyar reprodukció feltétele: a nemzet határai addig tartanak, ameddig a nemzeti identitást reprodukáló intézmények hatása elér. Az otthonmaradást, a külföldi magyar közösségek megmaradását a magyar állam négy fő csapásvonalon teszi: 1. a magyar-magyar kötelek erősítésével; 2. a „klasszikus” nemzetpolitikai támogatásokkal (oktatási, kulturális életet támogató, egyházi és egyéb szervezetek és intézmények támogatásával); 3. gazdaságfejlesztési támogatásokkal; 4. a kisebbségi jogkiterjesztésre vonatkozó támogatásokkal.

⁹ A programokról és támogatásokról lásd részletesebben a Nemzetpolitikai Államtitkárság honlapját <https://www.kulhonimagyarok.hu/> (Letöltés ideje: 2026. február 19.) és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. honlapját <https://bgazrt.hu/> (Letöltés ideje: 2026. február 19.)

Szadai Károly

A diskurzuselemzés alkalmazása a Kádár-rendszer kutatásában

A diskurzuselemzés híveinek sosem volt kérdéses, hogy a módszer a történettudományban is eredményesen lehet használni. A közelmúltbeli magyar historiográfiai vitákra visszatekintve azonban azt látjuk, ez nem volt mindig így. Ezek a viták leginkább a különböző módszertani és forráskezelési megközelítések kapcsán alakultak ki, és arról szóltak, le lehet-e, le kell-e váltani a hagyományos eszköztárat a posztmodern módszerek miatt. Ez a szembeállítás szerintem természetlen. Egyetértek azokkal, akik szerint a diskurzuselemzéssel a történészek új megközelítéseket alkalmazhatnak a 20. századi diktatúrák, például a magyarországi kommunizmus historikumának vizsgálatában. Olyan módszertant, amelyik kiegészítheti a hagyományos módszereket. Szinte már közhely, hogy az írott dokumentumok, párt- vagy állami iratok dekódolása során kiviláglik, azok gyakran többet árulnak el előállítóik önreferenciális valóságáról, mint arról a valóságról, amire referálnak. Ez túlmutat az egyszerű forráskritikán, és lehetőséget ad a forrásadatokban rejtve maradt jelentések felszínre hozására. Segítségével új jelentésrétegekhez

férhetünk hozzá, amelyeket a kronologikus vagy eseménytörténeti elemzések nem érintenek. A kutató új eszközt kaphat a kezébe, melynek segítségével rámutathat a diskurzus feletti uralom történelemformáló erejére. A következőkben az 1989-es társadalmi átalakulás nyelvi keretezésének példáján keresztül mutatom be az elmondottakat.

Mi a diskurzuselemzés és hogyan jutottunk el hozzá? Ezt tisztáznunk kell, mert az érdeklődő olvasók – de a történészek, filozófusok, nyelvészek és más társadalomkutatók is – könnyen eltévednek az eltérő értelmezések között. A diskurzuselemzés a XX. századi filozófia úgynevezett *nyelvi fordulat*¹ következménye. A nyelvi fordulat pedig annak belátását hozta, hogy a nyelv nemcsak tükrözi és leírja a nyelvtől független világot, hanem formálja is. A nyelvi fordulat alapvető módszertani változást is hozott. Ahogy Szabó Márton és nyomában Glózer Rita írja: „*a társadalomtudományokat nem csupán az elméleti alapvetést, a tudományos szemléletmódot tekintve befolyásolta a lezajlott nyelvi-hermeneutikus fordulat, hanem radikális változásokat idézett elő a kutatásmódszertan*

terén is. A paradigmaváltás hatására átalakult a tudományos tény fogalma: a nyelvközpontú társadalomtudomány számára a vizsgálható tény már nem az objektív állapotok, intézmények, cselekvések jelentik, hanem a tudatban, nyelvben, a beszédben, a szövegben interpretált objektív valóság.”² A valóságot tehát értelmezendőnek kell tekinteni, a jelentést nem nyilvánvalónak, hanem kibontandónak. „*Ez a megismerendő társas valóság a kutató számára már nem kínál eleve adott és vitathatatlan igazságokat, ezért az értelmezés nem törekedhet kizárólagosságra és egyedüli érvényességre. A nyelvi fordulat hatására a tudományos igazság fogalma is átalakult: a nyelvközpontú elemző-értékelő módszerek az igazságot immár hatalmi kategóriának tekintik, és azt vizsgálják, mely szereplők hogyan igyekeznek különféle diskurzusok és narratívák révén magukat az igazság birtokosaiként feltüntetni.*”³ Terrell Carver – a politikaelmélet professzora a Bristoli Egyetemen – munkáiban pontosan erre kérdezett rá: „*ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni*”⁴ Az éber olvasó természetesen azonnal észreveszi,

¹ A nyelvi fordulat (linguistic turn) kifejezés Richard Rorty-tól származik. *The Linguistic Turn. Recent Essays in Philosophical Method*. Szerk. Rorty, Richard. Chicago – London, University of Chicago Press, 1967.

² Glózer Rita: Diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban. *Szabaddolcsészet*, 2006. <https://mmi.elte.hu/szabaddolcseszet/mmi.elte.hu/szabaddolcseszet/indexda19.html> (Letöltés ideje: 2026. február 10.); Szabó Márton: A politikai szemantika lehetőségei. A társadalomtudományok nyelvi-konstruktív fordulata és a politológia. In. Szabó Márton: *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról*. Budapest, Scientia Humana, 1998, 280–309.

³ Glózer *i. m.* 2006.

⁴ Carver, Terrell: Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. *Politikatudományi Szemle*, 2004/4, [143–148.] 146.

hogy a nyelvi fordulat lehetővé tette olyan – témánk szempontjából kulcsfontosságú – fogalmak újszerű megközelítését, amilyen a „hatalom” vagy az „igazság”.

Ezzel el is érkeztünk a következő lépéshez, a diskurzuselemzéshez. Ugyanis ha elfogadjuk, hogy a nyelv nemcsak leírja, de formálja is a társadalmi valóságot, akkor a kutatónak – jelen esetben a történésznek – nemcsak a jelentést, hanem a jelentésadás valóságteremtő gyakorlatát is érdemes vizsgálnia. Mert – ahogy korábban írtam – egy szöveg keletkezésének körülményei gyakran többet mondanak el a készítőről, mint maga a szöveg. Ehhez persze elengedhetetlen a források tisztelete és megismerése, a forrásokhoz való hűség az olyan forrásközlő kiadványok megismerésén keresztül, amilyen például a Retörki által 2023-ban kiadott *Hatalmi grémium. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei (1989. február 3. – 1989. június 9.)* című kötet.

A nyelvi fordulat után létrejött ugyan a diskurzuselemzés módszertanának elméleti keretrendszere, de ehhez a különböző társadalomtudományi hagyományokkal érkező kutatók különbözőképpen viszonyultak. Erre ebben a dolgozatban nem térek ki, viszont azoknak az olvasóknak, akiket ez érdekel, javasolom Virág Attila és P. Szilcz Dóra kiváló, közérthető és magyar nyelven olvasható tanulmányait a különböző elméletek és módszertani gyakorlatok áttekintéséről.⁵ Én a továbbiakban

Michel Foucault mondataiból indulok ki, aki szerint a diskurzus „a vágy tárgya”, és „a történelem szüntelenül arra oktat minket, hogy a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dúl a küzdelem; tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani”.⁶ Megnehezíti a dolgunkat, hogy a diskurzus kifejezés magyar fordításban egyszerre jelenthet előadást, beszédet, közlést és szöveget is, de egy adott tárgyról folyó vita vagy párbeszéd összefoglaló megnevezése is lehet. Van, aki az írott és az elmondott szöveg közötti megkülönböztetésre használja; van, aki szövegek összefüggő rendszereként tekint rá; van, aki átfogóbb, adott téma szempontjából releváns szövegek, események, viszonyok összességéként tárgyalja. Én a következőkben diskurzusnak nevezem a nyelvhasználat, a szövegek és a társadalmi gyakorlatok összefüggő rendszerét, amely meghatározza, hogy egy adott korban és közegben mit, hogyan és ki mondhat el, milyen kijelentések számítanak „igaznak”, mi marad kimondatlanul, milyen kijelentések jöhetnek létre és milyenek nem. Írásom központi kérdései: Alkalmazható-e a diskurzuselemzés általában a történettudományban és különösen a szocialista rendszerek – ezen belül a magyar államszocializmus, kommunizmus – kutatásához? Ezek a kérdések azért merülnek fel egyáltalán, mert az egyén és a hatalom viszonyának nyelvi fordulat utáni, tehát a hatalom diskurzusokat termelő és szabályozó gyakorlatát vizsgáló módszereit előszeretettel használják az elnyomók versus

elnyomottak ideológiailag terhelt fogalmi keretei között. A kritikai társadalomtudományok marxizmus felől érkező kutatói a hatalmat klasszikus osztálykategóriák szerint írták le, később a poszt- és neomarxistáknál ezt részben felváltotta az identitás alapú megközelítés. A diskurzuselemzés kétségtelenül jelentős baloldali intellektuális előzményekkel rendelkezik, hiszen – például a kritikai diskurzuselemzés – deklaráltan elkötelezett a társadalmi egyenlőtlenségek és igazságtalanságok leleplezésében és kritikájában.⁷ Meggyőződésem szerint azonban a diskurzuselemzés nem szükségszerűen ideologikus.

Az alábbi összefoglaló nem egy részletes diskurzuselemzés, inkább egy olyan összegzés, aminek igazolnia vagy cáfolnia kell azt a tételt, hogy a diskurzuselemzés eredményesen alkalmazható egy konkrét történeti esemény – jelen esetben ez az 1989-1990-es átmenet – vizsgálatában. Az 1989-es átmenetet analógiaként használva ez azt jelenti: az igazi hatalom az, hogy definiálhatjuk a múltat, és megszabhatjuk az elgondolható jövő kereteit és játékszabályait. Mert ahogy a Foucault-i idézet is állítja, a hatalom nem mindig anyagi természetű. Ez az írás illusztrálja a társadalmi valóság megkonstruálásának és az átmenet domináns értelmezésének folyamatát: jelen esetben azt, hogy a Kádár-rendszer hatalmi elitjének egy része átalakította a baloldali rendszerkorrekciós diskurzust a rendszer megváltoztatását célzó liberális diskurzussá – annak érdekében, hogy a régi rendszerben felhalmozott hatalmi tőkét és pozícióit

⁵ P. Szilcz Dóra: *Kritikai diskurzuselemzés. Egyetemi jegyzet*. Budapest – Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2018.; Virág Attila (2014): *Diskurzuselemzés a politika- és vezetéstudományban*. *Discourse analysis in the political and management sciences. Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 2014/3, 30–38.

⁶ Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. In: Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Vál. és ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 50–74.

⁷ van Dijk, Teun Adrianus: *A kritikai diskurzuselemzés elvei*. In: *Szövegálmotatók a politikára - Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Szerk. Boda Zsolt – Kiss Balázs – Szabó Márton. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2001, 442–477.

átmentesse az új rendszerbe –, és felvillantja néhány elemét a diskurzus működési mechanizmusának, létmódjának.

Az átmenet domináns diskurzusa szerint 1989-re a rendszer, amiben éltünk, önértelmezése szerint a harmadik nagy rendszerkorrekciós kísérlet végére készen állt arra, hogy megszabaduljon névadójától, Kádár Jánostól és az ő problémás örökségétől. A generációs nyomás szinte minden fontos pozíciónál megjelent, sőt, elérte a hatalom legmagasabb csúcsát is, hiszen Kádár János 1988-ban megbukott. A korszak legjellemzőbb szava a „reform” volt. A reform azonban nem egyszerűen változást, a változtatás igényét vagy ígérését jelentette. A kifejezés mögött hosszú évtizedek politikai munkája húzódott meg. Olyan politikai program bontakozott ki, amely vörös fonalként végighúzódott a rendszer 1953 utáni történetén. Ekkor volt ugyanis az első rendszerkorrekciós kísérlet, ami 1953-tól 1955-ig, Nagy Imre első miniszterelnökségének végéig tartott. Ez mutatta fel először – saját megfogalmazása szerint – az „emberi arcú szocializmus” ígérését, és termelte ki a rendszer megreformálásán dolgozó közgazdászok első generációját. Ők voltak azok, akik már az ötvenes évek végén elkezdtek dolgozni a második, átfogó rendszerkorrekciós kísérlet, az „új gazdasági mechanizmus” tervrajzán. Ez tehát – ismétlem, a rendszerváltást közvetlenül megelőző pillanatban érvényes önreferenciális közelmúlt-történet – a sikeres kádári konszolidáció és felzárkózás időszaka, melyet végül a korlátolt brezsnyevi politika zárt le. Tehát a szovjet gerontokrácia szűklátókörűsége és a kádári életszínvonal-politika a nyolcvanas évek

közepére válságba juttatta a rendszert, amelynek egyetlen reménye maradt: a fiatal technokrata politikai és médiaelit hatalomra jutása a harmadik nagy rendszerkorrekciós kísérlet eredményeként. Ez az elit – önértelmezése szerint – megszabadult a szocializmus marx-lenini változatának ideológiai kötöttségeitől, és koalícióképes volt a rendszerkorrekciós küzdelmekben edződött közgazdászokkal, az 1968-as csehszlovákiai szovjet beavatkozás miatt kiábrándult marxistákkal, illetve a perifériára szorult baloldali ’56-osokkal. A koalíció közös nevezőjét pedig a rendszerkorrekciós gondolkodás megszületésének pillanata, Nagy Imre kormányának 1953. július 4-i megalakulása, sőt, nem túlzás kijelenteni: Nagy Imre személye jelentette. Ez lehetőséget adott 1956 átkeretezésére, ezzel együtt a régi politikai és médiaelit diszkreditálására. A felvázolt rendszerkorrekciós reformdiskurzus 1989 elejére lényegében egyeduralmódóvá vált. Erejét három tényező adta: a gorbacsovi peresztrojka, a mindent átítató, felülmúló médiatámogatás és a meritokratikus generációs nyomás. Biztos vagyok benne, hogy néhány olvasó most felkapta a fejét, mert nem ért egyet azzal, hogy a Kádár-rendszer meritokratikus lett volna. Alapvetően nem is volt az, hiszen a rendszer fennállásának legvégéig – 1989 májusáig – érvényben volt a nómenklátúra, az a szabályrendszer, amely meghatározta, hogy melyik tisztségbe melyik pártszerv volt jogosult a kinevezésre. Állításom mindössze annyi, hogy a nómenklátúra és a kontraszelekció mellett megjelent a meritokratikus szempont is a káderpolitikában, de a szűken vett politikai mezőn kívül is.

A diskurzus tanulmányozásának ezen pontján egy fontos mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet, ez pedig a diskurzus szabályozó – jutalmazó és büntető, kizáró – eljárásainak rendszere. A diskurzust ugyanis nemcsak termelni, újratermelni kell, hanem szabályozni is: kigyomlálni belőle az oda nem illő elemeket, illetve beemelni, kanonizálni az azt erősítő elemeket. A diktatórikus rendszerekben a diskurzusok szabályozása gyakran erőszakkal történik. Erre könnyen találunk is példát: ha a november 4-e utáni kádári, 1956-ról szóló diskurzus változását említem, nyilván mindenki számára érthető, mire utalok. A diskurzus kereteit, fogalmi készletét az MSZMP párt-határozatai jelölték ki. Az ettől való eltérés súlyos büntetést vont maga után. Az erőszak már a rendszerkorrekciós gondolkodás korai fázisában is jelen volt. 2019-ben a neves közgazdász, Kornai János így emlékezett vissza az 1957-ben a Közgazdaságtudományi Intézetben folyó vitákra: *„Ezek a viták nem hasonlíthatóak ahhoz, mint amikor manapság a közgazdasági mainstream egy hívének kritikus fenntartásai vannak egy közgazdasági tétellel szemben. Nem békés, elméleti viták folytak akkoriban, hanem kíméletlen harc. Javában folytak a letartóztatások.”*⁸ Ez persze elég szélsőséges – bár a diktatúrákban egyáltalán nem ritka – módja a diskurzus szabályozásának, és nem is mondható különösebben hatékonynak, hiszen a kollektív emlékezetre nincs hatása. De a célja nem is a hatékonyság, hanem a hatalmi erőszak legitimitációjának a bemutatása. Az 1956-ról szóló diskurzus esetén nem sok esély volt a kollektív emlékezet és a hivatalos emlékezetpolitika közötti szakadék áthidalására, és ez

⁸ Kornai János: *A Közgazdaságtudományi Intézet 1990 előtti történetéről*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019, 22.

– legalábbis az első nyilvánosságban – nem is történt meg egészen az 1989. január 28-i Pozsgay-interjúig. Szekér Nóra ugyanakkor emlékeztetett arra a fontos tényre, hogy a monolit diskurzusból elmozdulást jelentett Kádár János 1972-ben, a 60. születésnapján elmondott beszéde, amelyben a hivatalos – szóhasználat szerint „tudományos” – megfogalmazás mellé beemelt egy másikat is:⁹ „1956-ban súlyos, kritikus helyzet állt elő, amelynek tudományosan az ellenforradalom a megnevezése. Mi tudjuk, hogy annak, ami 1956-ban történt, ez a tudományos meghatározása. De van más fogalom is, amit mindnyájan elfogadunk: az egy nemzeti tragédia volt.”¹⁰ Ez az apró momentum rámutat arra is, hogy Kádár, a legitimitása szempontjából kulcsfontosságú események megítélésében kizárólag magának vindikálta a jogot a diskurzus kereteinek kijelölésére.

A rendszer fenntarthatóságáról szóló diskurzus esetében viszont másként működött a szabályozás. A rendszerkorrekciós beszéd magas absztrakciós szinten zajlott, a rendszer elmélete felől közelített a problémához. Ebben a regiszterben nem jelentek meg a hétköznapi problémái, nem jelent meg sem az erőszak, sem a szabadsághiány. 1989-ben a reformer diskurzusközlés úgy tartotta, hogy a rendszer – a „létező szocializmus” – nem feltétlenül rossz, csak korrekcióra, reformra szorul. Ez a korrekció folyamatos, hiszen lám, nincsenek már sortüzek, „adminisztratív eszközök” is csak elvétve. A korrekció iránya pedig egyértelmű: a „demokratikus szocializmuson”, „modellváltáson” és a „békés, jogállami átmeneten” kell nyugodnia.

A rendszerváltás még nem szerepelt a napirenden. Olyannyira nem, hogy a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az 1989. június 13-án kezdődött és 1989. szeptember 18-án befejeződött Nemzeti Kerekasztal tárgyalások során egyszer sem hangzott el a rendszerváltás vagy rendszerváltozás kifejezés.¹¹ De a *Népszabadság* cikkeiben sem írták le május előtt, utána is csak elvétve. Nem beszélve arról, hogy ha leírták, akkor sem volt biztos, hogy pozitív összefüggésben.

Nehéz pontosan megmondani, hogy a rendszerkorrekciós gondolkodás mikor ért véget. A diskurzus változásában az mindenestire tetten érhető, hogy 1989 októberének elején, az MSZMP MSZP-vé átalakulásakor még jelen volt. De mintha október végére, a Magyar Köztársaság kikiáltásakor és az új Alkotmány bevezetésekor már eltűnt volna. Az éppen megalakuló utódpart, az MSZP még azt hirdette, hogy „demokratikus szocializmust” akar, míg az 1989-es, ideiglenesnek szánt Alkotmányban már a politikai egyeztető tárgyalásokon kialakult tétel szerepelt: „A többpártrendszer, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg.”¹² Ez már egyértelmű szakítást jelentett a rendszerkorrekciós terminológiával, de tartalmazta azt a posztkommunista elitnek oly fontos kompromisszumot, amely büntetlenséget ígért a hatalom korábbi birtokosainak a „jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében”.

A Magyar Népköztársaság október 23-i megszűnésének idejére a szocializmus folyamatos újratervezéséről szóló beszéd elveszti domináns pozícióját, a rendszerkorrekció helyét a rendszer leváltása, vagyis a rendszerváltás diskurzusa veszi át. Szeretném hangsúlyozni, hogy a rendszerkorrekciós diskurzus 1989-ben egyáltalán nem szűnt meg, legfeljebb elhalkult. (De kérem a tisztelt Olvasót, hogy figyelmesen nézzen körül, mert úgy tűnik, hogy ismét erősödőben van, és nem csak Magyarországon.) 1990 tavaszán a „vágy tárgya”, a hatalom forrása már nem a leghatékonyabb – bármit is jelentsen ez – szocializmus-modell ígérete, hanem a rendszer leváltása módjának a megtalálása lesz. Nagyon fontos különbség a rendszerkorrekciós és rendszerváltó diskurzus között, hogy míg a rendszer korrekciójáról való gondolkodásban a politikai és médiaeliten kívül nagy számban részt vettek a gazdasági, kulturális és tudományos mező szereplői is, addig a rendszerváltás diskurzusának kérdése leszűkült a politikai főhatalom megszerzésének legitimitációs kérdésévé. Ez sem kevés, hiszen a diskurzusok létrehozásának, fenntartásának és szabályozásának továbbra is fontos, sőt elsődleges terepe maradt a tágran értelmezett politikai mező. Gondoljunk csak az 1990-ben a nyilvánosságban már egyre erősebben megjelenő antiszemizmus vádakra, amelyek elsősorban ebben a térben jelentek meg. De a diskurzus termeléséhez immár be kellett lépni a politikai mezőbe.

A rendszerváltásról szóló domináns diskurzus kialakulását már nem fogjuk végigkísérni, mindössze egy 1990 elején megjelent

⁹ Szekér Nóra: Záróakkord – nyitószólam. 1989. október 23. a Köztársaság kikiáltásának napja az MSZMP perspektívájából. *Rendszerváltó Archívum*, 2016/1, [9–25.] 16.

¹⁰ Idézi Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel*. Budapest, Magvető, 1982, 221–222.

¹¹ A rendszerváltás forgatókönyve. *Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 6. kötet. Dokumentumok. a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások politikai munkabizottságainak jegyzőkönyvei*. Szerk. Kalmár Melinda – Révész Béla. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000, 761.

¹² A Magyar Köztársaság Alkotmánya. <https://alkotmanybirosag.hu/alkotmany-1989/> (Letöltés ideje: 2026. február 10.)

Népszabadság-interjút emelek ki. Visszatekintve szinte hihetetlen, de ekkor, 1990. március 10-én, két héttel az első szabad választások előtt talált alkalmat először az ekkorra a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Lapjából Szocialista Napilappá avanszált *Népszabadság* arra, hogy a legnagyobb ellenzéki erő miniszterelnök-jelöltjével interjút készítsen. (Nota bene: Kis Jánosra, a másik nagy ellenzéki párt, az SZDSZ elnökére is csak március 20-án került sor.) Ebben az igencsak ellenséges interjúban Antall József sok fontos kérdést igyekezett tisztázni, és kitért egy akkor látszólag jelentéktelen szemantikai kérdésre is: különbséget tett a rendszerváltás és a rendszerváltozás között. A politikai versengésben fontos szerepe van a politikai ellenfelektől való megkülönböztethetőségnek. 1990 tavaszán két nagy ellenzéki párt látszott esélyesnek a választási győzelemre: a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége 1990 márciusában fej-fej mellett állt a közvéleménykutatások szerint. A Szabad Demokraták 1989 áprilisában megjelentették politikai programjukat a „Rendszerváltás Programja” címmel, amivel lényegében lefoglalták a rendszerváltás kifejezést, amit azután természetesen már a választási küzdelemben fel is használtak. Radikális fordulatot, megalkuvásmentes rendszerváltást ígértek és ellenfeleiket – elsősorban legfőbb riválisukat, az MDF-et – kollaborációval és az MSZP-vel való kiegyezéssel vádolták. Antall Józsefnek, mint a választási lista vezetőjének, az MDF miniszterelnök-jelöltjének tehát válaszolnia kellett az SZDSZ területfoglalására. A rendszerváltozás kifejezés használata esetén azonban azt hiszem, nem pusztán

erről van szó. Úgy vélem, Antall József sejtette, hogy az akkori állás szerinti rendszerváltás-diskurzus dominánsá válásának súlyos következményei lennének. Az egyik ilyen nyilvánvaló következmény az lehetett volna, hogy megteremti a rendszerváltás körüli egyetértés hamis illúzióját, és a békés átmenet ígéretével előre kitilt a diskurzusból olyan fontos kérdéseket, amilyen a számonkérés vagy a kárpoztás. Antall József aggodalma – ha valóban ettől tartott – jogos volt. Volt már nem sokkal korábbról egy rossz tapasztalata: az, ami Nagy Imre újratemetésekor történt. Ezt az eseményt az állampárt és a Történelmi Igazságtétel Bizottsága sikeresen keretezte a nemzeti megbékélés napjaként, az MSZMP reformereit pedig megtette Nagy Imre politikájának örökösivé.¹³ Antall József pontosan tudta – ha máshonnan nem, hát az MDF-en belüli vitákból biztosan –, hogy a rendszerváltás ilyen lefolyását korántsem övezi konszenzus. Úgy vélem, a dominanciára törekvő diskurzus szorításából ezzel a nyelvi fordulattal próbált kiszabadulni. A rendszerváltás-rendszerváltozás és a később megjelenő rendszerváltoztatás szavak használata mindazonáltal nagyon esetleges az átmenet diskurzusában, a legtöbben – résztvevők vagy a témával foglalkozó kutatók, újságírók – saját szóhasználatukban nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget ennek, akár egy szövegen belül eltérő módon hivatkozzák. Ám aki tudatosan, következetesen a rendszerváltozás vagy a rendszerváltoztatás kifejezéseket használja, arra érdemes úgy tekintenünk, hogy szándékosan tart távolságot az 1989-es átmenet domináns értelmezésétől, és ehhez az Antall Józseftől kapott segítséget

használja. Teszi ezt pedig azért, mert mint Antall József 1990-ben, szabadulni szeretne annak szűkre szabott kereteitől.

Az elmondottak reményeim szerint alátámasztják a feltételezést, hogy a diskurzuselemzés fontos kiegészítője lehet egy adott korszak kutatásának. A hatalom – akár baloldali – megszerzésének és megtartásának módja ugyancsak hatékony lehet, ha a diskurzusai segítségével sikeresen szabályozza az elképzelhető valóság, cselekvés normatív kereteit, a keretek átlépéséhez pedig megfelelő szankciókat, büntetést rendel. Ezek a komplex diszkurzív eljárások nehezen hozzáférhetők, de szerencsére a feltárásukra alkalmazott eljárások módszertanilag meglehetősen kidolgozottak. A következetesen alkalmazott elemzés hangsúlyt fektet a diskurzus és a szélesebb társadalmi struktúrák, intézmények, valamint a társadalmi gyakorlatok közötti kapcsolatra. Vizsgálja, hogyan alakítják a társadalmi tényezők a nyelvhasználatot, és fordítva, hogyan formálja a nyelvhasználat a társadalmat. Azonosítja a diskurzustársaságokat és diskurzusköalicciókat, szem előtt tartva, hogy azok dinamikus változnak. Felismeri, hogy a diskurzus nem vákuumban jön létre, hanem mindig egy adott történelmi időszakban és kulturális háttérrel. A szövegek és események elemzésekor figyelembe veszi a múltbeli és jelenlegi kontextust a jelentés teljes megértése érdekében. A nyelvet a társadalmi gyakorlat egy formájának tekinti, amely egyszerre tükrözi és alakítja a társadalmi valóságot. Ha így járunk el, az eredmény sem marad el.

¹³ Erről a folyamatról lásd Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód – Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 2014.

Soltész Márton

Az ördög *Pravdát* olvas

Nagy Péter irodalomtörténész találkozásai Arthur Koestlerrel

„A pártos ember nem bűnös-ként vagy gazemberként tekint önmagára, hanem altruista-ként és idealistaként. És bizonyos megszorításokkal tényleg azok is. Az egyetlen gond az, hogy altruizmusuk pusztán magasabb szintű önzés, s az eszmény, melyért sok esetben még az életüket is hajlandók kockára tenni, csupán jó színben feltüntetett csoportérdek és pártszenvédély.”

(Aldous Huxley: *Loudun ördögei*)¹

Eredetileg azt a kissé tág és fellengzős munkacímét adtam a készülő írásomnak és annak alapjául szolgáló konferencia-előadásomnak,² hogy *Arthur Koestler, az író*. Szerencsémre a 2025. október 1-jén megrendezett *Arthur Koestler – Diktatúrák krónikása* című konferencián előttem szólók, mindenekelőtt Koestler és Orwell monográfusa, Körmendy Zsuzsanna³ és a jeles germanista-műfordító, Kerekes Gábor tanár úr⁴ e kérdést mind az életmű, mind az életút vonatkozásában alaposan körüljárták. Szintézis helyett tehát inkább az analízis útját választottam.

Valójában egyetlen kérdésről fogok csak beszélni: hogyan találkozott a Szovjetunió kelet-európai csatlósállamainak egyik tipikus kommunista elitértelmiségije, a Magyar Tudományos

Akadémia rendes tagjaként elhunyt Nagy Péter irodalomtörténész a *Darkness at Noon* című regénnyel, illetve hogyan egyengette később magyarországi megjelenésének útját. És főként: miért? Büntudatból? Értékorientált attitűdje okán? A diszkontinuitás elvének lelkes híveként? A levéltári források és az életrajzi összefüggések alapján talán megkísérelhetem a választ a fenti fölvetésekre.⁵

Mindenekelőtt adja magát a kérdés: honnét e különös téma-választás? 2013 és 2016 között az MTA Könyvtár Kézirattárának munkatársaként nekem jutott az a nem éppen könnyű, ám annál izgalmasabb feladat, hogy a sokak által gyűlölt, sőt egész egyszerűen „gyilkosnak” titulált irodalomtörténész akadémikus terjedelmes kéziratos hagyatékát

feldolgozzam. Nem merülnék most el a közel 40 doboznyi, több tízezer tételt tartalmazó anyag ismertetésében, hiszen úgyis mindenkit az érdekel: miért nevezték Nagy Pétert gyilkosnak. Öncélú kitérőnek tűnhet, de még véletlenül sem az, úgyhogy elmesélem.

Nagy Péter 1920-ban született Budapesten. 1938-ban felvették a pesti bölcsészkar magyar-francia szakára. Egyetemi éveit alatt a kor elitintézménye, az Eötvös Kollégium tagja volt. 1942-ben szerzett tanári diplomát, majd 1943 és 1945 között posztgraduális képzésen vett részt a Genfi Egyetemen. Itt kapcsolódott be a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front svájci szervezetének munkájába. Ezt az illegális kommunistákból és más antifasiszta aktivistákból álló

¹ Huxley, Aldous: *Loudun ördögei*. (Ford. Czigányik Zsolt) Budapest, Cartaphilus, 2011, 31.

² Jelen tanulmány korábbi változata előadásként elhangzott 2025. október 1-jén, a Kertész Imre Intézet és a Kommunizmuskutató Intézet által közösen megrendezett *Arthur Koestler – Diktatúrák krónikása* című nemzetközi konferencián.

³ Vö: Körmendy Zsuzsanna: *Hódolat George Orwellnek, a huszadik század lelkiismeretének*. Szerk. Schmidt Mária. Budapest, XX. Század Intézet, 2003. illetve: Körmendy Zsuzsanna: *Arthur Koestler: Harcba a diktatúrákkal*. Szerk. Schmidt Mária. Budapest, XX. Század Intézet, 2007.

⁴ Kerekes Gábor: Es ist Nacht. Politik und Ideologie in Arthur Koestlers Roman *Sonnenfinsternis*. In: *Literatur und Ideologie. Narrative der Macht und Gewalt in der österreichischen Literatur*. Hrsg. Aleksej Burov, Maria Endreva, Jelena Spreicer. Wien, Praesens, 2025, 19–38.

⁵ A kutatás a későbbiekben kiterjeszhető volna más kortárs irodalmárok pályaképére is – mindenekelőtt Vezér Erzsébet (1915–2003) irodalomtörténész Koestler-élményeire utalnék. Vö. Vezér Erzsébet: *Az ismeretlenbe kilőtt nyíl nyomában. Arthur Koestler útja. Nagyvilág*, 1984/8, 1228–1241.; illetve Vezér Erzsébet: *„Szeretném magam megmutatni”*. Budapest, Seneca, 1999, 171–172.

csoportot történetesen Szőnyi Tibor⁶ vezette – a későbbi Rajk-per negyedrendű vádlottja. Egy vérbeli Koestler-hős, akinek 1949-ben testét-lelkét-szellemét péppé zúzták az ÁVO smasszerei.

Nagy Péter – különböző álneveken – állandó szerzője Genfben az *MNFF Közleményei* című tamizdatnak⁷. Mint utóbb, *Levelek Piroskának* című (az 1980-as évek második felében született és az MTA KIK Kézirattárában letétbe helyezett) memoárjában⁸ visszaemlékezett: 1945 nyarán, a Nemzetközi Vöröskereszt autókaravánjával már *flamboyant* kommunistaként tért haza Svájcból. Azonnal belépett a pártba. Ősztől a Külügyminisztérium jogi, majd politikai osztályának munkatársaként folytatta pártmunkáját. Utóbbi minőségében beosztottja lett annak a Heltai Györgynek,⁹ aki a Rajk-per egyik mellékperében játssza el majdan a reá osztott szerepet, s akinek Csalog Zsolt által mesterien megírt dokuportróját 2018 tavaszán adtam közre a Magvető Kiadó *Tények és Tanúk* sorozatában.¹⁰ Egy újabb koestleri figura!

Mint ismeretes, külügyi pályafutásának csúcán, a kairói magyar követség ideiglenes ügyvivőjeként¹¹ Nagy Péter

tevélegesen szerepet vállalt a követiséget vezető Csornoky Viktornak, Tildy Zoltán köztársasági elnök vejének lebuktatásában és hazacsalásában.¹² 1948. július 23-án a Budapestre érkező diplomatát Molnár Erik külügyminiszter irodájában Péter Gábor és Heltai György személyesen tartóztatja le. Kémkedés és hazaárulás vádjával kötél általi halálra ítélik, és a „népi demokrácia” nagyobb dicsőségére december 6-án fel is akasztják. Hamarosan Nagy Pétert is hazarendelik. Jól végzett munkájáért a Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozatával tüntetik ki.¹³

Katona Ferenc kollégám filológiai igényű összefoglalója szerint „Csornoky azt próbálta megszervezni, hogy Tildy Zoltán hivatalban levő köztársasági elnökként távozzék Magyarországról, és ezzel felhívja a világ figyelmét a magyarországi helyzet tarthatatlanságára. A tervről többekkel tárgyalt, levelezett.”¹⁴ A hazaárulásra, a vádiratban szereplő „kairói ellenkormány” megszerzésére azonban mind a mai napig nem állnak rendelkezésre perdöntő bizonyítékok. Tildy, ha tudott is veje buzgólkodásairól, a források egybehangzó tanúsága szerint inkább ellenezte azt – korjellemző képpel élve: nem kívánt

kötélnek állni. Hogy bölcsességből-e vagy gyávaságból? – számunkra most lényegtelen.

Sokkal fontosabb Nagy Péter eljárásának értékelése. Arról a jelenségről van itt szó ugyanis, amelyet a legpregnansabban éppen Arthur Koestler fogalmazott meg *Arrow in the Blue (Nyílvevő a végtelenbe)* című memoárjában. „Annak a szellemisége – írja –, aki zárt gondolkodási rendszeren belül él, legyen az kommunista vagy akármi más, egyetlen képben összefoglalható: mindent be tud bizonyítani, amit elhisz, és mindent elhisz, amit be tud bizonyítani.”¹⁵

Nagy Péter ítélete Csornoky bűnösségét illetően haláláig változatlan maradt. Amint az a *Levelek Piroskának* című memoár vonatkozó fejezetében feketén-fehéren olvasható: „meg voltam győződve róla, mert hinni akartam benne”.¹⁶ Vagyis a párt indoktrinációja és a neofita kommunista vakbuzgalom kettőse hitette el az ekkor mindössze 28 éves külügyérrel (akit, félreértés ne essék, kifejezetten a Tildy-vej megfigyelése céljából küldtek Rákosiék Kairóba), hogy egy bűnözőt kell nyakon csípnie. Ám a fikció-valóság viszony örök természete szerint a vélt „tettes”

⁶ Szőnyi Tibor (1903–1949) ideg orvos, a második világháború alatt a svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front vezetője. 1949. május 16-án letartóztatták. A Budapesti Népbíróság 1949. szeptember 24-én halálra ítélte, a NOT október 14-én helyben hagyta a határozatot, másnap kivégezték.

⁷ *tamizdat*: olyan külföldön, jellemzően nyugati országokban megjelent publikáció, amelynek behozatalát, terjesztését a szocialista blokkon belül tiltották.

⁸ MTA KIK Kt. Ms 2588/1 Nagy Péter: *Levelek Piroskának. Emlékeim*. [Letétbe helyezett memoár gépirata autográf javításokkal, 492 fólió, 1991.]

⁹ Heltai György (1914–1994) jogász, kommunista politikus. 1945-től az MKP megbízásából a Külügyminisztérium igazolóbizottságának elnöke, majd Kertész István Békeelőkészítő Osztályán, 1945 és 1948 között pedig az intézmény Politikai Osztályának vezetőjeként tevékenykedik. 1949. augusztus 20-án letartóztatják, s a Rajk-per egyik mellékperében (a Pálóczi-Horváth György és társai ügy vádlottjaként) 1950. november 29-én, majd másodfokon 1951. január 12-én jogerősen tízévi fegyházbüntetésre ítélik. Csupán 1954. szeptember 4-én szabadul (1955. április 18-án rehabilitálják), s hamarosan csatlakozik Nagy Imre köréhez. 1956-ban az utolsó Nagy Imre-kabinet külügyi államtitkára. 1957-ben az USA-ba emigrál.

¹⁰ Csalog Zsolt: *Hogyan kell forradalmat csinálni? Heltai György portréja*. S. a. r., jegyz., tan. Soltész Márton. Budapest, Magvető, 2018.

¹¹ *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*. Szerk. Baráth Magdolna – Gecsenyi Lajos. Tan. Baráth Magdolna. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015, 97.

¹² Csornoky Viktorról (1919–1948) és az ügyről lásd még: Szűcs András: *Az akasztófa két oldalán. Csornoky Viktor és Szász Béla*. Budapest, Unicus, 2007., Katona Ferenc: „Tevőleges részese voltam...” Nagy Péter akadémikus két emlékezése 1948-ra. 2000, 2014/12, 52–74.

¹³ Nagy Péter töredékes kéziratosa önéletrajza (a szerző birtokában).

¹⁴ Katona i. m. 2014, 67.

¹⁵ Koestler, Arthur: *Nyílvevő a végtelenbe*. Ford. Boris János. Budapest, Osiris, 1996, 289.

¹⁶ Katona i. m. 2014, 57.

lebuktatásával a leleplező maga vált tettessé, még ha áldozatának halálbüntetésére nem is számított.

Végül van itt még egy koestleri figura, akit eddig nem említettem, holott külügyi futárként ő csempészte haza a Nagy Péter és segítői által Csornokyék házvezetőnőjétől kicsalt, elsikkasztott, felbontott, majd gondosan visszazárt levelek, táviratok fotokópiáit. Szász Béláról,¹⁷ a *Minden kényszer nélkül*¹⁸ szerzőjéről van szó, akinek a Rajk-per egyik mellékperét előkészítő „nyomozati szakaszban” egyenként rugdosták ki a fogait, s akinek világot járt talpait addig gumibotozták az ÁVO-n, amíg alá nem írta a kívánatos vallomásverziót. Nagy Péter szerint '48 tavaszán még Szász Bélával eszelték ki, hogy magas állami tisztség ígéretével kéne hazacsalogatni Csornokyt. Vagyis, ha az utókor ítéletéből indulunk ki: Szász Béla, a későbbi áldozat ekkor még javában tettestárs volt.

Hogy a valódi bűnös ki volt? Joszif Visszarionovics Sztálin? Rákosi Mátyás? Az SZKP? A magyarországi vagy a nemzetközi politikai helyzet? A nagybetűs struktúra?

Esetleg maga a totalitárius eszme? Fogas kérdés.

És itt lép színre maga Arthur Koestler. Aki mindenki mást megelőzően mutatott rá, hogy a gonosz mint önhitt, vakbuzgó tettekézség és mint gyáva, önfeladó eszképzimus – a 20. századi emberben ugyanúgy benne lakozik, mint elődeiben. Csakis a tudás szabadsága és a szabadság tudatossága az, amely a bennünk élő Molochhal szembeállítható. Mert (amint azt Dosztojevszkijtől Kertész Imréig oly sokan kimondták): egyedül a szabad ember tud szeretni, irgalmazni, önmagáért és másokért felelősséget vállalni.

Márpedig Koestler a maga idejében szolt Nagy Péterhez is, Szász Bélához is. Mint ismeretes, a *Darkness at Noon* 1940-ben jelent meg először Daphne Hardy, az író élettársának angol fordításában.¹⁹ Nagy Péter a *Levelek Piroskának* tanúsága szerint csak 1947–48 táján olvasta e kulcsművet. Mondhatnánk: nyugat-európai utazásait tekintve gyanúsan későn – no de az igazság itt most lényegtelen; sokkal fontosabb a valóság, hogy

nagy ívű önéletrajzi narratívájában éppen a Csornoky-ügyhöz kapcsolta ezt a meghatározó olvasmányélményt.²⁰

Szász Béla és Nagy Péter – az illegális múlttal rendelkező, börtönviselt kommunista és a mindenre elszánt *flamboyant* pesti „úrifiú” – ezidőt amolyan mester-tanítvány viszonyba kerültek, és Szász futárútjai alkalomával el-elbeszélgettek a Nílus partján. „Egyik ilyen Nílus-parti sétán nagy vallomást tettem neki – azért a Nílus-parton, mert ott bizonyosan nem volt beépített mikrofon. Gondolom, lakásomon sem volt, de akkor már általános spionitiszben éltünk. Elmondtam neki, hogy most olvastam Arthur Koestler *Darkness at Noon*-ját. A könyv mélyen megrendített. Mert én is tudom, hogy Koestler renegát, tehát egy szavát se lehet hinni, hogy mindez kitalálás, rágalom,²¹ de mégis, a könyvnek megvan a logikája, legalábbis az írói logikája, s bár én is tudom, hogy mindez nem történt meg, arról meggyőződtem, hogy a rendszerben ennek a lehetősége adva van: nem lehetetlen, hogy ez vagy ilyesmi megtörténhessen. – Béla nem háborodott föl – jó tanító

¹⁷ Szász Béla (1910–1999) kommunista tisztségviselőt 1949. május 24-én tartóztatták le. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. november 29-én, majd a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én egyaránt tízévi fegyházbüntetésre ítélte. Szabadult 1954. szeptember 1-jén, a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta 1955. április 12-én. 1956-ban emigrált.

¹⁸ Szász, Béla: *Volunteers for the Gallows. Anatomy of a Show-trial*. Transl. by Kathleen Szász. New York, Norton, 1971. Első magyar nyelvű kiadása Krassó György szamizdat kiadójánál jelent meg: Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper körtörténete*. Budapest, M[agyar]. O[któber], 1984. Az első legális honi kiadás: Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története* [!]. Szerk. Antal László, jegyz., tan. Zinner Tibor. Budapest, Európa–História (Extra Hungariam), 1989.

¹⁹ A *Sonnenfinsternis* című német nyelvű variáns (amely a Hardy-féle angol változat visszafordítása) Lukin Gábor magyarításában *Napfogyatkozás* címmel jelent meg: Koestler Artúr: *Napfogyatkozás*. Ford. Lukin Gábor, kiad., utószó Márton László, bev. Dalos György. Budapest, Bibó István Közéleti Társaság, 2009. (Vö. Márton László: *Sötétség délben. Magyar Tudomány*, 2005/9, 1111–1124; Mesés Péter: Utószó. In: Arthur Koestler: *Sötétség délben. Regény. Az eredeti német kézirat alapján*. Ford. Mesés Péter. Budapest, Magvető, 2019, [295–299] 296. – A német variáns centrális szerepű napmotívumáról, illetve a *The Gladiators* és az *Arrival and Departure* című regényekkel mutatott tematikus rokonságáról: Kerekes i. m. 2025.) Az eredeti német kézirat csak 2015-ben került elő a zürichi Zentralbibliothek gyűjteményéből. Ma már (Mesés Péter tolmácsolásában) magyarul is olvasható: Koestler Arthur: *Sötétség délben. Regény. Az eredeti német kézirat alapján*. Ford. Mesés Péter. Budapest, Magvető, 2019.

²⁰ Gyanakvásunk nem alaptalan, hiszen a *Darkness at Noon* főhősét minden jel szerint Buharinról mintázta az író. Maga a Buharin-peranyag is megjelent – még 1938-ban – többek között oroszul és angolul (*Report of the Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet 'Bloc of Rights and Trotskyites.'* Heard before the Military Collegium of the Supreme Court of the U.S.S.R., March 2–13, 1938. Moscow, People's Commissariat of Justice of the U.S.S.R.). Ha Koestler olvashatta Buharin vallomását, olvashatta Szász Béla és Nagy Péter is, de a történetet csaknem biztosan ismerték mindketten. Lásd még: Crowe, David M.: *Stalin's Soviet Justice. "Show" Trials, War Crimes Trials, and Nuremberg*. Ed. David M. Crowe, London – New York, Bloomsbury, 2019, 31–77.; Körössi P. József: *Alkalmi látogató. Konrád György beszélget*. Budapest, Gondolat, 2024, 76–78.; Koestler, Arthur: *A láthatatlan írás. Az önéletrajz második része (1932–1940)*. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest, Osiris, 1997, 456–471.

²¹ Így gondolta ezt Lukács György, Jean-Paul Sartre és Simone de Beauvoir is (vö. Márton i. m. 1995.; Spira Veronika: Hol az Ígélet Földje? Arthur Koestler: *Sötétség délben. Műhely*, 1989/3, [71–78] 73.). Beauvoir-nak utóbb számos művét fordította magyarra Nagy Péter.

volt –, hanem elkezdett meggyőzni: igenis, a szovjet rendszerben mindez teljesen lehetetlen, ki van zárva, elképzelhetetlen, s ezt hosszan és meggyőződéssel magyarázta, amíg csak teljesen meg nem nyugodtam. Be kell vallanom, hogy ez az emlék ötlött föl bennem, amikor Béla egyetlen (s egyetlen jó) könyvét olvastam, a *Minden kényszer nélkül*. Mindaz, amit saját kálváriájáról leír, nemcsak bizonyosan hiteles és igaz, de íróilag is kitűnő, viszont amikor az elején arról bizonykodik, hogy ő már hazatérése pillanatától kezdve tudta, hogy a Rákosi-féle pártban minden tréfli, csak nevetni tudtam (s ez a többi részek iránti lelkesedésemet is némileg lohasztotta): élő tanú vagyok rá, hogy milyen hívő s milyen gyanútlan volt ő – tán a letartóztatása előtti percekig. Hiszen még amikor kikerült a külügyből, s a Földművelésügyi Minisztérium sajtóosztályát vezette, akkor is találkoztunk többször, s ugyanolyan lelkes és vak volt, mint én vagy más.²²

Nagy Péter bizonyos értelemben vak is maradt – miközben egy másfajta értelemben a *Darkness at Noon* egyszer s mindenkorra fölnyitotta a szemét.

Idejekorán megértett és megérezett valamit a totalitárius diktatúrák titkából, amelyet – s ez

messzemenően igazolja Koestler műfajválasztását – csakis a művészet, a fikciós parabola közvetíthet. A hithű kortársak, Heltai, Szász és mások későbbi tapasztalatai – ha csupán közvetve is – nagyrészt visszaigazolták a 28 éves külügyér gyanúját. Hiszen jól tudjuk: a Szovjetunióban lefolytatott kirakatpercek mintájára (oly sok „álmatlan éjszaka” után) „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, Rákosi Mátyás is megrendezte Budapesten a Rajk-percet és mellékperceit.²³ S amikor a gépezet beindult, bizony Nagy Péternek is volt félnivalója. Svájcban a Szőnyi-csoport tagja volt, Tiranából hazatérve közvetlenül Rajknak írt útbeszámolókat, sőt még a Csornoky-ügyben is összekapcsolta nevüket a korabeli arab sajtó.

Csakhogy Nagy Péter megúsza a Sztálin–Rákosi-féle tisztogatásokat. (Farkas Vladimir szerint kifejezetten a Csornoky-ügyben tanúsított vitézsége elismerésül,²⁴ noha valószínűbb, hogy azért, mert Gerő Ernő belső köréhez tartozott.) Hogy aztán tényleg csak háromszor viték-e be az Andrássy út 60.-ba, s megúsza-e néhány goromba szóval, amint azt visszaemlékezéseiben állítja, nem tudhatjuk. Ahogyan azt sem, hogy a Rajk-per nyilvános tárgyalásának rádiósugárzása idején valóban csak

egy kattanást lehetett-e hallani, amikor Földi Iván a tettestársak felsorolásánál Nagy Péter nevéhez érkezett. A lényeg, hogy a memoár szerzője mindezeket saját jogán állítja. Vagyis így védekezik és mentegeti magát – még az 1980-as évek közepén–végén, egy „halálom után Pirooska lányomnak átadandó” kikötéssel letétbe helyezett kéziratos testamentumban is.

Ebben az értelemben Nagy Péter halála percéig süket maradt Koestler üzenetére. Nem volt ereje szembenézni önmagával, mérlegre tenni saját egykori hozzájárulását a totalitárius struktúrához. Nem vonta le a konzekvenciákat akkor sem, amikor pedig már módja lett volna kilépni a „rendszerből” – ha másként nem, Heltai Györgyhez és Szász Bélához hasonlóan elhagyni az országot. S ide kapcsolnám azt is, hogy élete végéig nem érzett bűntudatot a Csornoky-ügyben – vagy ha érzett, azt következetesen tagadta.²⁵

Az '56-os emigráns Bíró András²⁶ a Heltai-portrékötet 2018-as *Litera*-vitáján – találó kifejezéssel – „funkcionális hipokrizisnek” nevezte a krónikus önbecsapásnak, az élethazugságnak, a szembenézés képtelenségének ezt a sajátos kényszerét.²⁷ S ahogy 1947–48-ban az ifjú külügyér

²² Katona i. m. 2014, 56.

²³ Lásd: Schmidt Mária: *Diktatúrák ördögsekerén*. Szerk., utószó Körmendy Zsuzsanna. Budapest, Magvető, 1998.; Zinner Tibor: „A nagy politikai affér”. *A Rajk–Brankov-ügy*. I–II. Budapest, Saxum, 2013–2014.

²⁴ Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart, 1990, 154.

²⁵ Amint arra Mórocz Gábor rámutatott: „Nagy Péter még 2006-ban is úgy állította be, mintha Csornoky Viktor elárulta volna a magyar államot, amikor angolszász politikai körökkel kereste a kapcsolatot, holott Csornoky kairói tartózkodása idején Amerika és Anglia még nem számított Magyarország »ellenségének«. Tildy Zoltán veje nem a Trumanékat gyűlölő kommunistákat képviselte, hanem a demokratikus Magyarországot, amelyet ő (a kommunistákkal ellentétben) nem szeretett volna elszakítani a nyugati világtól. Fölmerül a kérdés: hol történt itt árulás? Nagy Péter végletes cinizmusára és nihilizmusára vall továbbá, hogy utólag az »olyan olcsó volt [akkor] az élet« nyelvi fordulattal próbált felmentést adni önmagának. Ez azonban nem a történeti kontextusba helyezés igényének, hanem az őt idős korában, egykori tettei értelmezőjeként is jellemző immoralitásnak a megnyilvánulása volt.” Mórocz Gábor: Levél Soltész Mártonnak Nagy Péter 2006-os visszaemlékezéséről. [Magánlevél, gépirat, 1 főlíó, 2025. november 13.] A szerző birtokában.

²⁶ Bíró András (1925–2024) újságíró. Részt vett az antifasiszta ellenállási mozgalomban. 1948 és 1956 között a MADISZ Központi Külügyi Osztályán, a Külügyminisztériumban, az Új Magyar Könyvkiadóban, a SZOT Külügyi Osztályán és a *Népszava* szerkesztőségében dolgozott. 1956-ban a *Népakarat* alapítója és szerkesztője. 1957-ben Párizsba emigrált. Részt vett az emigráns Petőfi Kör és a Heltai György vezette Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet munkájában. Budapesten hunyt el.

²⁷ „A tulajdonságok nélküli ember mint forradalmár”. Beszélgetés Csalog Zsolt *Hogyan kell forradalmat csinálni? Heltai György portréja* című könyvéről. S. a. r., jegyz. Szmeskó Gábor. *Tiszatáj*, 2020/9, 39–57.; Soltész Márton: Domináns narrátor?! Adalékok

hagyta magát meggyőzni a Koestler-regény irracionális fantasztikumáról, úgy menekült a karrier csúcsait ostromló irodalomtudós élete végéig a fantasztikumhoz, amennyiben az „emberarcú szocializmus” reményével áltatta-győzködtte magát, s a tagadás, az önámítás esz-kozeivel igyekezett távol tartani magától a múlt démonait.

Másfelől Nagy Péter nagyon is meghallotta Koestler szavát, és hűséges maradt hozzá mindvégig. Az elsők között olvasta 1952-es *Arrow in the Blue* című memoárját, és 1964-es Szabó Dezső-monográfiájának egyik lábjegyzetében idézte is Szabó Dezsőre vonatkozó részletét.²⁸ Lektorként 1982-ben, majd '88-ban újra és újra szorgalmazta a *Darkness at Noon* kiadását (e jelentések

fönmaradtak hagyatékában²⁹), végül 1988-ban az első kvázi-legális, „nyomási engedély nélkül” megjelenő honi kiadás³⁰ utószavának szerzője lett.³¹ Megírva ezzel élete talán legőszintébb, legihletettebb és legvirtuózabb tanulmányát. Világosan látta és ki is mondta:

„Nyikolaj Szalmanovics Rubasov, a regény hőse a régi bolsevik vezetőgárda tagja volt. Alakja kétségtelenül magán hordozza Nyikolaj Buharin,³² s nagy valószínűséggel Fjodor Raszkolnyikov³³ vonásait, illetve korábbi életpályájuk jellemzőit.³⁴ Az ő magánélete is feloldódott a párt szolgálatában; nem ismert magasztosabbat, mint a célt, amelyet együtt kívántak megvalósítani. Ennek érdekében tudott kegyetlen és igazságtalan is lenni, de ellen tudott

állni a fasiszta börtönök minden kínzásának, kényszerének is. A regény annak a rejtélynek az írói megoldása, hogyan lehetséges, hogy ezek az emberek, az ilyen emberek végül is nyilvános tárgyaláson mindent vállaltak, a legabszurdabb vádakot is, s az ügyessel versengve mocskolták be magukat a kortársak káprázó szeme előtt.”³⁵

A Koestler-utószó ugyanakkor nem szaktörténeti munka, amit a hangvétel mellett a történeti-filológiai pontatlanságok egész sora jelez.³⁶ Sokkal inkább szenvedélyes számvetés szerzője saját kommunista hitével, a Nagy Imre-vonalat illető illúzióival, főként pedig a Kádár-érában változatlanul működő reflexeivel, félelmeivel és rendszerkonfor-

a Csalog–Heltai-kötet vitájának jegyzőkönyvéhez. *Tiszatáj*, 2020/9, 58–70.; Bíró András: *Hazajöttem*. Budapest, L'Harmattan, 2006 és Bíró András: *Kommunista voltam. A vakhittól az autonómiáig*. Budapest, Kocsis, 2024.

²⁸ Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, Akadémiai – MTA Irodalomtörténeti Intézete (Irodalomtörténeti Könyvtár, 16), 1964, 188. Nagy Péter – „jó filológusként” – még ki is igazította Koestler egy kronológiai tévedését. Magyar kollégája lábjegyzetere felfigyelt és idézte a Szabó Dezső-monográfiát: Scammel, Michael: *Koestler. The Literary and Political Odyssey of a Twentieth-Century Skeptic*. New York, Random House 2009, 591.

²⁹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye [MTA KIK Kt.], Ms 2592/123. Nagy Péter: *Kiadási javaslat a Magyar Helikon részére – világirodalmi művekből*. [Lektori vélemény, gépirat, 15 fólió, 1982. június 24.]; illetve MTA KIK Kt., Ms 2593/185. Nagy Péter: Arthur Koestler: *Darkness at Noon*. [Lektori vélemény, gépirat, 5 fólió, 1988. február 26.]

³⁰ A részletekről lásd: Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Budapest, Scholastica, 2000, 40.

³¹ Koestler, Arthur: *Sötétség délben*. Ford. Bart István, utószó Nagy Péter. Budapest, Európa-Reform, 1988. A *Darkness at Noon* másik lektora Sükösd Mihály volt. 1988 júniusában kelt „szakvéleményét” még ugyanabban az évben közreadta a *Mozgó Világ* hasábjain: Sükösd Mihály: Arthur Koestler: Sötétség délben. Lektori szakvélemény. *Mozgó Világ*, 1988/8, 50–53. (Lásd még: Nagy Péter: Egy könyv sorsa. Arthur Koestler: Sötétség délben. *Nagyvilág*, 1988/11, 1663–1666.)

³² Nyikolaj Buharin (1888–1938) orosz-szovjet kommunista politikus. Életéről lásd: Kun Miklós: *Buharin*. Budapest, Szabad Tér, 1988. – A Buharin és Rubasov vallomásai közötti szövegszerű egyezéseket a mindenkor szakirodalom bősséggel tematizálja. Mind közül a következő két szekvencia rokonsága a legnyilvánvalóbb: „...térdre borulok az ország, a tömegek, az egész nép előtt.” (Koestler *i. m.* 2019, 277.); „fejet hajtok az ország, a párt, a nép előtt.” (Kun *i. m.* 1988, 459.)

³³ Fjodor Fjodorovics Raszkolnyikov (1892–1939) orosz-szovjet kommunista politikus. 1939-ben mint trockistát „törvényen kívülnek” nyilvánítják, mivel a letartóztatástól tartva nem hajlandó visszatérni a Szovjetunióba. 1939. augusztus 17-én írja meg híres levelét (Vö. Fjodor Raszkolnyikov levele Sztálinhoz. Ford., közread. jegyz., bev. Harmati Tibor. *Aetas*, 1987/3, 50–62.) Sztálinnak. Pár nappal később Nizzában meghal. Haláláról több feltevés él. (Özvegye szerint agyhártyagyulladását kapott, Roy Medvegyev szerint vagy meggyilkolták, vagy öngyilkos lett (utóbbiról lásd: Béládi László – Krausz Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, ELTE ÁJK–ÁPI (Politikatudományi Füzetek), 1988, 293–294.)

³⁴ Spira Veronika szerint Rubasov Buharin, Radek és Trockij alakjainak szintézise. Vö: Spira *i. m.* 1989, 72.

³⁵ Koestler *i. m.* 1988, 195. A megfajtott természetesen nem Nagy Péter leleménye. Az idézett szövegrész egyértelműen *A láthatatlan írás* (*The Invisible Writing*, 1954) című memoár vonatkozó soraira rímel: Koestler *i. m.* 1997, 458. Az író legújabb életrajzírója is innen veszi át: „How could such prominent party leaders as Kamenev, Zinoviev, Radek, and Bukharin be brought to the point of where they confessed to the most fantastic crimes in open court and in the full glare of publicity?” [Hogyan lehetett olyan prominens pártvezetőket, mint Kamenyev, Zinovjev, Radek és Buharin olyan helyzetbe hozni, hogy nyílt tárgyaláson, a nyilvánosság teljes figyelmének középpontjában a legfantasztikusabb bűnökben vallották magukat bűnösnek?] (Vö. Scammel *i. m.* 2009, 107.)

³⁶ Nagy Péter szerint Koestler „közel két esztendő” töltött a Szovjetunióban – a valóságban alig egy évet (1932 júliusától 1933 júniusáig). A spanyol polgárháborúban nem „Francóék oldaláról tudósította az egyik konzervatív angol napilapot”. Koestler a *News Chronicle* című liberális orgánium tudósítója volt, soha nem állt Francoék oldalán. (Más kérdés, hogy kémtevékenységet is végzett Spanyolországban, így francoistákkal is kapcsolatba került.) Az utószó szerzője úgy véli: „Angliában az óra akkor [ti. az angol kiadás megjelenésekor] a szovjetbarátság felé mutatott, sem a sajtó, sem a közönség nem lelkesedett egy olyan regényért, amely a szovjet valóságot kegyetlen fénybe állítja.” Ez azonban az irodalomtörténetész utólagos tudásának visszavetítése. A *Darkness at Noon* 1940 decemberében jelent meg; az angolok többsége ekkor még aligha rokonszenvezett a szovjetekkel. Amit Nagy Péter ír, az majd csak a Szovjetunió elleni 1941. júniusi német támadást követően lesz igaz. (Mórocz Gábor: Levél Soltész Mártonnak Nagy Péter 1988-as Koestler-utószaváról. [Magánlevél, gépirat, 1 fólió, 2025. november 6.] A szerző birtokában.)

mizmusával – még ha csupán *áttételes* is.

S itt szinte menetrendszerűen merül föl a szovjet típusú kommunista rendszerek európai funkcionáriusait régóta megosztó kérdés: az úgynevezett kontinuitás–diszkontinuitás vita. Vagyis hogy az 1953 előtti és utáni, illetve az 1956 előtti és utáni kommunizmus egyetlen összefüggő, szerves folyamatnak tekintendő-e, vagy hatalomtechnikai és jogi értelemben is eltérő rezsimeknek. Terhelik-e vajon Sztálin és Rákosi tömeggyilkosságai a Brezsnyev–Kádár-időszak „emberarcú szocializmusának” számláját is? De továbbmenve: volt-e 1945 óta bármikor tényleges „tabula rasa”, amely megszüntette volna a diktatúrát? Megvalósult-e bárhol, bármikor a világon a hön áhított „népi demokrácia”?

Koestler válaszai a fenti kérdésekre világosak és érvényesek, sőt, napjainkban, a globális ideológiává hevült progresszió tomlolása idején különösen aktuálisak is.³⁷

Nagy Péter élete végéig a diszkontinuitás logikája szerint élt és gondolkodott. A *Sötétség délben* utószavában is úgy írt a sztálini kommunizmusról, mint egy letűnt korszak rozsdás, működésképtelen ipari műemlékééről. Holott a totalitárius logika, lényegét tekintve, az emberiség történetének kezdetétől változatlan:

az önmeghatározás szabadságát relativizáló, az egyetlen igazság kimondásának és az emberiség irányításának jogára kizárólagos igényt formáló struktúrák rendre az ifjú külügyér aggodalmait, s egyúttal a *Darkness at Noon* igazolják.

Vagyis, bár a diszkontinuitás logikája szerint élt és gondolkodott, érzékei, tudati reflexei elárulják Nagy Pétert: '49, '56 és '81 után egyként tisztában volt az 1948-cal végképp megszilárduló diktatúra kontinuitásával. A tudat alatti összekötő szál pedig, úgy látom, mindvégig a *Darkness at Noon* volt. (Akárcsak André Simon esetében, aki egykor mindent megtett, hogy kiszabadítsa Koestlert Franco börtönéből,³⁸ majd a kulcsregény 1940-es megjelenése után megtagadta barátját. 1952-ben azután, a Slánský–Clementis-per fejleményeit a nyugati sajtóból követő író kétségbeesve ismerte fel Simon beismerő vallomásaiban a *Sötétség délben* sorait: Rubasov utolsó szó jogán mondott szavait.³⁹)

Nemegyszer hallottam – elsősorban kortársaitól, de még történésektől is –, hogy Nagy Péter „maga volt az ördög”. Csakhogy, maradván ennél a metaforánál, az ördög *Pravdát* olvas – Nagy Péter viszont *Koestlert is*. Micsoda előny, és ugyanakkor micsoda hatalmas tehertétel egy életen át! Zárásként az irodalomtörténész

akadémikus 1995. március 28-i naplójegyzetéből idézek:

„[T]ulajdonképpen egész életem tragédiáj[a]: [...] [m]indig kellett félni valamitől, mindig az volt az érzése az embernek, hogy a provizóriumban él, s holnapra minden másként lehet; s hány-szor lett is! Az a frász, amely az ötvenes évek elején nem hagyott aludni a Madách úton, ha megindult a lift, mert nem tudtam, nem értem jönnek-e, az a frász még ma is valahogy benne van a csontjaiban, s mindig bizonytalanra tesz: *én vagyok-e én*, az-e az életem, amelyet élek, s nem visznek-e holnap a „külső sötétségbe”, ahonnan nincs visszaút, csak olyan halál, mint az árokba vetett kutyáé? Hiába minden, hiába a racionalitás józansága, amely biztat, hogy mindez alapvetően, irreális, sikerülni fog meghalni aránylag békés anyagi körülmények között, s talán anélkül, hogy nagyobb hisztériáknak lennék kitéve a politikai szcénákon – az idegek mást mondanak.”⁴⁰

Persze nem csak az idegekről van itt szó. A tanulság talán inkább az, hogy a diktatúra embere a diktatúrán túl is a diktatúra embere marad.⁴¹ Tudatilag. Ezt nevezi Arthur Koestler zárt, totalitárius gondolkodásnak. S ezért reked meg Nagy Péter tanúságtétele mindig az áttételes igazolás szintjén.

³⁷ Lásd erről Eged Alice tanulmányát és a bennfoglaló kötet további írásait: Eged Alice: *Beyond Communism. Reflections on Rubashov's Character from the Perspectives of Identity, Ethics and Relevance*. In: *Arthur Koestler's Fiction and the Genre of the Novel: Rubashov and Beyond*. Ed. VERNYIK ZÉNÓ. Lanham (MD) – USA, Lexington Books – Rowman and Littlefield, 111–147.

³⁸ André Simon (*Otto Katz, 1895–1952) cseh kommunista diplomata. Koestlerhez fűződő kapcsolatáról lásd még: Cesarani, David: *Arthur Koestler: The Homeless Mind*. New York, Free Press, 1999, 36–43.; Márton László: *Koestler, a lázadó*. Budapest, Pallas, 2006.; Scammel *i. m.* 2009, 105–106., 145.

³⁹ Lásd erről: Koestler, Arthur: *A láthatatlan írás. Az önéletrajz második része (1932–1940)*. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest, Osiris, 1997, 470–471.; Zlobina Maja: *Könyv és élet. Arthur Koestler Sötétség délben című regényéről*. Ford. Heuduska Dorottya. *Szovjet Irodalom*, 1989/10, [172–184] 180.; Hamilton, Iain: *Koestler. A Biography*. London, Secker & Warburg, 1982, 36–43.; Körmendy *i. m.* 2007, 138.; Márton *i. m.* 2006, 57., 129–130.; Scammel *i. m.* 2009, 142–143., 413–414.

⁴⁰ Nagy Péter (1992–2010): *Kósza jegyzetek*. [Naplójegyzetek, gépirat autográf javításokkal, 19 kötet.] Benne: 1995. március 28. – Nagy Péter jogörökösének engedélyével a szerző birtokában. Kiemelés tőlem – S. M.

⁴¹ „A bűn céljától függetlenül is bűn marad – írta a regényről szóló kritikájában Kis Pintér Imre –, elvben tehát szükségszerűen feltételezi a büntetést.” – Kis Pintér Imre: *Sötétség délben. Hítel*, 1989/7, 24.

Fejérdy Gergely

A Habsburg Ottó Alapítvány gyűjteménye

Az utolsó magyar trónörökös hagyatékának Budapestre érkezése

Az utolsó magyar király, IV. Károly legidősebb fia, Habsburg Ottó 2011-ben hunyt el a bajosroszági Pöckingben. A hosszú, kilencvenkilenc éves életút után jelentős, történelmi értékű hagyaték maradt az utókorra. Habsburg Ottó, aki nyolcvanegy éven át a Habsburg-ház feje is volt, nemcsak személyes dokumentumokat, tárgyakat stb. hagyott maga után, hanem a nyolcszáz éves európai uralkodó család szellemi öröksége szempontjából meghatározó korszak egyedi lenyomatát is. Az egykori trónörökös leszármazottjai ennek a történelmi hagyatékknak az értékével tökéletesen tisztában voltak, és olyan méltó helyet kerestek számára, ami lehetővé teszi megfelelő őrzését, feldolgozását és színvonalas közzétételét. A család először Németországban és Ausztriában keresett megnyugtató megoldást, de végül Magyarországon lelt kielégítő feltételekre. Így tíz évvel ezelőtt, 2016 márciusában Habsburg Károly, Habsburg Ottó legidősebb fia, a Habsburg-ház jelenlegi feje, szándéknyilatkozatot írt alá a magyar kormány-nyal, édesapja hagyatékának Magyarországra szállításával kapcsolatban. A család kifejezte abbéli szándékát is, hogy megfelelő intézményi keretet kívánna kialakítani, hogy az átadni kívánt örökség gondozása biztosított legyen. Mindezek után, véletlenül éppen az aradi vértanúk

emléknapján, 2016. október 6-án, a Magyar Országgyűlés egybehangzó akarattal döntött Habsburg Ottó szellemi és tárgyi emlékezetének magyarországi megőrzéséről. Ezt követően született kormányhatározat az egykori trónörökösről, európai parlamenti képviselőről elnevezett alapítvány létrehozásáról. Az alapító okirat szerint a létrehozott intézmény legfőbb célja Habsburg Ottó tárgyi örökségének méltó megőrzése, egységes gyűjteménybe rendezése, feldolgozása és tudományos hozzáféréseinek a biztosítása. Fontos továbbá, hogy a létrejött intézmény feladatául kapta a tárgyi hagyaték kezelése mellett a névadó munkásságát alapul vevő szellemi örökség ápolását is. Itt fontos aláhúzni, hogy az alapítvány nem azonos a Habsburg Történelmi Intézettel, amit Gerő András professzor 2003-ban hozott létre, és amely 2011-ben a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítványba tagozódott.

A 2017. augusztus 3-án nyilván- tartásba vett Habsburg Ottó Alapítvány az alapítók szándéka szerint kilencvenkilenc évre jött létre, és elhelyezésére a Budavári Palota D épületét jelölték ki. Az intézmény hét főből álló kuratóriuma is felállt, Nagy István egykori berni magyar nagykövet vezetésével.

Az alapító szándékának megfelelően a hét tagból álló grémiumból hármat a család, négyet pedig a magyar állam delegál. A hagyaték – amely a Habsburg család egyes tagjainak tulajdonát képezi – 2018 februárjában érkezett Magyarországra. Az anyag összekészítése és szállítása a liechtensteini Otto von Habsburg Archiv Stiftung (OvH Archiv Stiftung) közreműködésével történt. A hagyaték több helyszínről érkezett Budapestre; így többek között Salzburgból (50 doboz), Tüornitzből (130 doboz), Luzernből (négy raklap), illetve Benidormból (25 fadoboz). 2018 augusztusában az alapítvány munkatársai Habsburg György, Habsburg Ottó fiatalabb fiának a részvételével felmérték a beérkezett anyag mennyiségét és terjedelmét, majd ezek figyelembevételével gyűjteményi egységeket állítottak fel (könyvtár, levéltár, múzeum), illetve dobozjegyzéket is készítettek. A különböző dobozokban és rekeszekben érkező hagyatékot 618 egységes raktári egységben helyezték el. Ezt követően, még 2018-ban Habsburg György vezetésével, aki az alapítvány ún. Hozzáférési Bizottságának (az alapítvány kuratóriumi tagjaiból álló grémium, és a dokumentumok hozzáférhetőségének engedélyezéséről dönt) elnöke is, elkezdtek a Budapestre került iratanyag minősítését. A folyamat során a korlátozottan

kutatható dokumentumokat különválogatták, és meghatározták a hagyaték nyilvánosságára hozható részét. 2018-ban az operatív munka vezetésére ügyvezető igazgatóként Strausz Péter történést bízták meg, akit 2019. január 1-től Pröhle Gergely volt nagykövet, többszörös államtitkár váltott igazgatóként.

Kezdetektől nyilvánvaló volt, hogy a Budavári Palota akkori műszaki állapota nem teszi lehetővé az iratok hosszútávú tárolását, és a helyiségei alkalmatlanok az alapítvány céljainak ellátására. Ugyan az épületegyüttes felújítása a 2014-ben létrejött Nemzeti Hauszmann Program értelmében már ekkor tervbe volt véve, annak erre a szárnyra vonatkozó megvalósulásáig – a fenti okok miatt – átmeneti helyen kellett elhelyezni az alapítványt. Így került a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetőségével kötött bérleti szerződés alapján 2019. március 14-én a Habsburg Ottó-hagyaték teljes anyaga ennek a történelmi egyháznak fővárosi székházába, Budapestre, a VIII. kerületi Szentkirályi utca 51. számú épületbe. Itt, a földszinten kialakított raktárszobákban, irattári polcokon, tárolódobozokban helyezték el a teljes anyagot. 2019 májusában a Habsburg Ottó Alapítvány megkapta az engedélyt az irattulajdonostól, az OvH Archiv Stiftungtól, hogy Habsburg Ottó hagyatékát őrizze, rendezze, digitalizálásra előkészítse és biztosítsa annak kutathatóságát. Ezzel megkezdődhetett az effektív gyűjteményi munka.

A GYŰJTEMÉNYI KIALAKÍTÁSA

A 2018-ban Budapestre szállított hagyatékot mint törzsanyagot kezeli az alapítvány. A teljes

anyag négy nagy egységből áll: levéltári, könyvtári, fotó és audiovizuális, illetve tárgyi gyűjteményből. 2019-től ennek a megfelelő kialakítása vette kezdetét. A hagyaték fontos részét képezik: Habsburg Ottó levelezései, amelynek egy jól elkülöníthető része magyarországi partnerekkel zajlott az 1980-as évektől kezdve. A feldolgozó munka az első években jelentős hangsúlyt fektetett ezen tételek feldolgozására, rendezésére. Szintén kiemelkedő jelentőségű a különböző idegen nyelven folytatott, 1950-es évektől induló levelezés, amelynek levéltári szempontú rendezése szintén már 2019-től megkezdődött. Kiválogatásra kerültek továbbá a különböző nyelveken megjelent politikai cikkei és kiadott könyvei is. A törzsanyagban 11 ezer kötetből álló könyvgyűjtemény érkezett Budapestre. Ezek között különösen jelentősek a dedikált példányok és az államfőkkel, meghatározó politikusokkal, személyiségekkel történt beszélgetései alapján készült tanulmányok és dokumentumok (1960–2010). Szintén ebben a törzsanyagban található az Európai Parlamentben végzett húsz évnyi munkájához kapcsolódó iratok, újságcikkek az Ausztriába történő visszatérés időszakából (1966), illetve díszpolgári oklevelek. Külön érdekes csoportját képezi a hagyatékban a 1950-es évek elejétől induló, Habsburg Ottó által jegyzett külpolitikai elemzések is. 2018-ban az egykori trónörökös néhány személyes tárgya, valamint jelentős film- és hanganyag, illetve fényképgyűjtemény is Budapestre érkezett. 2019-től a beérkezést követő feldolgozó-munkában – tehát a dokumentumok, fényképek, audiovizuális anyagok azonosításában, osztályozásában – esetenként

a Habsburg-család tagjai is segítséget nyújtottak. Az anyag változatos tárolóegységekben érkezett, részben például lőszeres, illetve boros és pezsgős ládákban, amelyek az átdobozolás után irodabútorzatként újrahasznosításra kerültek. A törzsanyag eredeti jellegét tekintve személyi hagyatékként definiálható, elsődleges feladat volt tehát, hogy ez megfelelő egységek kialakításával gyűjteménnyé formálódjon. Ezek összeállítását követően közös gyűjteményi struktúra elkészítésére került sor, amelynek eredményeként a jelzetek kialakítása is megkezdődött már 2019-től.

A törzsanyag a gyűjteményben a HOAL I megjelölést kapta. A levéltári egységben szétválasztásra került a családra vonatkozó iratanyag (HOAL I-1): itt különösen érdekes udvari naplók is találhatóak, Habsburg Ottó levelezése (HOAL I-2), Habsburg Ottó hivatali és politikai jellegű iratai (HOAL I-3) és Habsburg Ottó tudományos és politikai tartalmú írásai (HOAL I-4) mellett. A Tárgyi gyűjtemény (HOAL I-6), illetve a Fotó- és audiovizuális gyűjtemény (HOAL I-5) vonatkozásában a dokumentumtípusnak, illetve a hordozónak is jelentősége van, ezért külön részegységek kialakítására is sor került. A fotóknál, amely egy 30 ezer darabos, különösen értékes gyűjtemény, például elkülönülnek a fényképek, a fényképalbumok, az üveglemezek, az üveg-negatívok, a diaképek, a fotó-negatívok, illetve a hangzó és audiovizuális dokumentumok. Ezeken belül egy-egy témához, személyhez vagy a keletkezési évtizedhez köthetően további egységek (tárgyi sorozatok) kerültek kialakításra, így jött létre a *Ferenc József-gyűjtemény*, az *Első világháborús-gyűjtemény*,

a *Zita királyné-gyűjtemény*, valamint a *Habsburg Ottó és Regina eljegyzése és esküvője-gyűjtemény*. A könyvtári állomány (HOAL I-8) szintén további egységekbe rendeződik: könyvek, periodika, cikkgyűjtemény, plakátok és kisnyomtatványok, naptárak és brosúrák. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az egységben a család egykori bibliotékájából származó néhány 17–18. századi kiadvány is megtalálható.¹

2024-ben a Habsburg-család és a budapesti svájci nagykövetség közreműködésével az alapítvány kezelésébe került Heinrich Degenfeld gróf (1890–1978) hagyatéka is (HOAL I-10), amely szervesen kapcsolódik a törzsanyaghoz. Ez a 37 tárolóegységben Budapestre érkezett anyag egyszerre tartalmaz levéltári, tárgyi, fotó és könyvgyűjteményi egységeket is. Az osztrák arisztokrata 1922-től volt szolgálatban a Habsburg-család mellett, az egykori trónörökös nevelőjeként, majd titkáráként is tevékenykedett, és a legfontosabb bizalmi emberek közé számított. Ennek köszönhető, hogy maga Habsburg Ottó – és korábban szülei is – jelentős mennyiségű hagyatékot bízta rá. Ez a hagyatéki egység korábbi korszakokkal, így az 1950-et megelőző dokumentumokkal is bővítette az alapítvány által őrzött levéltári forrásokat.² A Degenfeld-gyűjteményi egységből, amint arra 2025-ben az *Évkezdet a gyűjteményben* című konferenciákon fel is hívtuk a figyelmet, számos történelmi értékű irat, fotó és tárgy is előkerült.³

Az alapítvány kezelésében lévő és annak működése során gyűjtött és keletkeztetett anyag külön jogi kategóriába esik, és elkülönül a 2018-ban érkezett ún. törzsanyagtól, illetve a Degenfeld-gyűjteménytől, ezért kellett létrehozni a Habsburg Ottó Alapítvány Gyűjteménye (HOAL II) és a Habsburg Ottó Alapítvány Irattára (HOAL III) elnevezésű gyűjteményi egységeket. Az utóbbiba a működés során keletkezett iratok, az előbbibe pedig azok az anyagok tartoznak, amelyek ajándékozással, vásárlással vagy partnerintézményi együttműködés során kerülnek az alapítvány tulajdonába. Ezek lehetnek iratok, fényképek, műtárgyak, de tartozhatnak ide digitalizált vagy digitálisan létrejött és tárolt állományok is.

A GYŰJTEMÉNY KÖZÉTÉTELE

Kezdetektől a Habsburg Ottó Alapítvány célkitűzése, hogy a hagyatéka megfelelő közzététele biztosított legyen úgy, hogy a rábízott gyűjteményi egységek védelmi feltételei is megvalósuljanak. Ezt szem előtt tartva mindenekeelőtt a levéltári dokumentumok, fényképek védelmében és könnyebb hozzáférhetőségük biztosítására már 2019-ben megkezdődött az anyag szakszerű digitalizációja. Ezt részben saját erőből, részben külső partnerek bevonásával sikerül megvalósítani. A több százezerre rúgó digitalizált dokumentumegyüttes kezelésére 2023-ban elindításra került az alapítvány online adatbázisa, amely elérhető a <https://archivum.hoal.hu> címen, illetve az alapítvány honlapján keresztül is. Az adatbázis közétett és

belső, a levéltári kutatást segítő tartalmi folyamatosan, évről-évre bővülnek, 2026-ra átlépték a százezer oldalas határt. Ez az online rendszer nagymértékben segíti a kutatók kiszolgálását is. Személyes kutatásra előzetes egyeztetés után van lehetőség, az érvényben levő *Kutatási Szabályzat*nak megfelelően.

A gyűjteményben található anyagokra támaszkodva a Habsburg Ottó Alapítvány honlapján keresztül, illetve kiadványok és tudományos publikációk segítségével hozzájárul a hagyatéka szakszerű feldolgozásához és népszerűsítéséhez is. Az éves tevékenység jól nyomon követhető a képekkel gazdagon illusztrált, két nyelven megjelentett beszámolókon keresztül. Ez a kiadvány a gyűjteményi munkán kívül bemutatja az alapítvány Habsburg Ottó szellemi örökségére épülő rendezvényeit, konferenciáit és kiállításait. Ezek a programok elsősorban a történelmi kontextusra, az európai szellemiségre, a külkapcsolatokra és a nemzetközi hálózatokra fókuszálnak, minden esetben az alapítvány által őrzött forrásokra támaszkodva.

¹ A gyűjteményről részletesen lásd: Dékány Szilveszter: Habsburg Ottó Alapítvány gyűjteménye. *Levéltári Szemle*, 2025/1, 71–78. illetve: Habsburg Ottó Alapítvány – Gyűjtemény. <https://habsburgottoalapitvany.hu/gyujtemeny/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 10.).

² A Degenfeld-hagyatékról részletesen lásd: Dékány Szilveszter – Gaálné Barcs Eszter – Suslik Ádám: Hagyaték a hagyatékban. A Habsburg Ottó Alapítvány gyarapodása a Heinrich von Degenfeld-gyűjteménnyel. *Levéltári Szemle*, 2025/2, 39–43.

³ *Évkezdet a gyűjteményben*. Habsburg Ottó Alapítvány, 2025. 01. 23. <https://habsburgottoalapitvany.hu/evkezdet-a-gyujtemenyben/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 10.).

Bartha Ákos

A szociográfia múltja, jelene és jövője – gondolatok egy új folyóiratról

„[...] az életem fundamentuma azokból a raklapnyi sörökből áll, [...] amiknek a tetejére a bevásárlókocsin mindig ráülhettünk a nővéremmel [...] nagyon élveztük, hogy visznek körbe a nagy áruházban. Úgy ülünk most is a vidéki alkoholbetegség babérajain a jólétünkkel” – kólintja fejbe olvasóját egy Fejér megyei kocsmárosdinasztia sarja,¹ aki egyrészt a sokat emlegetett ‘vidéki vállalkozók’ ezredforduló utáni (arany?)életébe, másrészt a vidéki alkoholizmus sötét bugyraiba enged bepillantást saját családjának közelmúltján és az iszka-szentgyörgyi Patkó Presszó történetén keresztül. Szabó Katinka lebilincselő írását közérdeklődésre számot tartható témaválasztása és a szerző zavarba ejtő önreflexivitása miatt a magyar szociográfiai hagyomány méltó folytatásaként értékelhetjük. Ám míg a népi „nagyszociográfiák” már témaválasztásukkal kijelölték *hőseiket* – általában egy-egy marginalizált társadalmi réteget emelve piadesztálra –,² addig itt nem az emancipálandó deklaszáltak küzdelmeiről, hanem egyes, általában negatív színben feltüntetett társadalmi csoportok mindennapjairól olvashatunk elemzéssé kerekített saját

élményeket. S ez nem csekély bátorságra vall.

Az idézett írás egy új folyóirat, a *Szociográfia* első számában látott napvilágot, tanúbizonyosságot téve, hogy a műfajnak nem csak múltja, hanem jelene – s talán jövője – is van. Éppen ezt emeli ki az évente kétszer megjelenő periodika impresszuma, mely a „kutatás, leírás, értelmezés” hármasságának fontosságára is utal.³ Ami a felkarolandó témaköröket illeti, „számítunk irodalmi szociográfiákra, társadalmi kutatásokon és vizsgálatokon alapuló munkákra, személyes élményeken nyugvó írásokra, a műfajjal foglalkozó tanulmányokra, valamint szociográfiai könyvrecenziókra is” – fogalmaz a Friesz-Kovács Kamilla az évente kétszer megjelenő kiadvány honlapján. A főszerkesztő – aki maga is írt szociográfiát⁴ – felhívja a figyelmet, hogy „a folyóirat céljai között szerepel teret adni a szociofilmnek és szociofotónak is”.⁵

Ami a múltat illeti, a vállalkozás alapjai sziklaszilárdak. A folyóiratot ugyanis az a Magyarország Felfedezése Alapítvány adja ki, mely szervezet nyolcvankötetes

kiadványlistája élén Sárközi György 1937-ben induló sorozata áll. Féja Géza *Viharsarok*, Erdei Ferenc *Futóhomok* és Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című munkája a népi szociográfia klasszikus darabjai. Ezek a kiadványok – s néhány társuk – adtak hangot a saját földbirtok, a biztos megélhetés és az emberhez méltó élet után kiáltó, két világháború közötti agrárszegénységnek. A nagy példányszámban megjelent botránykönyvek közéleti viharokat kavartak, és a politikai közbeszédbe emelték témájukat. A fenti triászból legrosszabbul Féja Géza járt, akit a *Viharsarok* miatt perbe fogtak, elítéltek és a tanári állásából elbocsátottak. A hatvanas évek legvégén a Magyar Írók Szövetsége által újraindított sorozatban – a diktatúra általi gúzsba kötöttség ellenére – szintén születtek értékes könyvek. Ilyen volt Moldova György első kiadásban 16 800 példányban megjelentetett *Tisztelet Komlónak!* című opusa (1971), mely többek között vitriolos kritikáját nyújtotta a Mecsek Gyöngye – vagy ahogy Komlón mondták: „Mecsek Gyöngye” – termelőszövetkezeti csoportnak, miközben a szerző 1956-ot „októberi politikai robbanásnak”,

¹ Szabó Katinka: *A Patkó Presszó története. Szociográfia a 21. századi magyar falu kocsmájáról.* Szociográfia, 2025/1, 92.

² Vö. pl.: Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990.* Budapest, Jaffa, 2012, 91–124.; Bartha Ákos: *A „nagyszociográfiák” válságképe.* In: *A magyar szociográfia a 20–21. században.* Szerk. Tóth Pál Péter. Budapest, Gondolat, 2018, 107–121.

³ Magyarország felfedezése – Impresszum. <https://magyarorszagfelfedezese.hu/impresszum/> (Utolsó letöltés: 2026. 06. 06.)

⁴ Friesz-Kovács Kamilla: *Volt egyszer egy Orion...* Budapest, Gondolat, 2021.

⁵ Felhívás publikálási lehetőségre *Szociográfia* folyóiratban. <https://magyarorszagfelfedezese.hu/folyoirat/> (Utolsó letöltés: 2026. 02. 06.)

a résztvevőket „felkelőknek” nevezte. Még messzebb ment el Végh Antal, akit leginkább a *Miért beteg a magyar futball?* című 1974-es kötete kapcsán tartanak számon manapság. Végh hat évvel korábban *Állóvíz: Jelentés Penészlekről, egy elmara-dott faluról* című szociografikus riportjával robbant be a köztudatba. Infernális állapotokról hírt adó társadalmi tablóján alkohollal bódított tetves gyerekek és tétlenkedő faluvezetők resteltek. A megyei pártvezetők által változatos módon ellehetetleníteni próbált szerzőt bár meghurcolták, elhallgattatni nem tudták: tanulmányát 1972-ben könyvvé kerekítve jelentette meg, *Erdőháton-Nyíren* címmel, a nem kívánt zavarkeltés következtében pedig az életfeltételek lassú javulásnak indultak a faluban.

A Magyarország Felfedezése sorozatban megjelent értékes szociográfiákat még lehetne sorolni. Hogy hosszán vagy röviden, ezt az olvasó dönti el – hasonlóképpen, ahogyan a *Szociográfia* folyóirat létjogosultságáról is végső soron az olvasók fognak dönteni. Őket a szerkesztők meg is szólították, mivel kifejezetten számítanak az írásbeli visszajelzésekre, melyekből válogatást közölnek a második lapszámban. Ugyanők a jelennel is számot vetettek, amikor az online formátum mellett tették le a garast – mert hogy ez ma már tendencia, ami mellett komoly anyagi érvek is szólnak.

A szerzők egy része még inkább érezte az új idők szelét, amikor a szociográfia definíciójához a Google-t, a Wikipédia-t és a mesterséges intelligenciát is segítségül hívta. „A szociográfia

SZOCIOGRÁFIA

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

– fogalmaz a segítségül hívott program – a társadalomkutatás egy sajátos műfaja, amely a szociológia és az irodalom határán helyezkedik el. Célja, hogy egy közösség, társadalmi csoport vagy térség életét valóságghűen, részletesen és sokszor irodalmi eszközökkel mutassa be” – olvashatjuk,⁶ s a munkájuk miatt aggódó filoszok kissé megkönnyebbülhetnek, mivel az AI-énál egyelőre Sebald Rudolf Steinmetz holland szociológus első világháború előtti definíciója is szabatosabbnak látszik.⁷

A periodika szerzőgárdája más tekintetben is rezonál az új kihívásokra. Szalé László például okkal figyelmeztet, hogy korunk az interdiszciplinaritás kora, ekképp szociografikus megközelítésekkel váratlan helyeken, akár a Nobel-díjas Krasznahorkai László szövegeiben is találkozhatunk (a Tarr Béla által megfilmesített *Sátántangó* más helyütt is előkerül a folyóiratban). Szalé saját ars poetica-ja kapcsán szintén megfontolandó gondolatokat tesz közzé: „A valóságismeret s annak terjesztése (...) szívügyem, ami – a hatalmi és

⁶ Tóth Pál Péter: *Beköszöntő*. Szociográfia, 2025/1, 9–10.

⁷ „A szociográfia kellőképpen úgy határozható meg, hogy az egy nép minden viszonyának és állapotának bizonyos időpontban minden lehetséges eszközzel való leírása.” S. R. Steinmetz: *A szociográfia helye a szellemi tudományok sorában*. Huszadik Század, 1913/2, 2.

ellenzéki – hazugságok világában minden nemzet támasza és talpköve kellene hogy legyen” – utal az író két rendkívül fontos kritériumra, a szociográfia tükörfunkciójára és a kritikus szemléletre.⁸ E kettő nélkül nincs szociográfia. A valóságtükrözés nehéz ügy – hiszen mindenki másképp ismer(tet)ti az általa érzékelt valóságot –, ám a kritikátlanság unalmat vonz, a cenzúra és az öncenzúra pedig a szociográfia halálát eredményezi. Ezt a Kádár-kori szerkesztő-cenzor kínjain keresztül is érzékeltethetjük: „Engem a szöveg meggyőzött arról, hogy az amerikai vállalat nem szabotált. A kérdés most már az: leírhatjuk-e ezt, ha így van? Én el tudom képzelni, hogy igen” – reménykedett Gondos Ernő az 1948-as MAORT-per Kádár-kori interpretációs lehetőségei kapcsán,⁹ hiába. A tabukkal és (ön)cenzúrával kivégzett szociográfiai végső nyughelyeül szolgáló szövegtemető sajnos igen népes.¹⁰

Pedig egy egészséges társadalomnak szüksége van az önreflexiókra. „[...] a szociográfia voltaképpen a közösségi önismeret eszköze – kisebbségi és többségi helyzetben egyaránt” – fogalmaz ennek kapcsán Cseke Péter,¹¹ aki szintén nagyon jól tudja, miről beszél.¹² Ugyanő arra is

figyelmeztet, hogy miközben a szociográfia „az aktuálisra összpontosít, a szeme előtt zajló eseményekben a maradandót, az állandót fedezi fel és örökíti meg.”¹³ Ezáltal lesz időtálló, tehetjük hozzá. S bár a szociográfiai botrányok rendre az anyagi javak egyenlőtlen eloszlásának aktuális problémáiból, vagy éppen a politikai tilalomfák figyelmen kívül hagyásából erednek, a *Szociográfia* folyóirat azt is demonstrálja, hogy a valóságismeret nem csak materiális jellegű lehet. A „társadalmi lélekrajz” egyáltalán nem újkeletű megközelítés, a Horthy-korszakban szépirodalmi eszközökkel például Nagy Lajos, szociológiai módszerrel pedig Tomori Viola művelte nagy sikerrel.¹⁴ Lányi Gusztáv, aki ezt az irányt „szociálpszichográfiának” nevezi, egyenesen terápiás tevékenységként tekint a szociográfiára.¹⁵

Terápiás, mert a meglévő bajokra mutat rá. „A sociographia, mint empirikus sociológia, nemcsak leír emberi együttélési formákat, hanem kimutatja azok előnyeit és hátrányait, megtalálja a hibákat, melyek megszüntetése az összesség javát szolgálja s az állam feladatává tehető” – summázta szemléletét Krisztics Sándor, a Magyar Szociográfiai Intézet igazgatója 1931-ben.¹⁶ Néhány

évvél később a népiek is hasonló módon közelítettek a műfajhoz, ám míg a Krisztics neve által is fémjelzett Horthy-kori hivatalos (rendszerhű) társadalomkutatás szociálpolitikai intézkedésekkel javított volna a helyzeten, addig a népiek egy radikális földreformot és a szabadságjogok kiterjesztését tartották mindenekelőtt megfelelő gyógymódnak.

A *Szociográfia* nem kínál gyógymódot – de ez nem is feladata a folyóiratnak. A szerzők ugyanakkor olyan jelenkori problémákat tárgyalnak kendőzetlenül, mint a cigányság helyzete, a szociális ellátórendszer diszfunkciói vagy a Balaton betonba fojtása. Formai szempontból – a főszerkesztői instrukcióknak megfelelően – olvashatunk interjút, könyvrecenziót, doktori diszsertációfejezetet és egy Tamási Áront rendkívül szórakoztatóan evokáló regényrészletet is az új kiadvány hasábjain, ahol Horváth Péter újpallatái szociofotói invitálják az olvasót vizuális időutazásra. S bár e képek – érthető okokból – fekete-fehérek, maga a folyóirat a szociográfia hagyományaihoz méltóan sokszínű, hasonlóképpen, mint a Patkó Presszó alkoholgőz szíttá enteriőrje.

⁸ Szále László: *Bánk is csak hümmögni tud. A szociográfiáról.* Szociográfia, 2025/1, 11–13.

⁹ Gondos Ernő lektori véleménye Mocsár Gábor *Égő arany című könyvkéziratáról.* (É. n.). Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKIL) X. 5. 28. doboz, 1. dosszié.

¹⁰ Néhány fejféhoz, történetekkel: Bartha Ákos: *Magyarország újralfedezése. Egy szociográfiai sorozat indulása a Kádár-korszakban.* Századok, 2024/3, 557–585.

¹¹ Cseke Péter: *Szükszavú vallomás a szociográfiáról.* Szociográfia, 2025/1, 22.

¹² Vö. pl.: Cseke Péter: *Otthonirodalom. A magyar szociográfia erdélyi műhelyei.* Kolozsvár, Polis, 2020. Uő: *Hazatérő szavak nyomában. Szociográfiai riportok.* Kolozsvár, Polis, 2021.

¹³ Cseke i. m. 2025, 22.

¹⁴ Nagy Lajos *Kiskunhalom* (1934) című klasszikusa mellett lásd *A falu álarcá* (1937) című munkáját. Tomori nemzetközi beágyazottságú kutatásaihoz lásd: Lencsés Gyula: *Angolok a Bakonyban. Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai.* Budapest, Gondolat, 2019.

¹⁵ „[...] a szociográfia a személyes és kollektív társadalmi életvilág leírására, diagnosztizálására és terápiájára hivatott alkotói tevékenység”. Lányi Gusztáv: *Szociográfia és társadalmi lélekrajz. Vázlatok és javaslatok.* Szociográfia, 2025/1, 40.

¹⁶ Krisztics Sándor: *Politika. I. kötet.* Budapest, Franklin, 1931, 64–65. Krisztics társadalomtudományi pályájához és a Magyar Szociográfiai Intézethez: Pogány György: *Krisztics Sándor bibliográfusi és dokumentációs működése.* Könyv és Nevelés, 2023/1, 39–52.; Bartha Ákos: *Egy kevésbé ismert (elő)történet: a magyar szociográfia az 1920-as években.* In: *Katakizma felé. Rendészet és mindennapok történései a két háború között. Rendészeti Tanulmányok 4.* Szerk. Alatrach Mohamed Fuad – Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2023, 180–202.

A káosz krónikája: a darabokra hulló világrend és Magyarország

(Schmidt Mária: *Világrendlenség*. Budapest, KKETTK, 2024.)

Schmidt Mária legújabb kötete, melyben korábbi elemzéseit, beszédeit szerkesztette témák szerinti csoportokba, nem csupán egy csokor történeti-politológiai elemzés, hanem egyfajta szellemi segélykiáltás a 21. század első negyedének végén. A szerző már a címválasztással egyértelművé teszi, hogy az a viszonylagos stabilitás, amely a hidegháború utáni évtizedeket, a „történelem végének” illúzióját jellemezte, végérvényesen a múlté. A kötet íve a transzcendenstől a kíméletlen geopolitikai realitásig húzódik, miközben kendőzetlen őszinteséggel mutat rá a nyugati civilizáció alapjainak repedezésére.

A kötet szerkezete is beszédes: a bevezető írás a kereszténységgel foglalkozik, rávilágítva, hogy e vallás és etikai rendszer alkotja (alkotta?) a nyugati civilizáció megkerülhetetlen alapját. Schmidt Mária érvelése szerint a keresztény közösségek – az addigiakkal gyökeresen szakítva – nem vérségi vagy törzsi alapon szerveződtek, hanem egyéni szabad döntést vártak el a csatlakozáshoz. Ilyenformán nem csak helyi vagy regionális jelentőségű csoportokat fogott össze, hanem egyetemességén keresztül képessé vált arra, hogy multikulturális és multietnikus társadalmakat hozzon létre. A kereszténység radikálisan új szemléletet honosított meg. Ezekből a gyökerekből táplálkozik például az érdemeken alapuló kiválasztás (meritokrácia) elve, a szegények és elesettek felé fordulás kötelezettsége, és minden olyan vívmány, amelyet ma a nyugati világ (még az ateisták döntő többsége is) természetesnek vesz.

A szerző szerint a modern világ igazi tragédiája az „elistentelenedés” folyamata. A jakobinusoktól a 20. századi totális diktatúrákon át az 1968-as „álforradalomig” ívelő folyamat során az ideológiai radikálisok megszállták a kultúra és a tudomány intézményeit. A marxista vagy neomarxista világkép a hit helyére a tudományt, a technológiát és a fogyasztást állítja, melyben az ironikusan „szakértőkráciának” nevezett elit irányítása valósul meg. Az elérendő cél egy kérdések nélküli, pusztán fogyasztó egyénekből álló társadalom kialakítása, ahol nem kell választ keresni a létezés mélyebb értelmére.

Az első nagyobb egységben a 20. század végén győztes, és így vezető birodalom gőgje és a „demokráciaexport” kudarca kerül elsősorban elemzésre. A kötet e része maró gúnnyal elemzi az Amerikai Egyesült Államok birodalmi szerepvállalását. Schmidt párhuzamot von a Brit Birodalom hanyatló korszakának cinizmusa és a modern amerikai politika között. Úgy véli, az USA feladta a valódi „amerikai álmot” – a szabadságot, a forradalmiságot, az innovációt és az üzleti szellemet –, hogy helyette a britek felsőbbrendűségét másolva terjessze ki uralmát a világra. Ez az uralom azonban valójában nem a világ jobbítását, hanem az alárendelt, gyakorlatilag gyarmati, vazallus területek, országok kiszípolozását szolgálja. A brit és német politika – nem alaptalan – „ekézése” a könyvben számos helyen visszaköszön. E nemzetek (ha ez a szó esetükben még értelmezhető) vezető elitje elfelejtette, hogy bár a 20. század végére elvesztették hajdani befolyásukat a világpolitikai folyamatokra, korábbi szerepükből fakadó önteltségüktől mégsem szabadultak meg.

Az iraki háború kapcsán mutat rá a szerző az új birodalmi megtévesztési mechanizmusra. A nyilvánvalóan hamis bizonyítékokon alapuló agresszió nem csak Irakot döntötte romba, hanem az egész térséget, és utat nyitott a káosznak és az Iszlám Állam (ISIS) felemelkedésének. Schmidt szerint az USA számára a háború csupán eszköz volt a hadiipar fenntartására a Szovjetunió összeomlása utáni „ellenséghiányos” időszakban. Azóta a megtévesztés és a hazugság a politika alapvető eszközévé vált, miközben a felelősségre vonás és a bocsánatkérés elmaradt.

A szerző különösen kritikus az Európai Unió jelenlegi állapotával és vezetőivel szemben is. Úgy látja, az EU vezetése elveszítette érdekérvényesítő képességét (talán már az érdekeit sem látja tisztán), hadsereg híján pedig az USA gyarmataként kénytelen viselkedni. Schmidt Mária szerint az ukrajnai háború egyértelműen az amerikai érdekeket szolgálja, miközben Németország előbb magát, majd ezzel együtt gyakorlatilag Európát is „lenullázza” mind gazdaságilag, mind politikailag.

A könyv rávilágít az Északi Áramlat gázvezeték felrobbantása körüli abszurditásra is: egy szövetséges állam (USA) stratégiai támadást intézett a német infrastruktúra ellen (lásd Joe Biden és Olaf Scholz korábbi, 2022. február 7-i washingtoni sajtótájékoztatóját¹), a német elit mégis szánalmas hallgatással és képtelen magyarázatok elfogadásával (ukrán búvárok, orosz önszabotázs) reagált. Ebben a kontextusban értelmezhető Angela Merkel tevékenysége is, akit a szerző a riválisok legyűrésében sikeresnek, de Németország jövőjének felélésében felelősnek tart. Schmidt szerint stratégiai hiba volt a német-orosz kapcsolatok szándékos megmérgezése, illetve a béke szándékos megakadályozása Boris Johnson volt brit kormányfő jóvoltából és a minszki egyezményekkel² való visszaélés révén, és ez Európa keleti felén

hatalmi vákuumot hozott létre. Ukrajnát ezzel párhuzamosan nyolc éven keresztül készítették fel a háborúra, melyet a sorozatos provokációk nyomán végül Oroszország indított meg. (Úgy tűnik, 2022 óta az emberélet és a környezetvédelem sem olyan kiemelt prioritás már a „haladók” szemében.) Ezzel Közép-Európa és Európa is meggyengült, ami ismét csak az USA-nak volt kedvező.

A kötet „színeseként” megjelenik Justin Trudeau Kanadája is, mint a „megvalósult liberális utópia”, ahol a szólásszabadság korlátozása és a hagyományellenesség vált normává. Hasonlóan éles kritika éri Soros György indiai tevékenységét, akinek a munkálkodásán keresztül a globális elit a saját ideológiai képére próbálja formálni a hindu nemzeti államot, antidemokratikusnak bélyegezve minden olyan eredményt, amely nem felel meg az elvárásainak. Különösen izgalmas a Jeffrey Epstein-ügy elemzése, ahol Schmidt Mária a szexuális bűncselekmények mögött felsejlő hírszerzői játszmákra (CIA, Moszad) hívja fel a figyelmet. Ez az eset is azt támasztja alá, hogy a „világrendetlenség” felszíne alatt a zsarolás és a titkosszolgálati befolyásszerzés maradt az igazi mozzgórugó.³

A Nyugat válságával szemben Schmidt bemutatja a „kínai ajánlatot” is, amely Hszi Csin-ping szerint a *win-win* (mindenki nyer) elvén alapul. A 2023-as magyar delegáció tagjaként szerzett tapasztalatai alapján a szerző hangsúlyozza: a kínaiak partnerként, lenézés nélkül tárgyalnak velünk, szemben a Nyugat „korbács-politikájával”, amely mindenkit a fősodorba akar kényszeríteni. Magyarország számára a híd szerepének megőrzése Kelet és Nyugat között létkérdés, miközben nem szabad feladnunk nemzeti identitásunkat és szuverenitásunkat. Külön egységben emeli ki a COVID-járvány kapcsán a gyógyszerlobbi és az egészségügyi világszervezet szerepét abban, hogy egyre jobban csökkentsék az egyének, és ezáltal a nemzetállamok szabadságát.

¹ A sajtótájékoztatón egy riporter kérdést tett föl arra vonatkozóan, hogy Németország leállítja-e az Északi Áramlat 2-t abban az esetben, ha Oroszország megtámadja Ukrajnát. A kérdésre az amerikai elnök válaszolt, mondván, ha ez megtörténik, nem lesz Északi Áramlat 2: „Ha Oroszország inváziót indít – ami azt jelenti, hogy tankok vagy csapatok lépik át ismét Ukrajna határát –, akkor nem lesz többé Északi Áramlat 2. Véget fogunk vetni neki.” A riporter visszakérdezésre cinikus mosollyal válaszolt: „– De pontosan hogyan fogják ezt megtenni? Hiszen a projekt és annak felügyelete Németország kezében van. – Ígérem önnek, képesek leszünk rá.”

² Eredetileg a kelet-ukrajnai konfliktus lezárását célzó 2014-es és 2015-ös megállapodások, amelyek végrehajtása – különösen Ukrajna federalizálása és a szakadár területek különleges státusza – elmaradt. A kritikus narratíva szerint (melyet Angela Merkel és François Hollande 2022-es nyilatkozatai is megerősítettek) a Nyugat nem a békés rendezés eszközeként tekintett rájuk, hanem egyfajta időnyerésként Ukrajna felfegyverzéséhez. Ebből a szempontból az egyezmények be nem tartása a német-orosz bizalmi viszony felszámolásának és a gazdasági kapcsolatok geopolitikai érdekek mentén történő feláldozásának egyik mérföldköve volt.

³ A szerző korábban bővebben is foglalkozott a titkosszolgálatok működésével: Schmidt Mária: *A titkosszolgálatok kulisszái mögött. Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században*. Budapest, XX. Század Intézet, 2005.

A *Világrendtelenség* záró akkordjai a magyar történelemhez, keleti gyökereinkhez (itt különös figyelmet fordít Attilára, akit valamiért a magyarok nem igazán akarnak magukénak tudni, holott külföldön csodálattal beszélnek róla) és az Árpád-ház örökségéhez kanyarodnak vissza. Schmidt Mária szerint a Szovjetunió bukása előtt a nemzetek közötti versengés nem szűnt meg, csak „hibernálva” volt, de mára újra a nemzeti alapokon nyugvó erőpolitizálás és a szuverenitás vált a legfontosabb témává. Több helyen is értetlenségét fejezi ki, hogy míg egyes nacionalizmusokat Nyugaton rossznak, elmaradottnak, provinciálisnak bélyegeznek, addig az ukrán nacionalizmust teljes mellszélességgel támogatják. A szerző rávilágít, hogy a 2014-es tusványosi beszédben Orbán Viktor által kifejtett „illiberális” (keresztény, közösségi, nemzeti) út lehet az, ami a jelenlegi változékony geopolitikai helyzetben kiutat jelenthet Magyarországnak az elszigeteltségből.

A könyv üzenete egyértelmű: a Nyugatnak nem érdemes folytatnia a vakrepülést az utópiák fogásában. Ez folyamatos presztízsvesztéshez vezet, így gazdasági, katonai befolyását csak erővel tudja megőrizni. Mindeközben úgy tűnik, hogy a kínai, indiai modell egyre vonzóbb és sikeresebb is lehet. Fel kell ismernünk a globális láncolatok (talán már nem is annyira) háttérben működő mechanizmusait, és őriznünk kell azt a szabadságot, amelyért annyit küzdöttünk. A szerző szerint ebben a kaotikus korban csak a gyökereinkbe vetett hit és szuverenitásunk bátor védelme tarthat meg minket. Schmidt Mária kötete kötelező olvasmány mindazoknak, akik nem elégszenek meg a pusztá hírekkel, üres nyilatkozatokkal, hanem érteni akarják a modern világrend átrendeződésének mélyben zajló folyamatait is.

HÁZI BALÁZS

Egy világrendszerváltás földrajza

Békés Márton: *Világrendszerváltás. Budapest, Kommentár, 2026.*

Rendszerváltás. Dinamikus, nem korszakot, hanem átmenetet jelölő folyamat. Határjelző idő(szak). Vitatott terminológia, semleges: nem tartalmaz értékítéletet a régiről és az újról, ahogy Kiss Gy. Csabától megtanultuk. Békés Márton kötete mottójaként a talán rá (is) legnagyobb hatást gyakorló filozófust, könyve tulajdonképpen „főszereplő-jét”, Hegelt idézi: „A mi időnk a születésnek és egy új korszakra való átmenetnek ideje.” [5.]

Minden rendszerváltás kockázattal is jár. Bekövetkeztét megjósolhatjuk és jelekből következtethetünk rá, de bizonyossággá csak megtörténte után érik. A magyar rendszerváltás terminológiáját használva: akár egy visszarendeződés/(világ)hatalom-átmentés is bekövetkezhet, netán korszakká merevedhet az átmenet maga, és kibontakozhat a (világ)rendszerváltás rendszere.¹ Ha a szellemi kérdéseket a világpolitikai jelen nyelvére butítjuk, akkor megválaszolásuk alighanem elsősorban attól függ, hogy hogyan ítéljük meg a második Trump adminisztráció jellegét. Lehetséges-e, hogy az elmúlt hetek-hónapok rövidnek szánt háborúi nem az új kor tavaszát előlegezik, sokkal inkább a régi hegemonia (hatalomátmentés), vagy legalábbis dominancia (rendszerátmenet-stabilizáció) megerősítését, fenntartását célozzák? A szerző válasza egyértelmű: e háborúk a rendszerváltás folyamatának, a *zavaros átmenetnek* a részei. Az elmélet – az új amerikai nemzetbiztonsági stratégia formájában – mindenesetre megerősíti véleményét. „A hidegháború lezárulta után az amerikai külpolitikai elit meggyőzte magát arról, hogy az egész világ tartós amerikai dominanciája szolgálja leginkább hazánk érdekeit. Ám más államok ügyei csak akkor tartoznak ránk, ha

tevékenységük közvetlenül fenyegeti az Amerikai Egyesült Államok érdekeit” – mondja a szöveg, a súlypontokat is meghatározva: a nyugati félteke (a leírás alapján egyértelműen Dél-Amerikára is utalva) „együttműködésének” biztosításában és egy közel-keleti ellenérdekelt hatalom „dominanciájának” megakadályozásában.²

*

Földrajz és ideológia. A kötet kulcsszava a *földrajz*. Tételmondata – általam némileg önkényesen kiválasztva – a következő, Carl Schmittől vett idézet: „A világtörténelem nem más, mint a szárazföldi, kontinentális hatalmak és a tengeri hatalmak harcának története.” [77–78.] A földrajz középpontba állítása nemcsak a 20. század eseményeinek másfajta, geográfiából levezetett politikai érdekek alapján és ideológiamentesen történő elmesélését teszi lehetővé, de a szerző álláspontja szerint az előttünk álló világ is ez alapján érthető meg. Az 1990-nel beköszöntött időszak az Amerikai Birodalom – a sok szempontból a Brit Birodalom helyébe lépett tengeri nagyhatalom – hegemoniáját hozta. A birodalmi érdekek terjesztését („demokráciaexport”) elsősorban az a befolyásos neokonzervatív gondolkodói kör végezte el, amely 2024-ig republikánus-demokrata törésvonalakon átvágva határozta meg az amerikai külpolitikai gondolkodást. [34–39.]³ Ez a fajta geopolitikai érdekérvényesítés persze nem zárta ki az ideologikusságot. A többféle névvel illethető korszak esszenciáját – gazdaságfilozófiáját (neoliberalizmus), társadalomszervezési metódusát (liberális demokrácia) és a nemzetközi rendszerszervezési formáját (liberális nemzetközi

¹ Tellér Gyula megállapítását idézzük, aki több tanulmányában azt a rendszerelméleti dilemmát érzékeltette, hogy az 1990 és 2010 közötti magyar rendszer „a társadalmi-gazdasági-politikai integrációs rendszerek közötti átmenet során jött létre, s magát az átmenet folyamatát változtatta – a fenti leírás szerinti – önálló rendszerelméleti entitássá”. Tellér Gyula: *Rendszer-e a rendszerváltás rendszere?* *Nagyvilág*, 2009/11, [979–992.] 979.

² *Az Amerikai Egyesült Államok nemzetbiztonsági stratégiája (2025. november)*. [A Magyar Külügyi Intézet nem hivatalos fordítása]. <https://hiia.hu/wp-content/uploads/2025/12/Az-Amerikai-Egyesult-Allamok-nemzetbiztonsagi-strategiaja-2025.-november-magyar-forditas.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 03. 03.). A Venezuela és Irán elleni akciók kétségkívül megfeleltethetők a dokumentum prioritásainak.

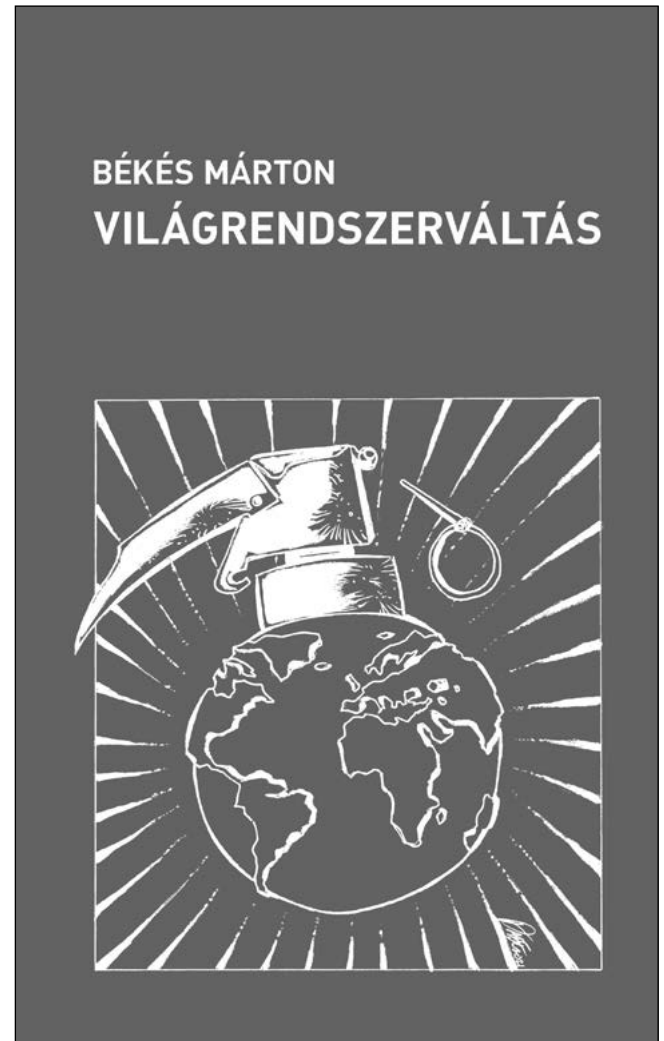
³ Pontosítva a megállapítást a neokonzervatív második nemzedékről van szó, amely jelentősen különbözött az első generációtól. A „liberális intervencioizmusnak” is nevezhető program Bill Clinton, George W. Bush és Barack Obama alatt is „futott” – bizonyos személyek átmentése (lásd például John Boltont) révén alighanem az első Trump adminisztráció idején sem szűnt meg, és Joe Biden alatt újra meghatározóként volt jelen – a jelenlegi elnök 2025 tavaszán mondott lesújtó ítéletet: „több nemzetet tettek tönkre, mint amennyit felépítették, az intervencionisták olyan komplex társadalmak életébe avatkoztak bele, amelyeket megérteni sem voltak képesek”. [39–40.] A neokonzervatívokról és különböző csoportjaikról bővebben lásd a szerző korábbi könyvét: Békés Márton: *Amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom*. Budapest, Századvég, 2008.

rend) – annak liberalizmusa adta meg. [160–161.] Kizárólagosságát a bizonyos esetekben katonai erővel, máskor puhább eszközökkel, gazdasági-, média- és kulturális befolyást gyakorolva „bizonyított” tézis adta meg: e rendnek *nincs alternatívája*. Az új korszak – bármennyire geopolitikai alapelveken nyugszik majd – nem tekinthet el az eszmei megalapozástól. Elnevezése a *világrendszerváltóktól* fog származni, és – értünk egyet ebben is a szerzővel – „önálló referenciára” akkor léphet, ha képes lesz megnevezni önmagát. [98.] Más szóval: ha nem is ideológiaként, de filozófiáját tekintve is meg tudja mutatni magát.⁴

*

Csak a földrajz. A szerző nem rejti véka alá, hogy a szárazföldi hatalmak, illetve még inkább gondolatok felértékelődését várja az elkövetkező időszakban. Korlátlan világ helyett behatárolt terek, hódítás helyett együttműködés, kockázat és nyereségmaximalizálás helyett harmónia, gyarmatosítás helyett a kulturális különbségek tiszteletben tartása, változás helyett állandóság, globalizmus helyett lokális tudat.⁵ Itt érezhetünk egy kis hiányosságot: a szerző nem fejti ki bővebben, csak megemlíti azt a véleményét, hogy a „Trump-koalíció” – és a társadalmi bázisát jelentő mozgalom – „az amerikai republikanizmus kontinentális hagyományát folytatja, szemben a partvidéki demokraták internacionalizmusával” [87.] E megjegyzésből következhet a világrendszerváltás lefolyásának módját érintő véleménye, amely valamiféle *békés átmenetet* előlegez meg, a korábbi hegemon hatalom további komoly szerepével. A szerző biztosra veszi, hogy a nemzetállamok vagy a versengő birodalmak kora sem fog visszatérni, és nem maradhat meg az egybirodalom sem. Hegel gondolkodásmódját követve úgy gondolja, hogy a tézist és az antitézist szintézisnek, jelen esetben nagyterekre épülő szintézisnek kell követni. [119–120.] A gondolat a két világháború között többeket foglalkoztatott, hol politikai (Friedrich Ratzel), hol kulturális (Karl

Haushofer), hol gazdasági (Ferdinand Fried) jellegére helyezték a hangsúlyt. Carl Schmitt a második világháború után elsősorban a kétpólusú világrend meghaladásaként, egy esetlegesen létrejövő unipoláris világ alternatívájaként elevenítette fel az elgondolást. [130–144.] A hidegháború befejezése után pedig a „történelem végének” abszurditását előre látó Samuel Huntington civilizációk köré szerveződő és azok szerint elkülönülő világ-részekre alapuló gondolata hasonló gondolati struktúrában értelmezhető.

Kevésbé érzem precíznek az elképzelt *nagyterek* jellemzését, bár nagyjából ez is érthető. A szerző elképzelése szerint a rendszer egy átmeneti

⁴ Ennek megalapozása sokszor úgy tűnik, még „gyerekcipőben” jár. Békés Márton az új világrenddel kapcsolatos gondolatok között Tingjang Csao (Tingyang Zhao) kínai filozófiaprofesszor koncepcióját vázolja röviden. A konfucianus gondolatokra építő, azt 21. századi értelemben újrafogalmazó nézetrendszer hegemonia és dominancia helyett mellérendelő világrendre, „demokráciaexport” helyett a különbségek tiszteletben tartására és harmóniára, háborúk és blokkosodás helyett kooperációra épít. A „világnézet nélküli világ” helyett az „ég alatti harmóniát” jelentő *Tienhszia tatung* gondolatát ajánlja. [174–175.] A könyvben nem szerepel, de Magyarországon – különösen az ukrainai háború kontextusában – jobban ismert Alekszandr Dugin orosz politikai gondolkodó neve. Dugin Magyarországon is megjelentetett írásaiban az *eurázsianizmus* gondolatrendszerét ajánlja az új világrend alapjaként: a négy, nagyterekből kialakítandó meridián zóna (vagy geo-ökonómikus övezet) – az amerikai, az euro-afrikai, az eurázsiai (orosz-ázsiai), illetve a csendes-óceáni (ázsiai-csendes-óceáni) – elsősorban civilizációs törésvonalak mentén szerveződne meg. A doktrína erőteljesen antiatlantista, „kérlelhetetlenül” antiliberalis és a „spekulatív pénzügyi kapitalizmus” alternatívájának megtalálását sürgeti. Dugin, Alekszandr: *Eurázsiai küldetés*. Kőröstarján-Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2022, 85–92., 105–111., 241–288.

⁵ A tengeri és szárazföldi gondolkodás különbségeiről lásd többek között: Czopf Áron: *Térforradalom*. Budapest, Századvég, 2024, 81–102.

időszak – trilaterális, három nagyhatalomra épülő rend (Egyesült Államok, Kína, Oroszország), feltörekvő középhatalmakkal – után formálódik ki. Az egyes nagyterek formálásában fontos szerepe lesz a közös civilizációs, kulturális alapnak, megszervezésében pedig az azt hordozó legerősebb államalakulatnak. Az egyes tagok független államként léteznek tovább. A különböző nagyterek egymással „mellérendelő” kapcsolatban állnak, fennállásukat az erőegyensúly biztosítja. Az új világrend alapja a „nagyterek” közti együttműködés és a különböző kultúrák egyenjogúságának elismerése. Az elméleti alapon nyugvó koncepcióalkotást jól kiegészíti a globális szereplők ezirányú aktivitásának bemutatása. A legnagyobb „játékosnak” egyelőre Kína látszik: a különböző gazdasági-politikai országcsoportokban való tagság és méreteiből adódó vezetőszerep (Sanghaji Együttműködés, BRICS), valamint az Oroszországgal való egyre intenzívebb kapcsolatépítés mellett a földrészeket átívelő gazdasági programok indítása (Övezet és Út, Új Selyemút) is ezt jelzi. [146–157., 169–187.] Ironikus, hogy mintha az az Európa nem találná a helyét [188.] és helyezkedne továbbra is kizárólagos ideológiai alapokra, amely az előző század közepén egyik úttörője volt a nemzetállamok közötti együttműködés magasabb szintre emelésének, egy egyre növekvő gazdasági-kulturális-politikai tér létrehozásának.

*

Geopolitika. Békés Márton könyvében egy helyütt a gondolkodás bátorságáról ír, és arról, hogy „a világrendszer-váltás eredményeként megszülető új szisztéma [...] már nem is olyan távoli körvonalait kreatív módon – logikával, extrapolációval és történelmi analógiák felhasználásával – ki tudjuk következtetni”. [19.] A hosszú évekre, akár évtizedekre való előregondolkodás önmagában bátorság egy máról holnapra változó és élő korszakban. A könyv hosszasan és sokszor végiggondolt, komoly történelmi előképeket összegző, a világban zajló folyamatokat alaposan megvizsgáló, eredeti munka. Üdítő a gyakran ideologikus, végletekben gondolkodó, doktriner külpolitikai koncepciók között. „Az ideológia teljes geopolitikai vakságot okozhat” – fogalmaz Hitlerre utalva a francia újjobboldal legmeghatározóbb egyénisége, Alain de Benoist, nyomatékosítva, hogy a geopolitika

„emlékeztet a rendszereken és eszméken túllépő állandó tényezők jelenlétére”.⁶

Békés Márton könyve példát ad arra, hogy mit lehet tenni egy olyan korszakban, amikor a nemzeti érdekek érvényesítéséhez már nem elég az egyoldalú mintakövetés és az önfeladó belesimulás. Egy kis nemzet elsősorban új és önálló gondolatokkal lehet képes hatást gyakorolni a nemzetközi nagypolitika alakulására. Talán jó szívvel várhatjuk a kötet folytatását, amely bemutatná, hogy mi lehet a magyarság helye a formálódó új világban, és milyen kihívásoknak kell megfelelnie a mindenkori magyar politikának.

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

⁶ De Benoist, Alain: Geopolitika. [Ford. Gazdag István]. *Magyar Demokrata*, 2012. 10. 24. 40.

A Tanár úr füveskönyve. Gondolatok Sallai Zsófia Nemeskürty–kötetéről

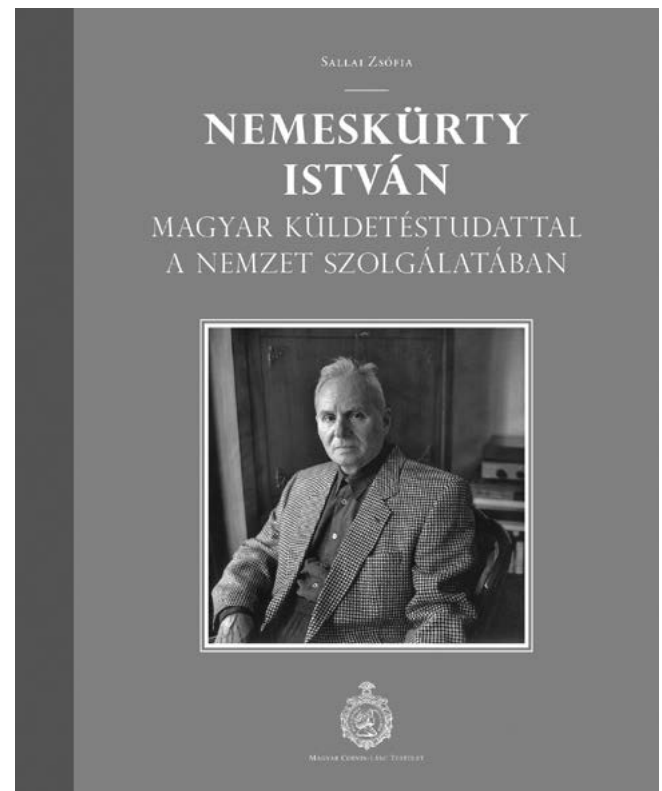
Sallai Zsófia: *Nemeskürty István Magyar küldetéstudattal a nemzet szolgálatában*. Budapest, Magyar Corvin-lánc Testület, 2025.

Sallai Zsófia, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem kommunikációs irodavezetőjének Nemeskürty-kötete a Magyar Corvin-lánc Testület gondozásában és megbízásából jelent meg 2025-ben. A szellemi-tudományos krédóként is aposztrofálható kiadvány Nemeskürty István (1925–2025) író, irodalom- és filmtörténész sokoldalú életművét mutatja be. Létrejöttének apropóját nem pusztán Nemeskürty születésének 100. és halálának 10. évfordulója, de a tiszteletére elnevezett új pedagógiai kar, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Karának 2024-es megalapítása is adta. Ilyen értelemben a kötet – ahogyan az intézményi névadás is – annak a szellemi örökségnek a megidézését szolgálja, amely Nemeskürty István oktatásról, kultúráról és nemzeti önismeretről vallott felfogását jellemezte.

A kötet alapvetően egy kérdés köré szerveződik: Nemeskürty – tanítványai és tisztelői szemében: a Tanár úr – életművének és gondolkodásának egyik meghatározó fogalma, a magyar küldetéstudat kérdése köré. S e tekintetben nem is törekszik teljességre vagy végső következtetések levonására; inkább egyfajta értelmezési keretet ad ahhoz a szellemi örökséghez, amely Nemeskürty történészi, filmes, közéleti és kultúraszervezői munkásságát áthatotta.

A fejezetek – összesen tizenegy, nem számítva a bevezetést és az utószót – Nemeskürty értelmezésében az egyéni sors és a történelmi tapasztalat összefüggéseiből kiindulva követik végig a magyar küldetéstudat különböző formáit az államalapítás előtti időktől a modern korig. A szerző külön figyelmet szentelt azoknak az időszakoknak, amelyekben a nemzeti önismeret megerősítése vagy megingása különös súllyal jelent meg, vagy amikor a nemzet megmaradása volt a tét. Nemeskürty István műveire és vitáira támaszkodva kitér a magyar történelem traumatikus eseményeire, így foglalkozik többek között Mohács, Trianon, a második világháború és a 20. század politikai töréspontjainak kérdéskörével is. A kötetben hangsúlyosan jelennek meg olyan történelmi és kulturális személyiségek, akik Nemeskürty értelmezésében *nemzetmegtartó erővel* bírtak, olyan kiválóságok, akik a tenni akarás jegyében éltek;

legyen szó a Hunyadiakról vagy a Tanár úr kortársáról, Makovecz Imréről. Nemeskürty hőse így a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István, akit *a nemzet termelt ki* „[...] akkor, amikor »a Rákóczi-szabadságharc bukása utáni sivár évtizedek elmúltával a népesség tekintetében is kipusztult magyarság bámulatos erőfeszítéssel és sikerrel tápáskodott fel« [65–66], a megaláztatást nem tűrő vitézség jelképe, Zrínyi Miklós, vagy ami talán meglepő lehet, Balázs Béla, akinek munkássága „[...] »annak bizonyossága, hogy a film tényleg – művészet.« [83].

A történelmi és kulturális szereplők mellett helyet kapnak a kötetben azok a hivatásrendek és közösségek is, amelyek Nemeskürty interpretációjában a magyar identitás folytonosságát szolgálták. Az író – talán nem teljesen függetlenül saját pályájának meghatározó feladataitól és vállalt hivatásaitól – különös tisztelettel tekintett a katonák, a tanárok, valamint a papok hivatására, mert meggyőződése szerint ők már pusztán életpályájuk választásával is jelentős szerepet vállaltak a magyarság megmaradásában és a jövő nemzedékének nevelésében. A fejezetet és Nemeskürty ehhez a kérdéskörhöz válogatott idézeteit olvasva, a Nemzeti Közzolgálati

Egyetem közszolgálat-értelmezése – mint az állam működésében fontos szerepet játszó szakemberek közössége –, sőt a pedagógiai kar alapításának szándéka is értelmet nyerhet.

Külön fejezetek tárgyalják Nemeskürty írói, filmes és televíziós pályáját, intézményvezetői, valamint közéleti és kulturális feladatvállalását a rendszerváltoztatás körüli időszakban és azt követően. Kitér ugyanakkor Nemeskürty gondolatainak későbbi hatásaira is a külpolitikai gondolkodás, az oktatás és a kulturális emlékezet területén. Az elő- és utószót jegyző közéleti és tudományos szereplők – Orbán Viktor miniszterelnök és Vizi E. Szilveszter, a Magyar Corvin-lánc Testület elnöke – szövegei tágabb összefüggésbe helyezik a bemutatott életművet.

A kötet és a szerző nem akar semlegesnek látszani, hisz vállaltan a „20. századi magyar kultúrtörténet egyik legjelentősebb és legszínesebb, sok vitát kiváltó, de szellemileg mindvégig inspiráló életműveként”[17] tekint Nemeskürty István pályájára és örökségére, teszi mindezt idézetekkel gazdagon átszőtt szerkesztésben, így, ha nem pusztán szigorú, szakmai szemmel közelít az olvasó, akár a Tanár úr füveskönyveként is forgathatja Sallai Zsófia művét.

A Magyar Corvin-lánc Testület gondozásában megjelent elegáns kivitelű, gazdagon illusztrált, igényesen szerkesztett könyv elsősorban azok számára lehet érdekes, akik Nemeskürty István munkásságát, illetve a magyar nemzeti önértelmezés kérdéseit szeretnék értelmezni, összegző megközelítésben áttekinteni.

RAPALI VIVIEN REGINA – PÁLINKÁS BARNABÁS

Az „amerikás forinerek”¹ emlékezete

Óhazából az Újvilágba: A személyes történelem nyomában. Szeged, Americana E-Books, 2024.

Az *Óhazából az Újvilágba* című kötet létrejötté szorosán összefügg azzal a kortárs jelenséggel, amely szerint a családtörténet feltárása hétköznapi egyének saját vállalkozásává vált. Az érdeklődés felerősödését nem önmagában pszichológiai magyarázatok, hanem elsősorban az magyarázza, hogy a 20–21. század fordulójára a családi múlt kutatása technikailag és társadalmilag is széles körben hozzáférhetővé vált. A digitalizált levéltári anyagok, az online adatbázisok és a különféle, piaci alapon működő szolgáltatások széles körű hozzáférhetősége alapvetően változtatta meg a múlt kutatásának lehetőségeit, és olyan eszközöket adott a hétköznapi ember kezébe is, amelyek korábban elsősorban intézményi (szakmai-tudományos) keretek között voltak elérhetők, nagyságrendekkel nagyobb erőforrások (utánajárás, kutatói idő, utazás, pénz) ráfordításával. Ezekben az esetekben a múlt iránti érdeklődés nem elsősorban a történeti problémák tisztázásának szándékából, hanem személyes kérdésekből fakad, azzal a céllal, hogy az egyéni életút és identitás összefüggései a családi előzmények ismeretében érthetőbbé váljanak.

Az *Óhazából az Újvilágba* szerzői saját meghatározásuk szerint többnyire laikusok, akik szakmájukat tekintve nem kutatók, hanem személyes családtörténeti érdeklődésből kiindulva dolgozzák fel felmenőik emigrációs történeteit, egyúttal méltó emléket állítva azoknak. A szövegek nagyrészt visszaemlékezéseken alapulnak, helyenként konkrét forrásokkal alátámasztva, amelyeket a nyelvi szempontok érvényre juttatása mellett eredetiben közöltek a szerkesztők. A kötet 48 szerzője közül Bakos Réka és Fenyvesi Anna a kötet szerkesztői és egyben a kötet kezdeményezői is. Az ötlet egy amerikás leszármazottaknak létrehozott Facebook-csoportból nőtt ki, ahol a hozzátartozók megosztották az Amerikába emigrált családtagjaikról ismert történeteket, korabeli dokumentumokat és fotókat. Bakos Réka alapvetően akadémiai pályán kívül tevékenykedik, és a jelen kötet tekinthető fő könyvészeti publikációjának, ugyanakkor családtörténeti érintettsége révén a kötet alapjául szolgáló történeti gyűjtés szervezője. Fenyvesi Anna egyetemi docens, a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének vezetője, kutatási területe a szociolingvisztika, különösen a nyelvi kontaktusok,

a kétnyelvűség és a diaszpórában élő magyar közösségek nyelvhasználata. Számos tudományos tanulmányt, valamint nyelvészeti tárgyú kötetet publikált korábban.

Az *Óhazából az Újvilágba* című kötet első része 2024-ben jelent meg – és további kiadványok is kilátásban vannak (összesen 5 kötetből állna a tervezett sorozat) – a Szegedi Tudományegyetem Amerikanisztika Tanszékének keretében működő Americana E-Books kiadásában, amely elektronikus formában is szabadon hozzáférhető. A kiadvány angol nyelven is megjelent, ami jelzi, hogy nem kizárólag a hazai, hanem a diaszpórában élő, angolul olvasó közönséget is megszólítja.² Ahogyan Portik Béla, azaz Béla bácsi családtörténete is igazolja a tendenciát, miszerint jellemzően a diaszpóra mai fiatal-sága, leszármazottjai még a családok egykori kezdeti igyekezete ellenére sem beszélnek már a magyar nyelvet, egy-egy szót vagy mondatot tudnak már csak. „Az ő gyerekeik pedig már egyáltalán nem fognak tudni magyarul, hisz nekik már egyik szülőjük sem lesz magyar, és már csak az emlékekben fog élni, hogy ők valójában egy kicsi országból származnak Európa közepéből. (...) a „szeretlek” helyett „I love you”-t fognak mondani társuknak, gyermeküknek, a magyarság csak halványan fog pislákolni emlékeik között, egy nép egy távoli kontinensen, és a viszontlátásra helyett azt fogják mondani, hogy good-bye!” [265] Az utóbbi gondolatból érezhető aggodalom egyféle kulturális érték megőrzésére készíti az írókat és befogadókat egyaránt, amelyből következtethető, hogy a könyv műfaját tekintve szintén szélesebb célközönséghez igazodik: nem klasszikus tudományos értekezés, inkább olvasmányos, közérthető, elbeszélő jellegű írások összessége.

A kötet célkitűzése volt, hogy lehetőség szerint az emigráció teljes folyamatát, a disszidálás történetétől kezdve a kinti életen keresztül az esetleges hazatérésig, a leszármazottak helyzetét ismertetve mutassa be. A családtörténetek, ugyan egyéni megéleltörténetek, mégis „magukban hordozzák az elmúlt két évszázad teljes magyar történelmét: a forradalmat és szabadságharcot, a kisbirtokosok eladósodását a kiegyezést követően, az első világháborút, Trianont, a revíziós

¹ Az „amerikás forinerek” kifejezés népies megnevezés az Amerikát megjárt magyar kivándorlóokra. A szó feltehetően az angol *foreigner* (külföldi) hangalakilag módosult átvétele, amely a magyar nyelvhasználatban sajátos jelentéstartalommal rögzült és az Amerikát megjárt, anyagilag feltételezetten gyarapodott, a helyi közösség szemében részben idegenné vált személyekre utalt.

² Anna Fenyvesi – Réka Bakos (Ed.): *Hungarian Roots & American Dreams: Tracing Personal and Local History*. Szeged, Americana E-Books, 2024.

törekvéseket, a második világháborút, holokausztot, a kitelepítéseket, a kuláklistákat és a tévesztést, a rendszerváltás utáni kárpótlási törekvéseket.” [3] A kötet szemléletmódja – tudatosan vagy sem – kapcsolódik ahhoz a kulturális antropológiai fordulathoz, amely a 20. század vége felé bontakozott ki. Ez a megközelítés a történelmet alulnézetből, az egyéni tapasztalatok és a mindennapi élet megismerése által értelmezi. A kötetbe került történetek válogatása véletlenszerűnek is mondható, ugyanakkor a történelmi események szempontjából, ha nem is reprezentatív, de egyediségük mellett mégis az ismétlődő családtörténeti motívumokat mutató emigrációs családtörténetek megőrzését szolgálja: *„Minden egy amerikai bejegyzéssel kezdődött... Nem igazán. Minden több mint 100 éve kezdődött, amikor az őseink jegyet váltottak Amerika felé, hogy jobb életet teremtsenek maguknak és leszármazottaiknak. És a történetük velünk sem ér véget, a mi dolgunk, hogy megőrizzük, ápoljuk az emlékeket, és továbbadjuk az utánunk jövő generációknak. Ez a kötet is ezt a célt szolgálja. Reméljük, hogy a történetek segítenek megérteni és értékelni az „amerikai forinert” nemzedékek küzdelmeit és áldozatait, amelyek nélkül ma sokan nem lennének ott, ahol vagyunk, és akik verejtékes munkájukkal az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország gyarapodásához is hozzájárultak.”* [4]

A vállalkozás elsősorban a közösségi emlékezethez kíván hozzájárulni, amely az emigráció történetét egyedi családtörténetek révén teszi megismerhetővé. Ugyanakkor a történettudomány számára is hasznosítható gyűjtésnek bizonyul. A kötet képanyaga elsősorban családi dokumentumokra és fotóalbumokra, valamint a Kongresszusi Könyvtár fotóanyagára támaszkodik, amelyek jellemzően az olvasmányélményt erősítik, míg a történeti hivatkozásokat a korabeli sajtó egészíti ki. A családtörténeti esettanulmányok a migráció főbb hullámaiba ágyazva kerülnek bemutatásra, ami ívként szolgál a kronologikusan egymás után következő, különböző egyéni életutaknak, amelyek együtt a Magyarországról az Egyesült Államokba való kivándorlás történetét kívánják bemutatni az olvasónak. Ezt kontextusba helyezendő, a bevezető fejezetben olvashatunk egy rövid áttekintést a kivándorlás jelenségének hátteréről és motivációjáról, valamint az identitás megőrzésének kérdéseiről, mindemellett néhány infografika is segíti az olvasót a korszak disszidálási hullámjainak megértésében. [7–11]

A kötet olyan kérdéseket jár körül, mint a politikai és gazdasági kényszerek szerepe a kivándorlásban, a magyar emigráns közösségek szerveződése az Egyesült Államokban, illetve a hazatérés lehetőségei.

A vállalkozás pilot jellegű és módszertani értelemben kvalitatív megközelítést alkalmaz, vagyis az egyéni életutak és elbeszélések részletes bemutatására törekszik, nem pedig számszerűsíthető adatok összevetésére. Az egyéni történetek közös jellemzője a naplózás. Ily módon tájékozódhat az olvasó arról, hogy az emigráció szempontjából releváns események mikor és hogyan zajlottak, mindezt hogyan tapasztalta meg az egyén, milyen korabeli hitek és értékrendek jellemezték, hogyan alakult a hazatérés kérdése, de sok szó esik még a korabeli nyelvhasználatról is. Néhány esettanulmányban – például a Baróthy László 1848-49-es szabadságharcot követő emigrációját és későbbi hazatérését bemutató fejezetben [16–21], illetve a leszármazottjainak történetét tárgyaló fejezetben [22–29] – található olyan források és történeti szálak, amelyek további kutatások kiindulópontjául szolgálhatnak. Érdemes kiemelni a család több szálon és generáción átívelő történetét, mivel esetükben különösen jól megmutatkozik, hogyan járultak hozzá az emigránsok az amerikai történelem alakulásához, és fordítva, mit adott nekik az amerikai emigrációs lét, és hogyan reflektáltak a hazai történelmi események alakulására. A bemutatott életutak sokfélesége jól érzékelteti, hogy a kivándorlás tapasztalata nem értelmezhető egységes narratívákban. A Baróthy-fivérek története a polgárháborús részvételtől a magyar közéleti és revíziós tevékenységig [22–29] jól példázza, hogy az emigrációs lét gyakran aktív közvetítő szerepet jelentett az „óhaza” és az „újvilág” között.

A kötet egyik erőssége az olvasmányos, képekkel gazdagított, élvezhető bemutatásmód, amely személyes sorsokon keresztül teszi átélhetővé az amerikai kivándorlás történetét. A választott célközönsége tág és nem egyértelműen tudományos. Nagyon emberközelivé teszi a családtörténetet például a Török-család fejezete, amelynek kutatását a rokonság körében egy 2015-ben elvégzett DNS-vizsgálat indította el [56] – amiről tudható, hogy az elmúlt időszakban széles körben elérhető szolgáltatássá, így a társas kapcsolatokban szerepet játszó jelenséggé vált. Ez a kortárs identitáskeresés egy modern formáját jeleníti meg, amely kifejezetten pozitívum egy ilyen jellegű kötetben. A fentiekből is kiderül, hogy ez a könyv nem a történettudományos megközelítés módszertanára épül, ugyanakkor éppen ez teszi lehetővé, hogy ismeretterjesztő és közösségi emlékezetet építő vállalkozásként szélesebb olvasóközönséget szólítson meg, miközben valós történeti értékű gyűjtőmunkát tudhat maga mögött.

Ne éljünk félmegoldásokkal!

Romzsa Tódor életpéldája a mozivásznon

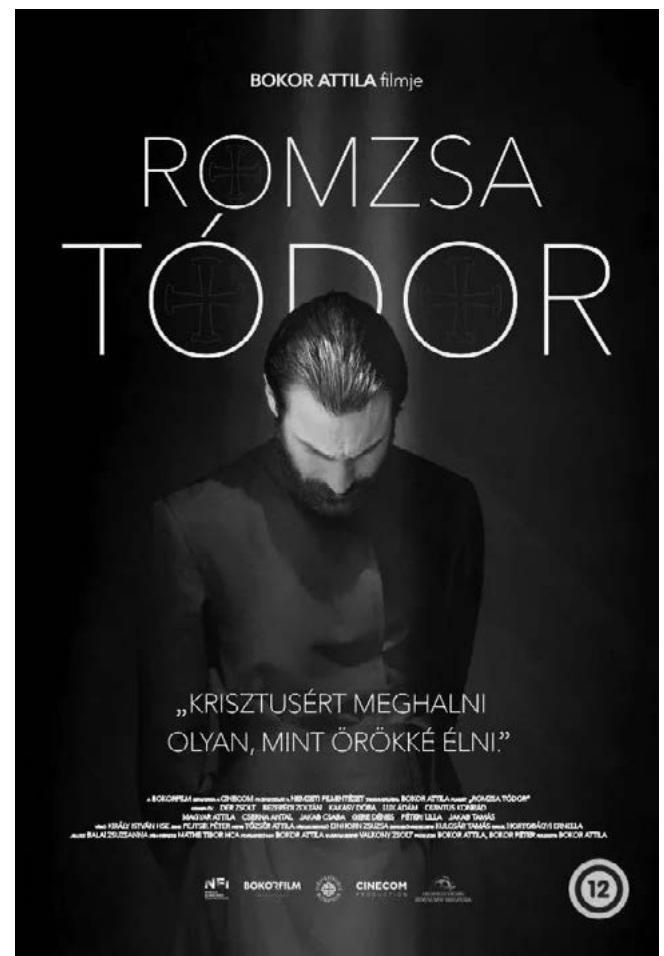
Január közepén került a hazai filmszínházak műsorára a Romzsa Tódor görögkatolikus püspök életét és vértanúságát bemutató magyar történelmi film. Bokor Attila (*56 csepp vér, Naplegenda*) rendezése a huszadik századi kelet-közép-európai egyházi üldöztetések világába vezeti nézőjét. Az alkotás egyfelől életrajzi játékfilm és erkölcsi kérdéseket feszegető dráma, amely a görögkatolikus egyház sorsán keresztül a totalitárius hatalom természetét is vizsgálja.

Romzsa Tódor 1911. április 14-én született a kárpátaljai Nagybocksón (Velikij Bicskov), Máramaros megyében, görögkatolikus magyar családban. A huszti reálgimnázium után Rómába került, ott végezte teológiai tanulmányait. Pappá is az olasz fővárosban szentelték, 1936 karácsonyán. A Pápai Gergely Egyetemen szerezte licenciátusát.

Egy évvel később tért haza Kárpátaljára, ahol a lelkipásztori munka mellett 1939-től az ungvári szeminárium spirituális és tanára volt. Munkássága az etnikumok közti ellentétek kibékíthetőségének is szép példája: magyar volt, de természetesnek tartotta, hogy mindegyik papjával, híveivel azok anyanyelvén beszéljen. Nemzetközileg is híre ment, amikor mindössze 33 évesen püspökké szentelték Ungváron, 1944. szeptember 24-én. Jelmondatának ezt választotta: „Szeretek téged, Uram, én erősségem; az Úr az én erősségem és oltalmam.”

Egy hónappal később a Vörös Hadsereg megszállta és a Szovjetunióhoz csatolta Kárpátalját. Bokor Attila filmje itt veszi fel a fonalat. Már az első jelenetekben látszik, hogy a szovjet vallás- és egyházüldözés idején – amely a görögkatolikus egyház megszüntetésére, az ortodox egyházba való beolvasztására irányult – Romzsa Tódor püspökként a békés ellenállás fontos alakjává válik. Határozottan elutasítja a Rómával való egység megtagadását, kitartásra és egységre szólítva híveit és különösen papjait. A szovjethatalom válasza nem maradt el. A katolikusok ellen rágalomhadjáratot indítottak, templomaikat lefoglalták, mindennaposak lettek a letartóztatások, a száműzetések, börtönbüntetések és merényletek.

Ellenálló tevékenysége miatt 1947-ben – Hruscsov, az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának vezető titkárának kérésére – Sztálin engedélyezte Romzsa Tódor titokban történő likvidálását, Pavel Szudoplatov KGB tábornokot bízva meg az akció felügyeletével. A lókai filiális templom felszenteléséről kísérőivel együtt hazafelé tartó püspök lovaskocsiját a szomszéd falu, Iványi közelében katonai teherautókkal elgázolták, a sebesülteket megverték. A főpap nem halt meg, de súlyosan megsérült, beszállították a munkácsi kórházba. Itt a sikeres műtét után egy kórházi takarítónőnek álcázott KGB ügynök mérgejéket adott be a püspöknek. Romzsa Tódor halála a 1947. november 1-jére virradó éjszakán állt be, Mindenszentek ünnepén.

A merénylet célja a hívők megfélemlítése és a papok lelki megtörése volt. A püspök temetése gyásznap volt Kárpátalja valamennyi görögkatolikus számára. Az ungvári görögkatolikus katedrális kriptájában temették el, de 1949-ben, amikor a szovjet hatóság átadta a templomot az orosz ortodox egyháznak,

elterjedt a hír, hogy a testét elszállították. 1998. június 3-án Puskás László életrajzíró találta meg az ereklyét az 1990-től már ismét görögkatolikus székesegyházként működő épület szétrombolt kriptájában. A hiteles azonosításra a Természettudományi Múzeum Embertani Intézetében került sor. Az ereklyét 2003 júniusában ünnepélyesen szállították át Ungvárra, és helyezték el a székesegyház Szent Kereszt mellékoltárában.

A Romzsa Tódor című film egyértelműen illeszkedik a magyar történelmi filmgyártás azon törekvésébe, amely a XX. század vészterhes időszakait személyes sorsokon keresztül kívánja bemutatni. Tódor püspök története túlmutat az egyháztörténeti kereteken: a lelkiismereti szabadság, a hithez való hűség és a politikai nyomás közötti konfliktus általános érvényű kérdéseit veti fel. A film képi világában tudatos ellenpontozást láthatunk: a kárpátaljai táj szépsége és a korszak politikai brutalitása közötti feszültség végig tapintható. A látványtervezés a történeti hitelességre törekszik, különös figyelemmel a korabeli egyházi és világi környezet rekonstrukciójára. Máthé Tibor operatőr Andrej Tarkovszkij és Akira Kurosawa munkáitól ihletetten dolgozott a képi megoldásokon. A természetes fényekre és a visszafogott színvilágra épített, amely erősíti a dokumentarista hatást, de egyfajta elemeltséget is ad a filmnek.

A címszerepet alakító Dér Zsolt játéka egyszerű, sallangmentes, emberi. Élettel teli figurává formálja Romzsa Tódort, hiteles marad a '40-es évek világának hitvalló alakjához. „Vallásos családból származom, római katolikus neveltetést kaptam, a görögkatolikus közösséget sokáig »enyhe gyanakvással figyeltem a távolból«. Aztán egyszer betévedtem egy húsvéti liturgiára. Éppen akkor, amikor Aranyszájú Szent János híres húsvéti köszöntésénél tartott a pap: hogy bármelyik órában érkezel is, mindenkinek ott a helye az asztalnál. Ez a gondolat – a feltétel nélküli befogadás és egyenlőség, ez a mélyen baloldali gondolat – nagyon megérintett” – fogalmazott Dér Zsolt a Görögkatolikus Szemlélet magazinnak.

Romzsa Tódort huszonnyolc görögkatolikus vértanú társával együtt II. János Pál pápa boldoggá avatta 2001. június 27-én Ukrajnában, Lembergben. A róla készült film nem csupán történelmi rekonstrukció, hanem a kollektív emlékezet formálásának eszköze is: hozzájárul ahhoz, hogy a kelet-európai egyházüldözések története a szélesebb közönség számára is megismerhetővé váljon, és legalább a filmvászon segítségével találkozhatunk azokkal az emberekkel, akik életpéldájukkal utat mutattak sokak számára.

GÖBEL ÁGOSTON

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

A „KIMONDOTT SZAVAK” CÍMŰ ALKOTÁS KAPTA A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR (RETÖRKI) KÜLÖNDÍJÁT A XXIV. LAKITELEKI FILMSZEMLÉN

A lakiteleki Népfőiskola Alapítvány, a Hungarikum Bizottság, a Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., a RETÖRKI Nonprofit Közhasznú Kft. és a Dunaversitas Egyesület idén is közösen szervezte meg a filmszemlét. A RETÖRKI 200.000 forintos különdíját a „*Kimondott szavak*” című alkotás kapta. Rendező: Peresztegi Hanna (Budapest).

A Sára Sándor emlékezetére meghirdetett XXIV. Lakiteleki Filmszemlére a felhívásban kiírt határidőig a Kárpát-medencéből 154 alkotás érkezett. Az előzsűri (2025. október 14–15.) döntése alapján a filmszemle versenyprogramjába 41 alkotás jutott be. A Filmszemlének 2025. november 18. és 21. között a Hungarikum Liget adott otthont Lakiteleken. A zsűri elnöke: Buglya Sándor, a zsűri társelnöke Sára Balázs volt. A díjakat Lezsák Sándor, József Attila-díjas író, az Országgyűlés alelnöke, a lakiteleki Népfőiskola Alapítvány kuratóriumának elnöke, Buglya Sándor a zsűri elnöke, Sára Balázs a zsűri társelnöke, a támogatók képviselői és a zsűri tagjai adták át. Lezsák Sándor beszédében Sára Sándorra emlékezett, majd külön köszöntötte a 80 esztendőes Buglya Sándort és a 25 esztendőes Dunaversitas Egyesületet, majd bejelentette, hogy a Lakiteleki Filmszemlét jövőre is megrendezik.

MEGJELENT A FIATAL SZEMMEL – DOKTORANDUSZOK TANULMÁNYAI A 20. SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEMRŐL CÍMŰ KIADVÁNYUNK

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) által megjelentetett kötetben nyolc tanulmány kapott helyet olyan, szakmai pályájuk elején tartó történészekről, akik korábban a RETÖRKI szervezésében egy konferencián mutathatták be doktori témájukat. A *Műhelytanulmányok* című sorozatunk második része elérhető honlapunkon, valamint a *Hungaricana* és a *Szaktárs* adatbázisokban is.

TÖRTÉNELEMDIDAKTIKAI WORKSHOP A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN (RETÖRKI)

A RETÖRKI Történelemdidaktikai és Pedagógiai Műhelye a Selye János Egyetem Tanárképző Kar Történelemdidaktika Doktori Programjának szakmai együttműködésével workshopot szervezett 2025. november 18-án.

A workshop résztvevőit Riba András László levéltár és szakmafejlesztési igazgató köszöntötte, majd az esemény szervezője, Pálincás Barnabás igazgatóhelyettes felidézte a 36 évvel ezelőtti eseményeket: 1989. november 18-án, Vágsellyén, Tóth Lajos pedagógus, közösségszervező 50. születésnapjára *A csehszlovákiai magyar értelmiségi lét* címmel szerveztek tanácskozást, amely a bársonyos forradalom kitörésével gyakorlatilag egyidőben zajlott, és az itt megalakult Független Magyar Kezdeményezés a csehszlovákiai rendszerváltás első politikai szerveződésének tekinthető.

Az aktualitások után elsőként Dr. habil Vajda Barnabás, a Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelemdidaktika Doktori Iskola vezetője és a Nemzetközi Történelemdidaktikai Társaság (International Society for History Didactics) elnökségi tagja a „*RETÖRKI-s források iskolai felhasználásának a lehetőségei*” címmel tartott interaktív foglalkozást, amelynek középpontjában a RETÖRKI Kronológia egyes szócikkeinek középiskolai alkalmazhatóságát mutatta be. Vajda Barnabás példákat hozott olyan feladattípusokra is, amelyekkel ezek a tartalmak jól integrálhatók a tanórák adta keretekbe.

Másodiknak Gál Zoltán, a Selye János Egyetem doktorandusza egy rendhagyó műhelymunkát mutatott be: a RETÖRKI-s tartalmakra építve egy stilizált vasfüggöny makettet készített, illetve egy önkéntes kolléga bevonásával a makett tanórai elkészíthetőségét modellezte. Gál Zoltán kutatásai és maga a műhelyfoglalkozás

arra kereste a választ, hogy a mai középiskolás diákoknak – a frontális oktatás didaktikai kereteit meghaladó módon – hogyan lehet bemutatni olyan komplex történelmi ismereteket és kulcsfogalmakat igénylő témát, mint a vasfüggöny problémája.

A harmadik foglalkozást Jeszenszki Kornélia, a Selye János Egyetem doktorandusza tartotta. A workshop keretében készített egy *oral history*-interjút Berényi József szlovákiai magyar politikussal, aki 1989-ben pozsonyi egyetemistaként és a magyar diákklub tagjaként részt vett a rendszerváltás eseményeiben, majd 2002 és 2006 között a Szlovák Köztársaság külügyi államtitkára, míg 2010-től 2016-ig a szlovákiai Magyar Koalíció Pártja (MKP) elnöke volt, jelenleg pedig Nyitra megye alelnöke. Jeszenszki Kornélia az interjúkészítés során több kérdezői technikát is alkalmazva azt mutatta be, hogy egy középiskolás diák hogyan hasznosíthatja az *oral history* műfaját iskolai feladatai során, legyen szó történelemórai gyűjtőmunkáról vagy iskolai megemlékezésről, esetleg emléknapra szervezett tanórán kívüli alkalmakról.

A workshop résztvevői egyetértettek a RETÖRKI Kronológia jelenlegi tartalmainak sokrétű felhasználási lehetőségeivel, egyben további fejlesztések alternatíváit vetették fel (újabb tartalmak és szócikkek, valamint konkrét, a közoktatásban is alkalmazható mintafeladatok kidolgozását), amellyel elérhetőek a RETÖRKI célkitűzései a történelemtanítás és a történelemdidaktika területén.

A SMITH JEREMIÁS-ÖSZTÖNDÍJ – KÖNYVBEMUTATÓ A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN (RETÖRKI)

2025. december 2-án mutatták be Rapali Vivien Regina *A Smith Jeremiás ösztöndíj. Magyar mérnök- és elitképzés a két világháború közötti Magyarországon* című kötetét a RETÖRKI-ben. A szerzővel Germuska Pál (NEB Hivatalának tudományos tanácsadója), a könyv szakmai lektora, valamint Ujváry Gábor (Veritas Történetkutató Intézet általános és tudományos főigazgató-helyettese), a szerző témavezetője beszélgetett.

A beszélgetés során szó esett a klebelsbergi kultúrpolitikáról, a Műszaki Egyetem történetének kötethez kapcsolódó vonatkozásairól, a két világháború közötti ösztöndíjrendszerek működéséről, valamint a mérnökképzés gazdasági és hadtudományi összefüggéseiről. Külön figyelmet kapott a Smith Jeremiás-ösztöndíj előzménytörténete és utóélete is. Ennek kapcsán több egykori ösztöndíjas pályája is bemutatásra került, amit színesített, hogy a közönség soraiban két érintett leszármazott is jelen volt. Az esemény nagy érdeklődés mellett, jó hangulatban zajlott. A beszélgetést intézetünk munkatársa, Kovács Balázs moderálta.

MEGHÖKKENTŐ RÉSZLETEK EGY NEOBAROKK FRESKÓN – ELŐADÁS A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN

2026. január 20-án folytatódott Strausz Péter, intézetünk tudományos igazgatójának előadása *Meghökkentő részletek egy neobarokk freskón – megközelítések a két világháború közötti Magyarországhoz* címmel.

Az előadó széles spektrumú, alapvetően nem az eseménytörténeti megközelítést alkalmazva mutatta be a Horthy-rendszer gazdasági-társadalmi előzményeit és a trianoni békeszerződés következményeit. A Szekfű Gyula által leírt neobarokk társadalom szociális, gazdasági, kulturális és mindennapi életét bemutató előadásban szóba került a rendszer jellege és annak korszakolhatósága is. Strausz Péter referátuma utolsó harmadában kitért az 1945 utáni új rendszer politikai alapjai mellett a gazdasági és a társadalmi átalakulásra is, elvive a szálát egészen 1949-ig, a népköztársaság törvénybe iktatásáig. Az előadást követően lehetőség nyílt a kérdések és észrevételek megosztására, amely során érdekes, a Horthy-rendszer jellegét érintő vita bontakozott ki.

A VILÁG KONFLIKTUSAI FÖLDRAJZI HÁTTÉRREL – ELŐADÁS A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN (RETÖRKI)

2026. január 27-én, kedden került sor Dr. habil. Nagy Balázs, az ELTE TTK Természetföldrajzi Tanszék egyetemi docensének, a *Földgömb* folyóirat főszerkesztőjének előadására a RETÖRKI-ben. *A világ konfliktusai földrajzi háttérrel* című referátum szemelvényes jelleggel, a (politika)történeti események földrajzi mozgatórugóit

kívánta bemutatni. Ennek keretében szó esett a közép-ázsiai kérdéséről (The Great Game), a krími háború előzményeiről, a sarkvidékek földrajzi problémáiról (kiemelten a napjainkban különösen aktuális grönlandi feszültségre, valamint az 1982-es falklandi háborúra). Az előadás során többször is elhangzott Hunfalvy János és Cholnoky Jenő magyar földrajztudósok neve, akik kutatásaikkal meghatározó politikai kérdések eldöntését tették lehetővé. Az előadás végén lehetőség nyílt a felmerülő kérdések tisztázására is.

A SZOCIOGRÁFIA MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE - ELŐADÁS A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN (RETÖRKI)

A RETÖRKI konferenciatermében, 2026. január 29-én került sor Bartha Ákos *A szociográfia múltja, jelene és jövője* című előadására.

Az ELTE HTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa a szociográfiatudomány rövid nemzetközi kitekintése után a diszciplina magyarországi múltjáról beszélt. Az előadás központi témája a harmincas években aktivizálódó falu- és vidékkutatási akciók, a társadalmi helyzet kutatására létrejött társaságok és csoportok bemutatása volt. Bartha a Horthy-korszak ilyesfajta történetéről egyszerre társadalom- és irodalomtörténeti, valamint szociográfiai elemzést adott. A hatvanas évekre új lendületet kapó szociográfiai kutatásokról megállapította, hogy azok erőteljesen a hatalom akaratának és befolyásának megfelelően működtek. Zárásként bemutatta a 2025-ben elindult új online folyóiratot, a *Szociográfiát*, annak első számát, valamint tematikai és szerkesztőségi irányelveit. Így keretbe foglalva a tudományág múltját, jelenét és – esetlegesen – várható jövőjét.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIOLÓGIA 1945–1991 KÖZÖTTI TÖRTÉNETE - ELŐADÁS A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN

2026. február 3-án, kedden folytatódott Dr. Saád József *A magyarországi szociológia 1945–1991 közötti története* című előadásorozata. Saád József 2025. október 7-én megtartott előadása egy általános szociológia-történeti bevezető után a magyarországi szociológia háború utáni történetével foglalkozott. Az előadó ezt folytatta idén február 3-án, mikor beszélt a hatvanas–hetvenes évek, valamint a rendszerváltás időszakáról, kiemelve a tudományterület lényegesebb aspektusait. Ennek keretében hangsúlyosan szó esett az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottság 1966. február 22-i határozatáról, a szociológiáról, a hatvanas évek végén kiszélesedő képzési lehetőségekről (Politikai Főiskola, MSZMP Társadalomtudományi Intézet, ELTE, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont), valamint az MTA berkein belül létrehozott Kutatócsoportról, majd Intézetről. Ezeknek a tudományos műhelyeknek köszönhetően alakult ki Magyarországon a szociológia szakosodása (életmód, szociálpolitika, értékszociológia, lakásszociológia, mobilitás, rétegződés, oktatáshoz szociológia, településszociológia, társadalmi struktúra). Zárásként a rendszerváltást követő szociológiai kutatások, valamint a hazai kutatások nemzetközi szálai kerültek bemutatásra.

„KÍVÜLRŐL-BELÜLRŐL” - MŰHELYBESZÉLGETÉS A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN (RETÖRKI) AZ '50-ES ÉVEK MAGYARORSZÁGÁRÓL

A RETÖRKI tanácstermében 2026. február 10-én került sor Müller Rolf (tudományos kutató, osztályvezető, ÁBTL) és Ivánfi Miklós (egyetemi tanársegéd, ELTE BTK Történeti Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék) műhelybeszélgetésére, amelyet intézetünk tudományos igazgatója, Strausz Péter moderált.

A téma az 1950-es évek Magyarország volt, kettős fókusszal: Müller Rolf a belpolitikai eseményeken belül elsősorban az államvédelmi szervek működését, valamint a kommunista politikai elit felépítését, jellegét és ténykedését elemezte, míg Ivánfi Miklós külpolitikai oldalról közelített az ötvenes évekhez, leginkább az igazolóbizottságokat és a diplomáciai háttérszereplőket mutatta be. A beszélgetés a bel- és külpolitikai nézőpont ellenére is több ponton érintkezett, közös és eltérő halmazokat is felmutatott.

ÁLLOMÁNYVÉDELMI KONFERENCIA: ROVAR- ÉS PENÉSZFERTŐZÉSEK FELISMERÉSE, MEGELŐZÉSE A LEVÉLTÁRI GYŰJTEMÉNYEK BEN

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár által szervezett állományvédelmi konferencia 2026. február 11-én nagy érdeklődés mellett zajlott. A rendezvényen az állományvédelmi szakma hazai képviselői mutatták be legújabb ismereteiket és vitatták meg az előttük álló kihívásokat.

A MAGYAR KÖZÖSSÉG-PER, A RAJK-PER ÉS A KORSZAK VISZONYAI - MŰHELYBESZÉLGETÉS A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁRBAN (RETÖRKI)

Érdekes beszélgetéssel folytatódott a RETÖRKI Műhely programsorozata 2026. február 17-én, melyen Szekér Nóra (tudományos kutató, osztályvezető, ÁBTL Kutatási Osztály) és Ötvös István (tanszékvezető egyetemi docens, PPKE BTK Jelenkortörténeti Tanszék; bizottsági tag, Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala) beszélgettek. Az eseményt Levéltárunk levéltár és szakmafejlesztési igazgatója, Riba András László moderálta. A két meghívott vendég elsősorban a kommunista mozgalom illegális és legális működéséről beszélgetett. Érdekes áttekintését adták a háború alatti politikai mozgalmaknak, azok társadalmi és gazdasági alapjainak, valamint az 1945 utáni perek háttértörténetének. A beszélgetést egyes kérdésekben mélyreható disputa követte.

NYITOTT LEVÉLTÁRAK - RENDHAGYÓ TÖRTÉNELEMÓRA ÉS LEVÉLTÁR-PEDAGÓGIAI FOGLALKOZÁS TISZAKÉCSKÉN

A Tiszakécskei Református Általános Iskola és Gimnázium 9-12. évfolyamos diákjai Marton József kollégánk dupla tanórás rendhagyó történelemóráján a kommunista diktatúrák áldozataira emlékeztek.

A diákok saját forráselemző munkájuk révén előbb a szélsőséges ideológiát valló politikai rendszerek általános vonásait tanulmányozhatták, majd a kommunista beszolgáltatási kötelezettségek embertelen mértékét megismerve, szembesülhettek a totális elnyomás hétköznapi valóságával. Ezek után úgy is mint tudásanyagot, és úgy is mint érzelmi-empatikus töltetet fogadhatták be a kommunizmus rendszerének áttekintő ismertetését, a marxi eszméktől kezdve a Kun-, a Rákosi- és a Kádár-féle kommunista rendszerekig bezárólag.

A levéltár-pedagógiai foglalkozáson a diákok csoportos munkát végeztek, és a nagy terem adta lehetőséget kihasználva, „mozgásban voltak”. A levéltári iratmások tényanyagát előre elkészített digitális formákba gyűjtötték és rendszerezték.

MŰHELYKONFERENCIA A KOMMUNIZMUS ÁLDOZATAINAK EMLÉKNAPJA ALKALMÁBÓL

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) műhelykonferenciával emlékezett meg a kommunizmus áldozatainak emléknapjáról. A 2000. június 13-én elfogadott 58/2000. sz. határozat értelmében, Kovács Béla kispárt vezető politikus elhurcolásának napja, február 25-e minden évben a kommunista diktatúra áldozatainak emléknapja. Ennek keretében egy öt előadásból álló, a RETÖRKI munkatársainak kutatásaiból összeállított műhelykonferencia került megrendezésre.

A program Riba András László levéltár és szakmafejlesztési igazgató köszöntőjével és megnyitó gondolataival kezdődött. A tudományos szekciót Strausz Péter tudományos igazgató vezette. Elsőként Kovács Balázs tudományos segédmunkatárs Kovács Béla kispárt vezető politikusról tartott az emléknap bevezetőjeként is funkcionáló biográfiai előadást. Bagi György levéltári csoportvezető „Elnémított harangok” címmel, az egyházi sorsokról, a vallásos embereket ért traumákról és az áldozatokról adott képet. Marschal Adrienn tudományos munkatárs a diktatúra éveiben fenntartott magyarországi büntető-, munka- és átnevelő táborok történetét mutatta be. Nagymihály Zoltán tudományos segédmunkatárs a kommunista hatalomátvételt, az arra adott válaszokat vizsgálta, az emigráció sajtójára fókuszálva. Utolsó előadóként Szénási Dorottya kutató munkatárs az 1956-os forradalom és szabadságharc következményeként az Egyesült Államokba emigrált magyarokról beszélt, a Szabad Európa Rádióhoz eljuttatott levelekre fókuszálva. A szekcióelőadások után lehetőség nyílt a témák megvitatására és a felmerült kérdések megválaszolására is.

Summaries

PÉTER STRAUZ: TIME DISORDER

The essay analyzes the role of timing in the historical development of nations, with particular emphasis on Hungary's modern history. The central argument is that nations rarely face only a single historical challenge; rather, they must simultaneously address multiple dilemmas whose outcomes depend greatly on timing, political judgment, and historical circumstances.

The study introduces the concept of two interacting temporal dimensions: "absolute time", represented by dominant global powers whose development sets international benchmarks, and "local time", referring to the internal rhythm of a nation's social, political, and economic transformations. Western powers—such as Britain, France, and later the United States—effectively shaped "absolute time" through industrialization, imperial expansion, and political modernization. These developments became the standard against which other societies were judged, often labeling them as "late" or "backward."

Within this framework, Hungarian history is interpreted as a recurring struggle with temporal misalignment. The author argues that Hungary frequently initiated reforms either prematurely or—more commonly—too late relative to broader European transformations. Key historical moments illustrate this phenomenon: the reforms leading to the 1848 revolution, the Compromise of 1867, the social and political tensions of the late Dualist era, and the consequences of World War I. In many cases, Hungarian political elites failed to synchronize domestic reforms with the demands of both international developments and internal societal change.

The essay also highlights periods when Hungarian leaders successfully recognized the "right moment." Figures such as Kossuth Lajos and Deák Ferenc demonstrated political timing—either by seizing revolutionary opportunities or by patiently waiting for conditions conducive to compromise. Nevertheless, these successes were often overshadowed by later misjudgments, including the delayed handling of nationalities issues and social inequalities, as well as strategic errors during the interwar period.

In the twentieth century, the pattern continued. The communist regime accelerated modernization and social mobility but did so through forced, ideologically driven transformation that produced long-term distortions in society and the economy. The democratic transition at the end of the 1980s is presented as a rare moment when Hungary responded effectively to both international and domestic historical signals.

Overall, the essay concludes that national success depends not only on recognizing global historical trends but also on harmonizing them with domestic realities. When a nation correctly interprets both "absolute" and "local" time, it can respond effectively to historical challenges. Hungary's past, marked by both missed opportunities and well-timed decisions, demonstrates the importance of historical awareness, political responsibility, and adaptive leadership in shaping national destiny.

GREAT POWERS AND NATIONAL ROOM FOR MANOEUVRE FROM A HUNGARIAN PERSPECTIVE. INTERVIEW WITH GÁBOR NYÁRI (BY DÁNIEL HAVASI)

In his interview, Gábor Nyári interprets Hungary's position in the changing world order by linking historical and geopolitical thinking. He argues that the development of Hungary's national room for maneuver has been shaped in the long term not only by political will, but also by geographical, economic, and imperial constraints; therefore, present-day processes should also be examined from a historical perspective. He emphasizes that the transformation of the world system represents both a challenge and an opportunity for Central Europe: the region's strengthening will depend on whether it can establish a pragmatic network of relations in an increasingly multipolar world while preserving its values and identity.

A further important theme is the interpretation of the role of emigration: Hungarian communities forced abroad preserved national culture and brought Hungarian causes onto the international stage, yet their often “frozen” and differing images of Hungarian identity frequently made it difficult for them to connect with the realities of the homeland. In interpreting the world order, he considers an interdisciplinary approach especially fruitful, one that combines history, geography, economics, and cultural perspectives in order to arrive at nuanced and verifiable conclusions.

PÉTER KRISZTIÁN ZACHAR: SOVEREIGNTY ON A FORCED PATH. THE CONSTITUTIONAL DILEMMAS OF THE HUNGARIAN REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE OF 1848–49

This study analyzes interpretations of sovereignty during the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–49, with particular attention to the transitional process shaped by conflicting interests between constitutional self-determination and complete state independence.

The study is based on the premise that sovereignty during the period under review did not develop as a static political dogma, but rather as a result of the interaction between the imperial framework, historical constitutionalism, and the dynamically changing military-political context.

The system codified by the laws of April 1848 created a coherent public law and institutional structure which, while maintaining the principle of personal union, ensured the foundations for the exercise of independent Hungarian statehood. At the same time, due to the constraints of imperial integration, it did not mean complete sovereignty in the modern, absolute nation-state sense.

The study argues that the centralizing and absolutist efforts of the Viennese court and the camarilla – which manifested themselves in the *Staatsschrift*, the armed intervention, then the Imposed March Constitution – systematically eliminated the scope for negotiated compromise and put Hungarian political thinking on a forced path.

In this context, the Declaration of Independence of 14 April 1849, can be interpreted not as ideological radicalization, but as a reactive constitutional response determined by the military successes of the spring campaign, the imperative of political self-preservation, and the demand for international recognition. The declaration of the dethronement established a new, now openly state-level sovereignty. Although the War of Independence ended in military defeat, the Compromise in 1867 provided retrospective justification that the constitutional model established in April 1848 was the only realistic and viable basis for the long-term stability and civil transformation of the Habsburg Monarchy.

ANDOR MÉSZÁROS: AT HOME IN CENTRAL EUROPE

The contemporary interpretation of Central Europe emerged during the interwar period. It was in this era that the states of the region were established in which the language of the majority population became the primary language of culture, education, and public life. Over the course of the twentieth century, German gradually lost its earlier role as a *lingua franca*, while the region witnessed the gradual formation of almost homogeneous nation-states.

A defining intellectual experience of Hungarian reflections on Central Europe in the late 1920s was the recognition that Hungary had lost its up-to-date knowledge of the neighboring nations of the region. Without familiarity with their languages, maintaining Hungary’s regional embeddedness became an increasingly difficult—indeed nearly impossible—task. Inspired primarily by the idea of Central European interconnectedness associated with László Németh, scholarly inquiry into Central Europe began to develop in Hungary. This research was grounded in the study of the languages of neighboring peoples and led to the establishment of specialized journals, institutions, and the emergence of the first prominent scholars of the field.

Although the concept of Central Europe disappeared from official discourse after the Second World War and Hungary, together with its neighbors, was forced into the eastern half of a divided Europe, this intellectual process did not come to a halt. University departments devoted to Central European languages were established, while translation literature and research into historical and cultural interconnections produced significant scholarly results.

From the 1960s onward, a distinct form of Central European intellectual resistance to dictatorship also began to take shape. The events of 1956, 1968, and 1981 became shared points of memory for this generation. Following the collapse of the totalitarian regimes after 1989, the idea of Central Europe experienced a renaissance. In Hungary, numerous new university departments and research centers dedicated to the languages and cultures of the region were established, and engagement with Central Europe became intellectually fashionable.

After the turn of the millennium, however, this trend began to reverse. Despite the emergence of a broader Central European—particularly Visegrád—regional consciousness, and although the region is widely perceived as our own, deeper knowledge of Central Europe based on the understanding of our neighbors' languages has significantly declined.

Yet it would serve Hungary's fundamental strategic interests to cultivate knowledge of the languages of our neighbors—and our historical partners, the Czechs and the Poles—and, through them, to gain a deeper understanding of their literatures, public life, and everyday social realities. Central Europe, which is becoming an increasingly dynamic economic region within the continent, constitutes our wider homeland. We are part of this distinctive European region—one characterized by shared historical experiences, common cultural patterns, and in many respects a mutually intelligible cultural code.

ÁRPÁD POPÉLY: THE BENEŠ DECREES THEN AND NOW

The Beneš decrees, as in general the disenfranchisement and persecution of Hungarians in Czechoslovakia after the Second World War remain the most serious trauma in the history of the Hungarian minority to this day. For many decades we considered the decrees and the other legislation against Germans and Hungarians of the time merely historical documents, not creating new legal relationships. Land confiscation in Slovakia carried out in recent years, however, testify to the contrary, therefore the study provides a brief overview of their history and afterlife.

Edvard Beneš, who continued to declare himself President of Czechoslovakia in office in London, issued a total of 143 presidential decrees from July 1940 to October 1945, when the post-war Provisional National Assembly was established. He issued 45 of them in exile, that is until March 1945, while 98 were issued after his return to the restored Czechoslovakia, between April and October 1945. The decrees can be divided into two groups. Some of them were ensuring the reconstruction of the Czechoslovak state, but other decrees aimed at the establishment of a Slavic nation state, practically placing the German and Hungarian minorities in a state of lawlessness. According to Hungarian historical and legal literature dealing with the subject, 13 of the 143 decrees directly affected the Hungarian (and German) minorities, while a few others indirectly concerned the two minorities.

Three decrees, namely No. 33, 88 and 108 had particularly serious consequences for the Hungarians living in Slovakia. Among these, primarily the constitutional decree No. 33, issued on 2 August 1945, which deprived the entire German and Hungarian minority of their Czechoslovak citizenship, based on the principle of collective guilt. Although decree No. 88 was a public works regulation without ethnic discrimination, the deportation of the Hungarians from Slovakia to the Czech Republic was carried out on the basis of this. Decree No. 108 provided for the confiscation of all German and Hungarian property without compensation. The anti-German and anti-Hungarian laws of the time still form an integral part of the legal systems of the Czech Republic and Slovakia. The Slovak political elite continues to refuse their invalidation, moreover, the Slovak state still confiscates the land of various people of Hungarian origin, with reference to these laws.

VIKTOR ATTILA SOÓS: THE CHURCH OF POWER – THE POWER OF THE CHURCH

In my study I examine the transformation of the relationship between the state power and the church in relation to 20th-century Hungarian history. In the period following the Dual Monarchy, within the framework of historical constitutionalism, the presence of the church was a natural part of public life, the bishop's words were addressed to the entire national community and the social dimension of faith took shape in institutions, schools, associations and social networks. In this context, Jusztinián Serédi's speeches in the Upper House of the Parliament brought Christian moral standards before the legislature, while he measured the consequences of legislation against the spiritual state of the community.

The war years brought about the collapse of state order, violence became an integral part of public life, and the responsibility of the Church was concentrated on the protection of human life. Vilmos Apor's episcopal ministry mobilized institutional and personal forms of protection in the midst of occupation and persecution, and in the ultimate form of his testimony, represented the unity of pastoral responsibility and human rescue.

The self-interpretation of the party-state ideology established after 1945 radically transformed relations. The work of József Mindszenty unfolded in defense of the freedom of conscience, education and ecclesiastical autonomy. The show trials brought against the Archbishop of Esztergom and other prelates and members of the clergy, the revocation of the operating permission of monastic orders, the elimination of the institutional network and the establishment of state supervision restricted the Church's room for manoeuvre, while community life tried to find new forms even within the narrowest limits.

From the 1960s onwards, negotiations between the party state and the Holy See created a new situation. The partial agreement and the operation of the State Office for Church Affairs institutionalized the system of supervision, while the bishops sought to ensure the continuity of pastoral presence through gradual development. László Lékai's work served to promote internal strengthening and to preserve community cohesion by combining loyalty and service.

The study shows how the nature of state power changed from historical constitutionalism through ideological exclusivity to controlled dialogue, and how the Church's response evolved within this changing framework. The history of the 20th century thus shows that in every era, the Church's responsibility has been shaped by its service to human dignity, freedom of conscience, and the spiritual identity of the community, and that this service has become a shaping force in the public sphere during times of historical change.

GYÖRGY CSÓTI: JÓZSEF ANTALL'S IMAGE OF HUNGARIAN IDENTITY, HIS IDEAS AND ACTIVITIES REGARDING NATIONAL SURVIVAL

József Antall (1932-1993) was the first freely elected prime minister of Hungary after more than four decades of communist dictatorship. He had the historic honour of conducting the political regime change in Hungary and initiating the process of economic transformation. The country was simultaneously transformed from a dictatorship to a democracy, from a socialist planned economy to a capitalist market economy, and in fact, to a social market economy based on the German model. His task was almost unprecedented in historical terms, and its degree of difficulty can only be described with an imaginative analogy. It was as if someone had cooked fish soup from the fish in their aquarium, then changed their mind and wanted to restore the decorative aquarium with the goldfish swimming in it. To use a more realistic analogy, as if all rails on a railway line should be replaced without disrupting train traffic and in accordance with the original timetable. This required a noble sense of mission and iron discipline. The regime-changing prime minister possessed both of these qualities. These were accompanied by a national commitment stemming from his family background and a belief in parliamentary democracy as the only viable social system in the 20th century.

He started his challenging undertaking, which he called a kamikaze mission when he presented his government programme, by declaring ten days after taking his oath of office: '... in spirit and in feeling I wish to be the prime minister of 15 million Hungarians.' In doing so, he took it upon himself and his government to improve the fate of the 3.5 million Hungarian fellow citizens separated from us following the Treaty of

Trianon in 1920 and our former compatriots scattered all around the world due to the horrors of the 20th century. Upon his recommendation, the following obligation was included in the Hungarian constitution: 'The Republic of Hungary feels responsible for the fate of Hungarians living beyond its borders.'

József Antall's image of Hungarian identity was a concept of nationhood based on historical, cultural and moral foundations, in which Hungarian identity was not only a matter of citizenship, but also a linguistic and cultural community and shared historical fate. He professed the idea of a cultural nation. The essence of this was that Hungarians were held together by the common language, culture, history and tradition, the nation was not identical to the borders of the state and Hungarian communities beyond the borders were an integral part of the Hungarian nation. József Antall's image of Hungarian identity was not romantic nationalism, but the unity of historical consciousness, moral responsibility and European thinking. He established several institutions which supported the linguistic, educational and cultural rights of Hungarian national communities living in the neighbouring countries, increasing their moral, legal and political security. In bilateral neighbourhood policy, although discreetly, he subordinated bilateral relations to the interests of Hungarians living in those countries. At the same time, his government took every opportunity to raise the issue of Hungarians living beyond the borders at the international level.

ZOLTÁN KÁNTOR: NATION POLICY AND COMMUNITY-BUILDING FOR HUNGARIANS ABROAD

This article examines the conceptual framework and evolution of Hungarian kin-state policy in post-1989 Central and Eastern Europe. It argues that kin-state policy has become an autonomous public policy field shaped by constitutional commitments, EU integration, and demographic challenges. The study identifies three major phases of development: re-institutionalization after regime change, EU-accession-driven policy innovation, and diaspora-oriented strategies. Special attention is devoted to institutionalization, citizenship policies, and identity-preserving support mechanisms. The paper highlights minority institution-building and cross-border nation-building. It concludes that contemporary Hungarian kin-state policy combines symbolic nationhood with pragmatic governance tools.

KÁROLY SZADAI: THE APPLICATION OF DISCOURSE ANALYSIS IN RESEARCH ON THE KÁDÁR REGIME (SUMMARY)

The text argues that discourse analysis can be effectively used in historical research—especially in research on the Kádár regime and state socialism in Hungary—as a complement to, rather than a replacement for, traditional historiographical methods. Its starting point is the 20th-century 'linguistic turn', according to which language does not merely reflect reality but actively shapes it. Therefore, historians should examine not only what sources say, but also how meaning-making practices construct social reality and reveal power relations. Drawing on Foucault, discourse is presented as an object of struggle: a form of power that determines who may speak, what counts as 'truth', which statements become legitimate, and which remain unsaid.

Using the example of the transition period in Hungary between 1989–1990, the author shows how a dominant interpretation is produced: part of the power elite during the late Kádár era gradually transformed a left-leaning reform discourse of 'system-correction' into a liberal discourse of regime change—partly to preserve and transfer power and positions into the new order. The study highlights the discourse-regulating mechanisms (reward/exclusion, canonization of supportive elements, and even coercion under dictatorship), and stresses that in 1989, 'reform' often meant 'democratic socialism', 'model change', and a 'peaceful transition to the rule-of-law', while terms like 'regime change' appeared rarely in official language for a long time. As an example of semantic contestation, it discusses József Antall's 1990 distinction between 'rendszer váltás' ('regime transformation') and 'rendszer változás' ('regime change') which can be read as an attempt to avoid the narrowing effects of the dominant framing, that might pre-empt debates on accountability or compensation. The conclusion is that discourse analysis offers historians a structured way to reveal how language, institutions, coalitions and social practices interact—how discourse sets normative boundaries for action and how power is exercised through controlling interpretive frames.

MÁRTON SOLTÉSZ: THE DEVIL READS PRAVDA – LITERARY HISTORIAN PÉTER NAGY’S ENCOUNTERS WITH ARTHUR KOESTLER

This article examines how Arthur Koestler’s *Darkness at Noon* functioned as a transnational interpretive framework for members of the Hungarian communist elite in the late 1940s and during the subsequent decades of state socialism. Through a microhistorical analysis of the life and career of literary historian and diplomat Péter Nagy (1920–1995), the study explores the paradoxical coexistence of ideological loyalty, moral anxiety, and retrospective self-justification within the intellectual strata that both served and rationalized the Rákosi regime. Drawing on archival materials, unpublished memoirs, and contemporary political discourse, the article reconstructs Nagy’s first encounter with Koestler’s novel and traces how this reading shaped his understanding of the Rajk trial, the mechanisms of Stalinist repression, and the continuity of totalitarian logic in post-1956 Hungary. By situating Nagy’s trajectory alongside figures such as Béla Szász, György Heltai, and Tibor Szőnyi, the study argues that Koestler’s parable provided a conceptual vocabulary through which communist intellectuals could simultaneously recognize and deny their own complicity. The article contributes to broader debates on ideological conformity, political religion, and the moral psychology of collaboration in East Central Europe, demonstrating how literary narratives mediated the self-perception of those embedded within the structures of dictatorship.

ZOLTÁN NAGYMIHÁLY: HUNGARIAN CULTURAL SOLIDARITY? IN THE SPIRIT OF GÁBOR BETHLEN, HIS FOUNDATION, AND HIS “HISTORICAL SENSE OF TIMING” – NOTES ON THE HISTORY OF A FOUNDATION

The study examines the origins, development, and historical significance of the Bethlen Gábor Foundation (BGA), established during the late socialist period in Hungary as a civil initiative promoting Hungarian cultural solidarity and the preservation of national identity across borders. Rather than presenting a strictly chronological narrative, the analysis focuses on three thematic aspects: the intellectual inspiration derived from the historical figure of Bethlen Gábor, the process of establishing the foundation between 1979 and 1985, and its broader social and political impact in the subsequent decades.

The ideological foundation of the initiative was rooted in the legacy of the seventeenth-century Transylvanian prince Bethlen Gábor, who was regarded by the founders as a model of pragmatic statesmanship, religious tolerance, and cultural nation-building. For Hungarian intellectual circles in the late twentieth century, Bethlen symbolized a political ethos that combined realism, national responsibility, and the pursuit of cultural unity within a fragmented historical context. This interpretation resonated strongly with members of the so-called “national” or “populist-national” intellectual milieu, who sought to strengthen connections between Hungary and Hungarian communities living in neighboring countries.

The initiative to create the foundation emerged in 1979 and was driven primarily by writers, scholars, and public intellectuals such as Bakos István, Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, and Für Lajos. Their goal was to establish an autonomous cultural institution that could support Hungarian communities beyond the borders of Hungary and raise public awareness of their situation. Despite broad intellectual support—including figures like Illyés Gyula—the initiative encountered prolonged bureaucratic resistance from the socialist state. After several years of negotiations, institutional redesign, and political compromise, the Bethlen Gábor Foundation was officially authorized by the Ministry of Culture in 1985.

Even after its formal approval, the foundation operated under considerable constraints, including information blockades and political suspicion. Nevertheless, it gradually developed a wide network of supporters both within Hungary and in the Hungarian diaspora. Through cultural events, scholarship programs, and the establishment of the Bethlen Gábor Award, the organization created a platform for recognizing individuals and institutions that contributed to the preservation of Hungarian culture, minority rights, and Central European intellectual cooperation.

During the late 1980s, the foundation also became indirectly connected to broader political changes. Its intellectual and organizational networks overlapped with the circles that later participated in the democratic transition and the formation of the Hungarian Democratic Forum (MDF). After 1989, the foundation continued to function as an important civil institution promoting cross-border Hungarian cultural relations and Central European solidarity.

Overall, the study argues that the Bethlen Gábor Foundation played a significant role in maintaining cultural continuity and national solidarity during the final decade of the socialist regime and the subsequent transition period. By invoking the historical example of Bethlen Gábor, the founders created a symbolic framework that linked historical tradition with contemporary cultural and political engagement in Central Europe.

GERGELY FEJÉRDY: THE COLLECTION OF THE OTTO VON HABSURG FOUNDATION

The Otto von Habsburg Foundation was established to preserve and manage the legacy of the last heir to the Hungarian throne, Otto von Habsburg (1912-2011). After a lifetime spanning almost a century, a collection of documents and objects of exceptional historical value has been preserved, which not only reflects the career of an outstanding public personality, but it is also a unique imprint of the Habsburg dynasty's centuries-long involvement in European history. The foundation was established in 2016 by a government decree, with the unanimous approval of the Hungarian Parliament, with the aim to organize the legacy into a unified collection, to process it, to ensure its scientific researchability and to preserve the intellectual heritage of its namesake. The new institution is based in Budapest. The legacy arrived in Hungary from several places and consists of four main parts: the archives, a library, a photo and audiovisual collection and a collection of objects.

In 2024 the foundation also took over the legacy of Count Heinrich Degenfeld, which enriched the collection with documents from the period before 1950. In order to preserve the collection and make it accessible, the digitization of the documents was started in 2019. The online database was launched in 2023, which by 2026 contains more than a hundred thousand digitized pages. The foundation provides research possibility in accordance with the regulations in force and contributes to the scientific process and public awareness of Otto von Habsburg's historical and intellectual legacy through publications, conferences and exhibitions.

ÁKOS BARTHA: THE PAST, PRESENT, AND FUTURE OF SOCIOGRAPHY - THOUGHTS ON A NEW JOURNAL

The essay reviews the past, present and possible future of Hungarian sociography in connection with the publication of a new periodical entitled *Szociográfia* (Sociography). The objectives of the journal – research, description, interpretation – emphasize the complexity of the genre. The editorial board is open to literary sociographies, works based on empirical research, personal accounts and visual genres (socio-films, socio-photographs) as well. The institutional background for the venture is provided by the Discovery of Hungary Foundation, an organization which claims the ownership of the series of prominent works of folk sociography published between the two world wars and relaunched during the Kádár era. The study recalls some important stages of this tradition, discussing the scandalous books of the era, their social impacts and political consequences.

The author emphasizes that critical attitude and the need to reflect reality are essential components of sociography. Censorship and self-censorship threaten the very existence of the genre, while the promotion of social self-awareness creates lasting value. Sociography not only reveals material conditions, but it also offers a social portrait; this approach points in the direction of social psychography, which also attributes a therapeutic function to the genre. Historical examples show that sociography has inspired different socio-political answers in different eras, from social policy reforms to radical structural transformations.

The journal *Szociográfia* does not offer direct solutions, nevertheless, it creates a forum for the critical examination of the current social problems, such as the situation of the Roma, the malfunctions of the social welfare system or the problems caused by environmental changes. Its diverse genre structure and interdisciplinary openness offer the possibility of renewal while preserving tradition. According to the summary of the study, it is ultimately the readership which decides on the legitimacy of sociography, but the genre's role in encouraging social self-reflection remains essential.

A Rendszerváltó Szemle 2026/1. számának szerzői

Bartha Ákos (Budapest, 1982)

Történész. A Debreceni Egyetemen végzett történelem, majd magyar nyelv és irodalom szakos tanárként, 2012-ben ugyanitt PhD fokozatot szerzett. 2019-ben jelent meg Bajcsy-Zsilinszky Endréről szóló monográfiája. 2015-től a Magyar Tudományos Akadémia (jelenleg ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének munkatársa, a *Századok* folyóirat szerkesztője.

Csóti György (Budapest, 1940)

Villamosmérnök, politikus. Diplomáját 1964-ben szerezte a Budapesti Műszaki Egyetemen, majd mérnökként és műszaki vezetőként dolgozott különböző vállalatoknál. A politikai közéletbe az 1980-as évek végén kapcsolódott be: alapító tagja volt a Magyar Demokrata Fórumnak (MDF), részt vett az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásain. Az 1990-es első szabad választásokon az MDF színeiben szerzett országgyűlési mandátumot, majd 1994-ben és 1998-ban is újraválasztották. Parlamenti munkája során elsősorban külügyi kérdésekkel, a határon túli magyarság védelmével és az európai integrációval foglalkozott, több ciklusban is tagja, majd alelnöke volt a Külügyi Bizottságnak. 2011 és 2014 között ismét országgyűlési képviselőként tevékenykedett. Diplomáciai pályafutása során 1999 és 2003 között Magyarország horvátországi nagyköveteként szolgált, jelentős szerepet vállalva a délszláv háború utáni jószomszédi kapcsolatok újjáépítésében. 2014-től a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója. Jelenleg a Magyar Atlanti Tanács elnöke.

Fejérdy Gergely (Budapest, 1975)

Történész. Egyetemi diplomáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerezte, de Svájcban, Belgiumban és Franciaországban is folytatott egyetemi tanulmányokat, 2009-ben a párizsi Sorbonne egyetemen szerzett PhD fokozatot nemzetközi kapcsolatok története témakörben. Kutatási területe elsősorban a 20. századi magyar külpolitika, valamint a francia–magyar politikai és kulturális kapcsolatok alakulása a hidegháború évtizedeiben. 2011-től a Magyar Külügyi Intézet munkatársa. 2015–2019 között diplomataként szolgált Párizsban (tanácsosként), majd 2020-tól a Habsburg Ottó Alapítvány tudományos igazgatóhelyetteseként dolgozik. Számos önálló kötet és tanulmány szerzője, amelyekben levéltári források alapján tárja fel a Kádár-korszak diplomáciai mozgásterét és a nyugati magyar emigráció szerepét. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőbizottságának tagja.

Göbel Ágoston (Budapest, 1986)

Rádiós szerkesztő-műsorvezető, újságíró, filmsztéta. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végzett magyar nyelv és irodalom szakos bölcsészként, ugyanitt filmsztétikai tanulmányokat folytatott. Jelenleg a Magyar Katolikus Rádió munkatársa, rendszeresen publikál irodalmi, közéleti és filmes folyóiratokban.

Havasi Dániel (Pécs, 1981)

Politológus végzettséget szerzett a Pécsi Tudományegyetem BTK Politikai Tanulmányok Tanszékén 2004-ben. Történelmi témájú ismeretterjesztő- és dokumentumfilmek, valamint televíziós magazinműsorok számára készített riportok alkotója. A Terror Háza Múzeum alkalmazásában közreműködött a hódmezővásárhelyi Emlékpont Múzeum létrehozásában. Kutatómunkát végzett a volt Szovjetunió területén található hadifogoly- és internálótáborok helyszínein. Jelenleg a Iustitia Gulág- és Gupvikutató Intézet igazgatóhelyettese, a Dr. Havasi János Kulturális és Közéleti Alapítvány kuratóriumának elnöke. A RETÖRKI külsős munkatársa.

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban. 2013-ban a PPKE BTK-n szerzett történelem mesterszakos diplomát. Segédlevéltárosként a Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett. 2013–2014-ben az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, majd 2014 októbertől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A Bethlen Gábor Alapítvány (BGA) kurátora.

Kántor Zoltán (Budapest, 1968)

Szociológus, politológus. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte, ahol szociológus diplomát szerzett. Pályafutása során a határon túli magyar közösségek politikai és társadalmi folyamatainak elemzésére specializálódott, különös tekintettel a nemzetfelfogásokra és a kisebbségi jogrendszerekre. 2010 óta a Nemzetpolitikai Kutatóintézet igazgatója. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető docense.

Mészáros Andor (Budapest, 1971)

Történész, bohemista, az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékének habilitált egyetemi docense. Fő kutatási területe a modern kori cseh történelem, a közép-európai nemzeti mozgalmak, valamint a magyar-cseh kulturális és politikai kapcsolatok története. Számos tanulmányban és kötetben dolgozott fel a 19–20. századi értelmiségi eszméáramlatok és a vallási felekezetek szerepét a régió társadalmi átalakulásaiban. Szakmai pályafutása során több éven át oktatott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Közép-Európa Intézetében és Prágában a Károly Egyetemen, emellett a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumi elnöke.

Nagy Mihály Zoltán (Budapest, 1988)

2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a *Látóhatár* c. müncheni lap történetét mutatta be. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

Nyári Gábor (Ajka, 1986)

Történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen folytatta történelmi tanulmányait, ugyanitt szerezte meg a doktori címet 2017-ben. Történészként dolgozott a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítványnál, az Antall József Tudásközpontban és a Kairosz Kiadónál. 2018-tól az Emberi Erőforrások Minisztériumának miniszteri tanácsadója, 2019-ben a Magyarországi Kutató Intézet tudományos munkatársa, 2020-tól a RETÖRKI főigazgatója, majd ügyvezető igazgatója. Két monográfiája mellett több mint 100 publikációja jelent meg. Fő kutatási területe a Horthy-korszak, valamint az 1945 és 1956 közötti magyar emigráció története. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőbizottságának tagja.

Pálinkás Barnabás (Budapest, 1987)

Történész. A PPKE Bölcsészettudományi Karán szerezte meg alap- és mesterszakos diplomáját. 2013–2019. között a Rákóczi Szövetség szervezeti munkatársaként, majd rendezvényekért felelős igazgatójaként tevékenykedett. Jelenleg a RETÖRKI levéltár és szakmafejlesztési igazgatóhelyettese, a PPKE Történelemtudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőségének tagja.

Popély Árpád (Pozsony, 1970)

Történész, a felvidéki magyarság 20. századi történetének kutatója. Tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetemen végezte, PhD-fokozatát is itt szerezte. Jelenleg a révkomáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának docense és a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. Fő kutatási területe a csehszlovákiai magyar kisebbség második világháború utáni sorsa, a jogfosztottság időszaka, a kitelepítések, valamint a magyar nemzetiségi oktatásügy története.

Rapali Vivien Regina (Budapest, 1990)

Történész. A Károlyi Gáspár Református Egyetemen folytatta történelmi tanulmányait, ugyanitt szerezte meg a doktori címet 2022-ben. Kutatási területe a 20. századi magyar műszaki értelmiség története, valamint a Műegyetem képzési és ösztöndíjrendszerének vizsgálata. 2020 óta a RETÖRKI munkatársa. A *Rendszerváltó Szemle* szerkesztőbizottságának titkára.

Soltész Márton (Budapest, 1987)

Irodalomtörténész, kritikus. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett PhD fokozatot irodalomtudományból, majd történettudományból is. A Kertész Imre Intézet kutatási igazgatója, a sárospataki Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutatási Tanszékének tudományos főmunkatársa.

A Magyar Írószövetség elnökségi tagja, a Tokaji Írótábor Egyesület társalelnöke. Tudományos munkája mellett aktív résztvevője a kortárs irodalmi életnek és tehetséggondozásnak.

Soós Viktor Attila (Körmend, 1979)

Történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának (NEB) tagja. Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végezte, PhD-fokozatát az ELTE-n szerezte. Kutatási területe a 20. századi magyar egyháztörténet, az állam és az egyház viszonya, valamint a vallásüldözés és a keresztény ellenállás dokumentálása a kommunista diktatúra idején. Számos monográfia és forráskiadvány szerzője. Írásaiban az egyházak belső ellenállását és a titkosszolgálati megfigyelések mechanizmusait elemzi.

Szadai Károly (Kiskunfélegyháza, 1964)

Jogász, politikus. Diplomáját a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte 1989-ben. Szakmai pályafutása során az 1990-es évektől aktívan részt vett a hazai médiarendszer átalakításában és a polgári oldal sajtópolitikájának alakításában. 1998 és 2002 között a Miniszterelnöki Hivatal munkatársaként, majd a Magyar Rádió Közalapítvány Ellenőrző Testületének elnökeként tevékenykedett. 2002-től az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) tagja, majd 2010 után a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) Médiatanácsának tagja lett. Szakmai munkája a frekvenciagazdálkodás, a médiapiaci verseny és a közszolgálatosság érvényesítése köré összpontosul.

Szénási Dorottya (Budapest, 1997)

Történész. Két szemesztert töltött Bécsben az Universitát Wien hallgatójaként, majd 2020-ban politikatudományok alapképzési szakon szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Tanulmányokat folytatott az ELTE BTK gazdasági és jogi szakfordító képzésének keretében. 2024-ben történelem mesterképzési szakon szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd 2025-től ugyanitt a doktori iskola hallgatója. 2021 óta a RETÖRKI munkatársa.

Zachar Péter Krisztián (Budapest, 1976)

Történész, habilitált egyetemi docens. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem-német szakos diplomát, 2006-ban ugyanitt szerzett doktori (PhD) fokozatot, majd a Károli Gáspár Református Egyetemen habilitált. Oktatott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Kodolányi János Főiskolán és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is, jelenleg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem nemzetközi dékánhelyettese. Fő kutatási területéhez tartozik a hivatásrendiség és az egyház társadalmi tanításának vizsgálata.

A FŐSZERKESZTŐ ÉLETRAJZA

Strausz Péter (Budapest, 1977)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem és magyar nyelv és irodalom szakos diplomát, majd 2008-ban ugyanitt PhD fokozatot szerzett. 2018-ban habilitált, 2019-től a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet egyetemi docense. 2020-tól a RETÖRKI munkatársa, a történész munkacsoport vezetője, 2022-től tudományos igazgatója. A *Rendszerváltó Szemle* főszerkesztője.